IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

✲

HATODIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1896.

TARTALOM.

	Lap
Hussita emlékeink. *Horváth Cyrill*	1
Aeneas Sylvius »De duobus Amantibus«-ának magyar átdolgozói. *ifj. Milrovics Gy.*	13
Bullinger Henrik és a magyar reformáczió. *Ráth György*	42
Molière »Képzelt beteg«-ének első fordítása. *Bayer József*	59

Adattár:

Prágai András életéhez	67
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz (Harmadik közl.) *Dr. Récsey Viktor*	70
Jászay Pál naplója. (IX. közl.) *Czékus László*	92

Ismertetések, bírálatok:

A magyar irodalom története. Szerk. Beöthy Zsolt. *Korda Imre*	116
Ad vocem. *Sz. Á.*	123

Irodalomtörténeti Repertorium. *Hellebrant Árpádtól* 127

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

HUSSITA EMLÉKEINK.

A XV. század egyháztörténelmének egyik legkiválóbb eseménye: a hussitaság, Magyarországot is sokáig izgalomban tartotta. Az a kapcsolat, mely az államok és az egyház közt volt s a mely az előbbieket az utóbbi akaratának mintegy végre, hajtóivá tette és viszont az egyházi ügyekre nagy hatást biztosított nekik, az általános felfogás vallásossága, politikai érdekek, a papság hanyatlása, de részben a nemzeti érzés ereje is táplálták a mozgalmat. Általán a tünemény a reactio jellemét viselte, midőn a bűnös papot a szentségek kiszolgáltatásából, az egyházat a földi javak birásából kizárta, a papok egyenlőségét hangoztatta, s midőn felszólalt a gazdag és romlott papság ellen, mint minden forradalmi irányzat, a népre támaszkodott és nemzeti nyelvű liturgiát követelt.

Magyarországon 1430-ig annyi hussita volt már, hogy a Szakoiczától Nagyszombatig terjedő vidéket jobbára ilyennek lehetett mondani. Délen, írott adatok szerint, az áramlat a Szerémségből indúlt ki. Kamenicz polgárai bizonyos Balázs nevű fiatal embert, ki nagyon tanulékony vala, iskolázni küldtek, azzal az igérettel, hogy, ha érdemes lesz rá, a kameniczi plébániát neki adják. Balázs Prágába ment, s »ott emberi bölcsességgel megrakodván és a hussiták eretnekségének ördögi gonoszságával rozsdásodván, némely társaival Pannoniába s hazájába, Kameniczre visszatérvén, ezek ott a hussitaságot, mint később Balázs mester magát a hitnyomozó előtt mentegette, elhintegették.« [1]

Az új tan azonban másutt is annyira hódított, hogy a hussiták 1436 körűl már nemcsak Csanád, hanem Várad és Erdély egyházmegyéiben is elszaporodtak.[2]

[1] Szalkay Balázs Krónikája. Régi Magyar Nyelvemlékek. Buda. 1838. XXIII. l.

[2] Fejér, Cod. Dipl. X. VII. 814. l.

A dolgok ezen állapotában lép elénk *Jacobus de Marchia*, a hírhedt inquisitor. Az egyszerű olasz minorita a 30-as évek elején érkezett a bosnyák provinciába, hol csakhamar vicariusságra emelkedett a fojniczai zárdában. 1436-ban már Magyarország és Ausztria inquisitorává nevezte ki IV. Jenő pápa. Ez XI. Cal. Septembres, aug. 22-én történt, s ugyanazon év vége felé az esztergomi érsek, deczember 4-én a kalocsai káptalan már nagy dicséretekkel halmozza el buzgó működéséért. János, váradi püspök meghívta megyéjébe, sürgette érkezését a bácsi vicarius, sőt Lépes György, erdélyi püspök is kéré, menne segítségére s irtaná ki amaz elveteműlt hussita eretnekeket, »kik rühes juhok módjára már Moldvából is jöttek az ép és igaz nyáj megrontására.«[1]

Jakab megjelent mindenütt és ritka buzgalommal végezte éppen nem kellemes és köztetszésű hivatalát. Noha, mint a kalocsai káptalannak levele kiemeli, nem egyszer élete is koczkán forgott: »az ország sok más részeit megjárván, Isten segítségével az ő egyházának bőséges gyümölcsöket szedett. Mert mind papi, mind világi eretnekeket nagy számmal födöze föl, és amaz eretnekeknek önön vallomásukból alapos vizsgálat útján meggyőződött, hogy némelyek erdőkben, mások pinczékben, malmokban, kőlyukakban és földalatti helyeken szentségtelenítették az isteni dolgokat, és az oltári szentséget s Krisztus vérét kiszurkolt csutorákban nyakukba akasztva és hasonló bűnös módon czipelék s főképen az éj csöndjében efféle szentségtelen helyekre vonúlva, Krisztus urunk vérét, fájdalom, magukra és ruházatukra is kiöntözték, hogy sokszor sarujokra is lefolyt és a földre is lecsurgott. Más, a kath. hittel ellenkező nem jelentéktelen bűnöket is nyilván kitudakolt, az eretnekekre bölcs határozatokkal méltó büntetést mére, s így mind őket magukat, mind követőiket annyira megtörte és a mondott bűnöket Isten igéjének szent hirdetésével s egyéb alkalmas eszközökkel úgy kigyomlálta, hogy a nevezett egyházmegye immár megszabadúlt az ördög bilincseitől.«[2]

»Ha Szentséged épen Jakab testvér személye által szintoly gyorsan, mint üdvösen nem gondoskodott volna egyházmegyénkről: az eretnekek, mint maguk megvallották, már fegyverre keltek és a főpapok és papjaik élete ellen törtek volna.«[3]

[1] Wadding. Annales Minor. Tom. X. p. 270—272.
[2] Fridrich, Historia Provinciae Hung. Ord. Minor. Kassa, 1759. pag. 8—9.
[3] U. o. 8. lap.

Jakab eljárására némi fényt árasztanak Szalkay Balázs adatai is, melyek szerint »ezen inkvizicziò alkalmával Jakab Kameniczbe, a Duna két partján fekvő városokba és falvakba érkezvén, ott sok hussita eretneket megtérített, sírjából kiásatott és elégettetett. Ez alkalommal Balázs mester, kameniczi pap is megszökött, s Bácsba menvén, hol nagyprépost vala, megjavúlt és dicséretesen élte le hátralevő napjait. Ugyane Frater Jakab a szent-mártoni plebánus által kiásatott egy holtat s megégettette s hasonlókép számos halottat Kamenicz környékén. Szintúgy a *bukini plebánost* és ugyanott más megholtakat.« [1]

Az itt említett bukini plebános nehezen egyazon személy ama Bálint nevű *bukini plebánossal*, kit *Wadding* szerint [2] Jakab három társával együtt vétkesnek találván, János kameniczi bíró kezébe adott. A bűnösöket társaik — egy másik Bálint az élükön — fegyveres rohammal kiszabadították és János, kalocsai érsek, kinek a dolog tudtára lett, három tanú vallomására az ártatlannak hitt Bálint kiszabadítását helybenhagyta. Jakab a királyhoz fordúlt elégtételért, ki 1439. augusztus havában ki is fejezte nemtetszését s János érseket gondosabb vigyázásra intette.[3]

»Akkoron — írja Szalkay krónistája — két deák ember ugyanazon Kamenicz városából, tudniaillik Tamás és Bálint, némely eszelős emberekkel és asszonyállatokkal összebeszélvén, éjnek idején megszöktek és Moldovába mentek, hol ama két pap a mondott eretnekséget tovább terjesztvén, mind a két szövetség írásait magyar nyelvre fordították. Mennyi és mekkora eretnekség vagyon pedig ebben, a mint én is olvastam; ezvilági ember el sem számlálhatja .... mivelhogy ezt a szólást is: spiritus sanctus, így fordították: zent zelleth.« — »Tunc etiam duo *literati* de eadem Kamenest *viest* Thomas et Valentinus cum quibusdam hominibus insanis, et mulierculis consilio inito nocte recedentes ad Regnum Moldavae intraverunt, ubi iidem duo *Clerici* Haeresim praedictam seminantes utriusque testamenti scripta in Hungaricum idioma transtulerunt, quot ergo et quanta in eis apparet Haeresis sicut et ego legi: nemo hominum numerari possit ... nam et istam dictionem spiritus sanctus exposuerunt sic; zent

[1] Régi M. Nyelvemlékek, I. k. XXIII. l.
[2] XI. k. 10. l.
[3] Régi M. Nyelvemlékek, I. k. XXVI—XXVII. l.

zelleth.«[1] — Bálint csakhamar elhagyta társait. Törökországba ment tanait hirdetni, miért is a szultán megnyúzatta; Tamás ott maradt hívei közt, hogy tanítójuk legyen.[2]

Döbrentei észreveszi, hogy a kiszabadított bukini plébános és a felásott egy és ugyanaz. Lehet, a zendűlés után nem élt sokáig, s az inquisitor János érseknek kudarcza után a szerencsétlennek porain állt boszút. Épen nem lehetetlen, hogy »ama másik Bálint«, kit János védelmébe vett, a szabadító, ki a rövid időre vele szemben tehetetlenné vált Jakab miatt bátorságban volt, most megrettenve, híveivel menekülés után látott s egy a mi szentírás-fordítónkkal.[3]

János érsek, kinek egyházmegyéje annyit köszönt Jakabnak, különös ok nélkül aligha ragadtatta magát szembe a hatalmas inquisitorral, ennyi bizonyos. Ha Bálint világi pap, — s ez éppen nem lehetetlen, számba véve, hogy Szalkay krónistája sehol sem említ frater Valentinust, se frater Thomast, hanem következetesen »literatus«-oknak és »clericus«-oknak írja őket, ez utóbbi pedig épen nem jelöl oly határozottan »növendék-pap«-ot, mint Döbrentei gondolja,[4] a dolgot még legjobban lehetne magyarázni. Az érsek bizonyára nem örvendhetettt papjai üldözésén annak *a barátnak* a részéről, kit már a haragra gerjedt pécsi papság is kiűzött megyéjéből.[5] Lehet, hogy Bálint mesternek egykori prágai iskolatársai közé tartozott, azokhoz, kikkel Blasius az inquisitor előtt mentegetőzött volt, mint tanúlt ember nagyobb becsületben állt nála s közbelépésének ez volt az oka.

A menekűlők Moldovába siettek. Hitfelek fogadták őket, magyar hussiták, kik majdnem két tized óta vándorolgattak ki hazájukból. E vándorlás már 1420. táján megkezdődött és Mátyás idejében is folyt. Több mint 60 magyar hussíta falu és mezőváros keletkezett ily módon, melyekben — mint Bandini Márk minorita, Bulgária érseke és Moldva helyettes püspöke írja[6] —

[1] Régi M. Nyelvemlékek, I. k. XXIII. l.

[2] U. o. XXIII. l.

[3] *Wadding* ezen »alter Valentinus«-t *sartor*-nak írja. De a hibát sejtette már *Katona* is, Hist. Eccl. Coloc. P. I. pag. 1. és *sacerdos*-ra gondolt, s a contextus csakugyan erre is vall.

[4] R. M. Nyelveml. I. k. XXVII. l.

[5] Régi M. Nyelv eml. I. k. XXVI. l.

[6] Régi M. Nyelveml. I. k. XXXII—XXXIII. l.

még a XVII. században is magyar nyelven folyt a mise és vesperás.

A nemzeti nyelv emez egyházi kultuszának eredményeül kell tekintenünk Tamás és Bálint magyar bibliafordítását is, az elsőt, mely e részben az utókorra eljutott.

Fejérváry Miklós, egy lelkes ifjú, 1834-ben arról tudósította az akademia elnökét, hogy Münchenben, a kir. könyvtárban 1466-ból való becses magyar codexre akadt. A következő évben, a nádor közbenjárására, már itthon volt a kincs. Majd a nádor bécsi utazása miatt Bécsbe vitték, hol Jászay Pál hat hónapi erős munkával lemásolta. A dolgozat 1836. augusztusában már a magyar tudós társaság elé volt terjesztve.

Az emlék kora és kelte nem okozott fejtörést. 108. levelének sarkán ékes piros betűkkel ott állt a megjegyzés: »E könv meguegeztetet Nemeti Györgynek Hensel Emre fiának keze miat, Moldouaban, Tathros varoſaban Vr születetének Ezer negy zaz hatuan hatod eztendeieben.«

Még előbbb, 1799-ben Denis Mihály, bécsi udvari könyvtárőr [1] egy szintén magyar codexet ismertetett, mely az akkori magyar tudományosság képviselőinek figyelmét a legnagyobb mértékben magára vonta. Sokat foglalkoznak vele; de kellő eredmény nélkül. Végül előkerűlnek: az 1466-diki kézirat és a Szalkay Balázs-féle adatok. Döbrentei látja, hogy Németi György másolata az evangeliumokról s az eredeti bécsi codex a kis prófétákkal, sajátos régi szavaikban, nyelvi sajátosságaikban teljesen egyeznek s alapjokban ugyanazon munkásságnak termékei. Tatros és Moldva és a minkettőben egyformán előforduló »zent zelleth« [2] Tamás és Bálint papokra és új hazájokra utal; Marchiai Jakab és Németi György ideje szinte feltételezik egymást. Az ítélet nem nehéz: Döbrentei a Régi Magyar Nyelvemlékek első kötetében, 1838-ban, kimondja, hogy a Müncheni és Bécsi codex nem egyéb, mint Tamás és Bálint fordítása.

Döbrentei a bécsi codex költét tudvalevőleg 1437—1441 közé helyezte.[3] Ámde Békesi Emil [4] kimutatta, hogy a Jászai-

[1] Codices Manuscripti theologici bibliothecae palatinae vindobonensis, II. k. I. r. 68–69. l.

[2] V. ö. Régi M. Nyelveml. I. k. XXXVII—XXXIX. l.

[3] Régi M. Nyelveml. III. k. »*Észrevételek.*« IV. I.

[4] Uj Magyar Sion, XI. évf. 1—14. és 200—209. l.

codex kalendáriuma, mely pedig nyelvi sajátságai szerint az eredeti munkához tartozott és a melyhez Németi György nem is értett: 1416-diki keletet árul el. Ha ez áll, akkor lehetetlen, hogy Tamás és Bálint papok legalább is ne ebben az esztendőben s még magyar földön láttak legyen dícséretes munkájokhoz.

Híveik, utódaik gondoskodtak irataik másolásáról. Igy készült el Németi György kézirata, négy évvel utóbb, hogy Mátyás a Huss vallásának követőit itthonn jószágvesztéssel sujtotta,[1] a moldvai, akkor javában virágzó magyarságnak egyik kies pontján: az ojtozi szoroson kimenő úton, Tatros mezővárosában. Ezeket a csoportokat, mint legfőbb kötelék, a kultusz nemzeti nyelve, az édes anyanyelv lelkesíti és tartja össze. »Fermentum illius temporis est«, mondja Bandini Márk moldvai helyettes püspök tudósitása X. Incze pápához: »quod Hussiani ungarica lingua sacrum et vesperas hucusque cantent.« Magyar bibliáról, mely »ritkaság«-nál egyéb akar lenni, azidétt csak náluk lehet szó. A katholikusok megelégedtek néhány töredék lefordítasával, mire az evangeliumi szakaszokban, a prédikációknál szükségök volt; a papok olvasták a hivatalos szöveget: a Vulgátát, azok se mindnyájan. A kritikai szellem, mely a tiszta és hamisítatlan szent szövegekért sóvárog, még jóval utóbb sem volt nálunk közönséges, a valódi szent iratokat codexeinkben még jóval utóbb sem találjuk az apokrifáktól élesen elkülönítve.

A két hussita-codex mellé idő folytával még egy emlék csatlakozott. Néhai Apor Péter birtokából, Erdélyből, breviár-szerű könyv kerűlt napvilágra, melyet a nyelvészek már elég korán »a Bécsi és Müncheni Codexben fönmaradt bibliafordítás töredékének« tekintettek.[2] Valóban a codex irásmódjában több egyezés mutatkozik; a *k* gyakran *c*-vel, az *sz* *ſc*-vel, a *cs* *L* alakkal, az *ö* farkas *o*-val, a szóvégi *tt* egyszerűen *t*-vel van irva; van egy sereg régi szava, melyek épen a Bécsi és Müncheni codexeket jellemzik, mint forbatlat, rűtet, monnal, belendezkedni, szellet, onszollat, poreit, heiuc, lelemés, elhimt, foszlat, oszlat, öröklet, vépés, himlet, rezzeszt, irelkedet, stb. De a mi legfőbb: ott van végűl a codex 126—127. lapján a »Magnificat«, a 127—128-on a »Benedictus« és a »Nunc dimittis« cz. pár vers; megannyi Lukács evangeliumából véve: pár betű eltéréssel a Müncheni

[1] 1462-diki II. tvczikk 13. §.

[2] Simonyi, A magyar nyelv, I. 169. l. Zolnai, Nyelvemlékeink, 112. l.

codex legsajátosabb szövegével, sőt orthographiájával, mindössze ezt a veszedelmes, haeretikus szót: »szelletöm«, helyettesítvén »lelkem«-mel.

Semmi kétség többé: az Apor-codexnek 1—122. lapja, a zsoltárkönyvnek kétharmadával (az 56—150. zsoltárral) a Tamás és Bálint munkájának másolata.

Költének idejét azonban ép oly kevéssé lehet biztosan meghatározni, mint viszontagságait. Volf az írás karakterét véve alapúl, »a XV. század második felére, de a századnak inkább végére, mint közepére« teszi eredetét,[1] mások idébb gondolják.[2]

Annyi bizonyos, a könyv breviár jellegű és szerzetes használatra készűlt. Zsoltár-beosztása teljesen egyezett a *Döbrentei-*, *Keszthelyi-* és *Kulcsár*-codexekével, melyek szintén vigiliásokra, »eyi vigazat«-okra, nocturnusokra szakadnak. A vasárnapi zsolozsma éji vigyázatában elmondották az 1—25., a hétfőiben a 26—37., a keddiben a 38—51., a szerdaiban az 52—67., a csütörtökiben a 68—79., a péntekiben a 80—96., a szombatiban a 97—108. zsoltárt. A 109—150. zsoltárok a vecsernyére maradtak: a primán az 53., 97., 98. zsoltárt, erre Athanasius hitvallását kellett imádkozni; a tertiát a 118. zsoltár 33—80., a sextát ugyanezen zsoltár 81—128., s a nónát 129—176. versei alkották.

A gyűjteményt, Tamás és Bálint szövegéből, eredetileg valami szerzetes írhatta össze, még pedig — ha Volf dátumát elfogadjuk, — minden valószinüség szerint Moldvában, hol a két menekűlőtől használt nyelv, mint a liturgia és szentiratok nyelve, sokáig tenyészhetett; — s tán épen a ferenczieknek szigorúbb rendtartású ágához tartozott, mely Moldvában a katholikus egyháznak szinte egyedűli őrsége volt és ama vidéken a XVI. század közepéig főkép magyar emberekből állott.[3] — A becses kéziratokról, láttuk, először is Szalkai Balázs, egy minorita és egyszersmind 1420. körűl a bosnyák vikáriának feje[4] útján értesűlünk, s az ő feljegyzéseinek névtelen folytatója, ki krónikáját az 1624-ik esztendővel zárja, tehát a XVII. század elején élt, még látott, ha látott, amolyan »zent zelleth«es szöveget. Tamás és Bálint művei szinte folyton a cseribarátok körűl forognak, kik a moldvai terri-

[1] Nyelvemléktár, VIII. k. XXXVI. l.
[2] Simonyi, A magyar nyelv, I. k. 168. l.
[3] Bandini, i. h.
[4] Fridrich, i. m. pag. 5.

toriumot teljesen a sajátjoknak tekintették. Valóban semmi sincsen, mi a másolatot máshoz és nem ő hozzájok fűzné.

Idővel az akkor még teljes, ma már elején csonka codex Magyarországba került, valamely (mint látszik: klarissza) kolostorba, hol újabb részeket irogattak hozzá. Világosan megtetszik ez az orthographiából és az új részek tartalmából. A régi kezet a 134. lapon új váltja föl, melytől a tollat a 147. laptól kezdve ismét más, 3-ik kéz veszi át, folytatván az írást a 157. lapig, hol megint a 2. kézzel találkozunk.

Semmi kétség ezek után: a 2. és 3. számú írónak egy helyen kellett tartózkodnia, s ez a hely ismét okvetlen női szerzet volt. Valóban, a 3. író nemcsak »zerzethwnknek regy fokáffá«-ról beszél, de cantrixokat és fejedelemasszonyt is emleget, kik a holtak officiumát végezik.[1] — Másrészt bizonyos, hogy az első íróval egyikök sem érintkezhetett. Helyesírások teljességgel új, sőt a 2. kéz a Magnificat-ot, Benedictus-t, Nunk dimittis-t, melyeket az 1. kéz Tamás és Bálint szövegéből merített, munkájának szinte mindjárt az elején, újra leírta, *más, újabb* könyvből, bizonyára, mint a saját szerzetházából ismerte.

A buzgalommal indúlt fordításból ez a codex az egyedűli emlék, mely Magyarország határain belűl talált megállapodást. Az ó-testamentomi gyűjtemény ismeretlen útakon Bécsbe vándorolt; az evangéliumos könyv, nem egészen száz esztendős korában, mint a Máté első lapján levő jegyzés mutatja, a jeles orientalista és biblicus tudós, Widmanstadius Albert János pozsonyi, mások szerint regensburgi kanonok birtokába jut s még 1575 előtt a müncheni herczegi könyvtárba kerül. A zsoltárok itt akadtak meg, Imecsfalván, a Székely Nemzeti Muzeumban.

A három fordítás nemcsak mint nyelvemlék érdekes. Bevilágítanak a magyar hussitaság életébe, világosabbá teszik, jellemzik az új áramlatot, melynek, láttuk, »fermentum«-a, kovásza első sorban a nemzeti, az édes anyanyelv. A nép előtt ennek saját nyelvén szólal meg az Isten szava; a közimádságból eltűnik a rá nézve értelmetlen latinság. Az emberek azt hiszik, most már tisztán látnak, az üdvösség forrása tisztán érinti ajkokat. Vegyük ehhez a kor papságának romlottságát és a sokaság elégedetlenségét. A tömeg azt beszéli róluk, hogy »ezek semmit sem dol-

[1] A 147. és kk. ll.

goznak és mindenünket megeszik.« [1] Azt mondják, hogy dölyfösek, kegyetlenek, vérengzők, fukarok, istentelenek, simoniakusok, naplopók, farizeusok voltak; házaikban ágyasokat tartottak, mást sem tettek, csak ettek-ittak és nem féltek semmitől, csupán — e szegénységtől.[2] — A kik ekképen gondolkoztak a papságról, azoknak kevés kellett, hogy azokhoz pártoljanak, kik következő módon beszéltek hozzájok: Semmi szükségtek a bűnös papokra. Ki kell venni a szentséget a gonoszok kezéből. Egy tiszta »paraszt« kéz méltóbban érinti az Úr testét, mint egy bemocskolt szentelt kéz. Mi szükségtek többé a gonoszok imáira, szertartásaira, melyeket nem is értetek? Mi szükségtek azokra, kik az oltári szentségnek felét ellopván tőletek, magoknak tartják? »Minden kereszténynek, férfinak és nőnek, öregnek és fiatalnak szorgosan kell tanúlnia az új szövetséget, mert tekintélylyel van tele és nyitva áll az egyszerü emberek értelme előtt is azokban a pontokban, melyek legszükségesebbek az üdvösségre . . . Ne féljen hát az egyszerű ember sem a biblia szövegének vizsgálásától . . . És egy pap se dicsekedjék a szentírás valódi értelmével«, irta Wycleff.

Képzeljük el ezt a népet, midőn bujkálva, az éj csöndjében, mint az őskeresztények, vezetője ajkáról az »írást« a saját nyelvén hallja, vagy a zsoltárok szavával könyörög az Istenhez. Hiába üldözik: az üldözés nem alkalmas eszmék, tanok elnyomására, csupán terjesztésére. A holtakat föl lehet ásatni, hamvaikat szétszórhatják a levegőbe: de az emberi természet mindig elundorodott a vandalizmustól, a tömeg fél és gyűlöl, a buzgóbbak vándorbotot fognak kezökbe, Ruth hűségével, Judith hősiességével, a Makabeusok vértanu példájával, Eleazár állhatatosságával biztatják egymást és a számkivetésben a biblia számkivetett népének sóhajaival vigasztalódnak. Az a nyelv, a melyen mindezt bírják, lehet darabos, nehézkes, kezdetleges, sőt rideg; de ők buzgóságukban érzik az »ige« isteni erejét, varázsát, s a fordítás idegenszerűségei, szokatlanságai csak növelik a lelkök előtt megnyilatkozó új világ hatását.

Nézzük csak kissé a ránk hagyott szövegeket. Annyi bizonyos, hogy Tamás és Bálint aligha akarták az egész szentírást lefordítani, legalább egyelőre. A könyvek sorrendje a Bécsi codex-

[1] Pelbárt, De Tempore, p. estiv. s. XX. J.

[2] Galeotti, De dict. et fact. Math. r. c. XI.

ben maga is meggyőzheti e részt a kutatót, annyira eklektív eljárásra vall, s még jobban a Makabeusok könyvéből való válogatás. A sort Ruth idyllje nyitja meg, aztán folytatja a »mulier fortis«, Judith, majd Eszter története, ki a számkivetésben dicsőíté meg Izrael fejét; a Makabeusoknak II. könyvéből ki van szemelve a VII. fejezet: a hitéhez ragaszkodó hét testvérnek és hőslelkű anyjoknak martyromsága, majd a VI. fejezetnek a 18. verstől kezdődő fele: az agg Eleázár halála. Következnek a próféták, ezek közül is: a nemzeti fájdalom, a számkivetés nemzedéke: Baruch, Babylon kietlenében könyörögvén: »Fordeitassék el te haragod mitőlünk, mert kevesen hagyattattunk meg a nemzetek között, hova minket elhimtettél«, s jósolván lelkesedve: »Környül nézzed te magadat Jeruzsálem napkeletre és lássad (a) teneked jövő vígaságot; mert íme jőnek te fiaid, kiket elvesztettél.« Ott van Dánielnek, a hetven éves számkivetés hősének könyve Nabukodonozor álmával, a három zsidó ifjú történetével, a Zsuzsánna históriájával; Oseás, tizenegy társával, az úgynevezett kis prófétákkal. Csaknem kivétel nélkül az Úr büntetésének, fogságnak, számkivetésnek hirdetői; de a melyből Isten egykor megszabadítja az ő népét. Ezeket a részeket válogatták ki. Nem a honfoglaló, a virágzó, egységes zsidó nemzet emlékén csüngöttek; a megoszlottén, a bűneiért számkivetettén, a Babylon fűzei alatt vezeklőén. Azzal enyhűltek, azzal kiáltottak az elhagyott »Jeruzsálem« felé; szavaival imádkoztak és bizakodtak az ő istenökben, ki »veti« — erősekké teszi — lábaikat, mint a szarvasokét, »és viszen engemet én magasságimra psalmosokban éneklőt.«

Taine szavaival szólván: a szentírásnak és a közimáknak a nép nyelvére való fordítása már magában véve kész forradalom vala. A sokaság maga fogott a szövegek magyarázásához, az egyház tekintélye mindenfelé megingott vagy hátrább szorúlt, és nemcsak a külső egység, de a hit egysége is hatalmas csorbákat szenvedett.

Magyarország azonban még csak igen kevéssé volt a forradalmak földje. A wikleffianus és huszita áramlat kisebb-nagyobb zajjal elvonúlt mellette és fölötte, hatása azonban, külsőkép legalább, szórványosan mutatkozott a szellemi életben.

A vázoltakon kívül mindössze az erdélyi részekben történtek némely félénk kísérletek a nemzeti nyelv érdekében, az egyháznak némi megriasztásával, hol néhai Demetrius de Mancia püspök

idejében, sőt itt-ott még előbb is, a papok egy része a keresztség, bérmálás, oltári szentség kiszolgáltatásánál és a házasságkötések alkalmával a magyar nyelvet használta. Most, 1476 körül azzal a kéréssel fordúltak Geréb Lászlóhoz, az akkori gyulafehérvári püspökhöz, hogy az abbahagyott régi jó szokást állítsa vissza. A püspök megijedt, vonakodott, azonban Mátyás maga is pártolta a mozgalmat, és az egyházfő kénytelen volt engedni. Az ide vonatkozó oklevél 1478-ból, Pozsonyból van keltezve. Látjuk belőle, hogy Geréb körültekintő óvatos ember volt. Ő, írja, részben a király ő felsége kívánságára, ki ez ügyet az ország főpapjaival a napokban tárgyalta, egy perczig sem haboznék eme kérelemnek és kívánságnak rögtön megfelelni, »ha nem gátolná az, hogy a lelkipásztori Agendának egyáltalán semmiféle authentikus és püspöki jóváhagyással megerősített magyar fordítása nem létezik.« — »Ti is tudjátok, — folytatja a gyulafehérvári káptalanhoz, — hogy a római szentséges anyaszentegyházban és az ő szent tanításában a szent canonoknak hibás magyarázata és fordítása akárhányszor mily nagy szakadásokat támasztott. Mindemellett, mivel engedelmesség igaz szándékával és az Isten és anyaszentegyház dicsőségének öregbítésére törekvő emberek kívánságát nem illik megtagadni, tehát jelen levelünkkel megbízunk benneteket, atyánkfiai, válaszszatok egy vagy két testvért magatok közűl, hogy addig is, a míg a királyi felség bennünket (a zsinatról) haza bocsát, fogjanak hozzá eme fordításhoz és aztán a megtökéllett munkát nekünk megvizsgálás és megerősítés végett nyujtsák be. Közben azonban minden archidiakonus szorgossággal vigyázni fog, hogy hivatalának területén senki a szentségek kiszolgáltatása körül a szent canonokkal és az általános szabályokkal ellenkező dolgokat ne műveljen.«

Mi lett az ügynek a vége, ismeretlen. Az esztergomi »Obsequiale«, mely 1496-tól 1525-ig hat kiadást ért, sőt ennek Oláh Miklóstól 1560-ban eszközölt kiadása is, teljesen latin, és csak Telegdy Miklós pécsi püspöknek 1583-ban közrebocsátott »Agendarius«-ába tört be a nemzeti nyelv. Olyan rituale-maradványunk azonban, mely a szentségek feladásának imáit teljesen magyarúl tartalmazná, nyomtatva egy sincs, kéziratban is csupán egyetlen jutott ránk, az, a melyet, mint látszik, Mossóczy Zakariás, tinnini, utóbb váczi püspök a XVI. század hetvenes éveiben készített.[1]

[1] V. ö. Irodtört. Közl. V. k. 65. és kk. ll.

A magyar állami és egyházi hatalomnak gondja volt rá, hogy a hussitaságból Magyarországon conflagratio ne legyen. Legtöbbet azonban a viszonyok. Mátyás fényes kora nem volt alkalmas vallási kavargásokra; hiányoztak a politikai zavarok, a társadalomnak ziláltsága, a viszonyok züllöttsége. A magyar elem sokkal inkább gyűlölte a neki sok bajt okozott »zsebrák« szomszédokat, hogysem a sokszor nagyon is fontos szolgálatokat tett katholiczizmust érettök vagy tanaikért megtagadhatta volna. Maga szabadon élt, használhatta nyelvét, a mint akarta, s becsülte az egyházat, a latint, melyet a műveltség beszédéül tekintett. Nevette a vallásos rajongást, melyre sohasem volt hajlandó, s a hatóság erélyes föllépése vagy fölvilágosítása után józanúl visszatért a régi útra, mely kényelmesebb is volt, biztosnak is látszott előtte. Végül ne feledjük: a magyar társadalom aránylag messze volt Prágától, s az új áramlat sokkal kevesebb »apostol«-lal rendelkezett, hogy sem a központtól nyert tüzet nagyobb erővel terjeszthette volna. Hatása, új tűzhelyeitől, mind csöndesebbé vált, noha meg nem szűnt teljesen, és előkészitőül szolgált a reformácziához.

Horváth Cyrill.

AENEAS SYLVIUS »DE DUOBUS AMANTIBUS«-ÁNAK MAGYAR ÁTDOLGOZÓI.

A nagy humanista szerelmi regénye széles olvasottságnak örvendett az egész Európában. Magát az eredeti latin szöveget is számtalanszor lemásolták s az incunabulumok közt is 1500-ig 27-szer fordúl elő.

Fordítói is csakhamar nagy számmal akadtak német, franczia és olasz nyelven; és más elbeszélések forrásául is gyakran fölhasználták.

Nem csoda hát, ha a magyar költők figyelmét is megragadta s versekbe szedetvén a »szép historia«, több kiadásban forgott közkézen. Lefordítására tudtunkkal két költő vállalkozott, kiknek korát azonban évszázadok és e századok különböző izlése választotta el.

E fordítók egyike a »*pataki névtelen*,«[1] ki 1577-ben végezte be művét; a másika egy szerencsétlen sorsu kálvinista pap; *csenkeszfai Poóts András*.[2] Ez utóbbi a XVIII. sz. végén, 1787-ben fejezte be regényét. Érdekes, hogy mindkét írónk versben dolgozta át. De lássuk őket egyenkint.

I.

A »pataki névtelen.«

Daczára *Aeneas Sylvius* nagy nevének, daczára a magyar átdolgozás XVI.—XVII. századi nagy olvasottságának s daczára annak, hogy épen *Szilády Áron* a »pataki névtelent« oly nagy költői egyéniséggel azonosította, mint *Balassi Bálint* és nyiltan fölhívta irodalomtörténészeink figyelmét a plausibilis föltevés támadására, vagy támogatására: mégis elég különös, hogy irodalmi

[1] L. »Gyarmathi Balassa Bálint költeményei.« Szilády Áron II. kiadás. Bpest. 1879. 171—234. l. »Eurialusnak és Lucretiának szép historiája, melyben megirattatik egymáshoz való nagy szerelmök, mely szerelemből végre Lucretiának következék szörnyű halála.«

[2] L. »Csenkeszfai Poóts András ifjui versei Pozsonyban és Komáromban 1791.« Átdolgozásának czime: »Senai Lukrétzia, kinek törvénytelen életét' s példás halálát Aeneas Sylvius irásaiból magyar versekbe szedte egy L. (=liber) Baronissa' parancsolatjára és most világ« eleibe is botsátotta csenkeszfai Poóts András.«

szempontból behatóbban nagyon kevesen foglalkoztak, úgy a Balassi szerzőségével, mint általában magával a magyar verses elbeszéléssel.[1] Pedig nemcsak hogy semmivel sem áll hátrább e kor többi hasonnemű költői dolgozatainak regényes, szerelmi történeteinél, de a szenvedély erőteljes festése, számos megkapó lyrai részlete, sok helyt a kidolgozás átlátszó tömörsége és irályát általánosságban jellemző velős rövidsége, irodalmunk e korszakának egyik legkiválóbb alkotásává teszik, sőt épen e tulajdonságai számos részletét még az eredetinek is fölébe emelik.

Hogy oly kevesen foglalkoztak vele s többi társai mellett oly csekély méltánylásban részesül még ma is s épen a legújabb és eddig még legterjedelmesebb irodalomtörténetünkben is, annak oka a feladat nehézségében áll.

Szilády fölvetette az eszmét, hogy a pataki névtelen nem más mint *Balassi Bálint*.[2] Következtetéseit belső okokra: főként a költemény egyes részletei és Balassi lyrája közti feltünő hasonlatosságokra alapítja A külső körülményeket inkább csak összeegyeztetni törekszik e következtetésével. A kérdéses sorok, melyek az ismeretlen szerzőnek a »pataki« nevet adták s Sziládynak a Balassi szerzőségét juttatták eszébe, így hangzanak:

»Mikoron irnának másfél ezer után hetvenhét esztendőben,
Aeneas Sylvius írásából szerzék ez éneket versekben,
Bodrog vize mellett Patak városában, az úr gombos kertjében.«

És valóban, látva »a nyelvnek Balassiéval közös sajátságait, a feldolgozás módját, a szerelemnek egyező hangú tolmácsolását és az eszmék közösségét,« látva a Balassi költeményeiből s a szép historia egyes részeiből idézett parallel helyek közti rokonságot, melyekre már Szilády is fölhívta a figyelmet s számukat Matirkó is megszaporította néhánynyal; szinte nehéz megválnunk attól a gondolattól, hogy Balassi az Eurialus és Lucretia szerzője. Azonban *Illésy* közlése[3] csaknem teljes hitelességgel megtagadja e föltevést. Illésy ugyanis a királyi könyvekből a Balassi hűségi esküjét teszi közzé s ebből kitűnik, hogy ő az előző évet Lengyelországban töltötte és ez év nem lehet más, mint az 1577-iki, vagyis épen az, a melyről a verses regény keltezve van. Ugyancsak Illésy azt is kérdésessé teszi: vajon Balassi és a Dobó család között fennálló s már ekkor is nagyon feszült viszony mellett egyáltalában tölthetett-e huzamosabb időt a Dobók pataki várában?

Illésy tehát ez irányból, a Balassi személyéről, a vizsgálódást egészen eltereli. A többször említett rokon helyek miatt lehetne ugyan még most is ragaszkodni Balassihoz, lehetne megtámadni

[1] Szilády kivül még *ifj. Matirkó Bertalan* foglalkozott bővebben e kérdéssel, »Eurialus és Lucretia a magyar irodalomban« czímű tanulmányában. L. Egy. Phil. Közlöny. 1890. 644. és 769. ll.

[2] L. »Gyarmathi Balassa Bálint költeményei« stb. 335. s köv. lap.

[3] Irodalomtörténeti közlemények 1895. 192. s köv. lap.

Illési okoskodását, de már ez az elmének valóban minden reális alap nélküli szellemes játéka lehetne csupán . . .

Mert igaz ugyan, hogy az eskűtételi okmányból a dátum teljesen hiányzik, de azok év szerint vannak bejegyezve s mindenik lapra rá van írva az illető év s így a Balassi esküjének idejét is egész biztossággal megállapíthatjuk . . . Lehetne a költeményben levő datum pontosságát tagadni. De még ekkor is ott marad az, hogy Patakon végezte munkáját a költő, a ki, ha Balassiról van szó, ott ez időkben egyáltalában meg sem fordúlhatott.

Könnyelműség volna, tényeket, adatokat tagadni azért, hogy egy föltevést megvédelmezzünk.

De merre forduljunk tehát? Valóban teljes a bizonytalanság, a melyben nyomra csak az a szerencsés véletlen vezethet, mely nekünk Balassit, a szerelmi lyrikust is felfedezte.

Gondolhatnánk valamelyik pataki lelkészre. De a tények itt is csak mást mondanak. E föltevésnek ugyanis csak akkor volna némi valószínűsége, ha ugyanazon időben S.-Patakon működő lelkész egyuttal irodalommal is foglalkozott volna. Ugy de Sárospataknak papja 1564—1590. a hírneves *Kopácsi Istvánnak* veje, *Czeglédi Ferencz* volt, a ki irodalommal egyáltalában nem foglalkozott.[1]

A várúrnak magának is volt bizonyára udvari papja. De ez irányban is csak sötétben való tapogatózás volna kutató munkánk.

Tekintve a kor elfogult egyházias irányát, visszagondolva arra a szenvedélyes gyűlöletre, melylyel különösen prot. papságunk valóságos kiirtására törekedett a szerelmi költészetnek s mely csaknem teljesen sikerült is neki: nem tartjuk valószínűnek, hogy ez átdolgozás papi jellegű ember munkája lehessen. S miután világi uraink is jobbára ily nevelés és ily papi befolyás alatt állottak, de különösen mivel Balassi előtt egyébképen is szokatlan vala a lantpengetés főuraink között: a valósághoz sokkal közelebb esik azon feltevés, hogy »Eurialusnak és Lucretiának szép historiája« költői munkája valamelyik vándor lantosnak, kik még akkor is nagy számmal kóborolhattak egyik vártól a másikig, egyik várúr szívességét a másik után véve igénybe, szép vitézi, szerelmi és más énekekkel szolgálván meg annak vendégbarátságát.

De ne botorkáljunk a sötétben; ne szaporítsuk a föltevések és okoskodások számát, hanem elhagyva az ez idő szerint megfejthetetlen problemák terét, inkább fogjunk hozzá az átdolgozás méltatásához és az eredetivel való összehasonlításához.

Az átdolgozás főjellemvonása a hűség. De ezt korántsem kell szószerinti fordítás értelmében venni; épen ellenkezőleg. Gon-

[1] L. »A Sáros- Nagy- és Kis-Pataki Helv. confessiót tartó Szent Ekklésiának a reformátiótól fogva való Praedicatorainak rövid emlékezése.« Igen nagy becsű kézirat az említett egyház levéltárában. (7—8.)

dolatról gondolatra követi eredetijét, úgy, hogy aránylag csak kevés helyet és gondolatot mellőz. Pedig különösen a sikamlósabb helyeken ezeket bizvást megtehette volna. De nem. E helyeket sokszor még vastagabban adja vissza, mint az eredeti.

Hűségre törekedvén, csaknem felesleges megjegyeznem, hogy a mesét, jellemeket teljesen átveszi. Alakjai is ugyanazok, csak Palinurust és Agamemnont mellőzi, Bertas nevét forgatja ki Bertusra, valamint egy, az eredetiben szereplő magyar ifju nevét Baccarusról Pakoruszszá változtatja. Bajos volna megállapítanunk, hogy e változtatásokat, különösen az utóbbi lényegesebbet miért teszi? Ez sem hangzik magyarosan; úgy hát a magyarosítás nem indíthatta erre. A leghihetőbb az, hogy idő folytán kopott Baccarus Pakoruszszá. Megtörténhetett, hogy az átdolgozó nem nyomtatott könyv utján ismerte ez elbeszélést, de kéziratból fordította, amint hogy valóban úgy is terjedett e mű. Az is meglehet, hogy valamelyik nem épen authentikus kézirat után nyomtatott kiadást használt, mely talán pusztán csak ez elbeszélést foglalta magába. Egyébiránt e változtatás nem lényeges.

Ezután lássuk közelebbről, részletesen az átdolgozást, inkább a részletekben fejtegető, mint általánosságban körvonalozó rendszert követve.

A bevezetés, a befejezés új, meg a részre osztás; de ezeknek sincs semmi befolyásuk az egészre. A felosztást, a bevezetés előrebocsátása után teszi meg, öt részre szakítva művét:

> »Az első részében az ő szerelmeknek indulóját megírom,
> Azután egymásnak küldött leveleket más részében megmondom
>
> Sok szerencséjekről és nagy örömekről két részében éneklek,
> Utolsó részében szörnyű haláláról az asszonnak beszélek.
> Ha reá hallgattok, szerelem hatalmát ebből megérthetitek.« (20—24 sor.)

Az átdolgozó eredeti betoldásai az u. n. keretre vonatkoznak. E kerettel igazolja magát. De ennek az eszméje sem uj. Azt mondja ugyanis: az ifjak tanulságául irja. Aeneas Sylvius is említ a befejező sorokban ilyesmit s ő is ezzel igazolja magát. De átdolgozónk azzal, hogy elől is bevezető sorokkal látja el s ennek megfelelőt a végire is tesz, kétségen kívül kerekebbé teszi a művet. Előzőleg az 1—15 sorban részint általánosságban (1—3), részint személyenkint a szerelem nagy erejéről szól s nagyon ügyes áttéréssel elkezdi a históriát. A bevezetés locus communis.

Miután Zsigmond királylyal már találkoztunk, *Lucretiát* mutatja be költőnk. Mint a legtöbb esetben, úgy az ő leirásánál is szűkebb szavú Aeneas Sylviusnál. A vers, úgy látszik, megkötötte. Aeneas Sylviusnak az övéhez mérve mindenesetre terjengős és szabad folyású leirásából mintegy kiszedi a magot s nagy szabályossággal rakja be »valás« rimű sorainak ütemeibe. A gondosabb kidolgozásnak semmi nyoma; a vászonra vetett ecsetvonás — hogy a művészet köréből vett metaphorával éljek — minden

szétfestés, árnyékolás nélkül, merev vonalat alkotva szárad meg; s ezzel körülbelől többi festéseiről is képet alkothatunk, mindenütt a kidolgozatlanság lévén jellemvonása.

Ugy látszik: költői erejét sajnálja férfi testére fordítani. Aeneas Sylviusnak *Eurialus*-ról való egész rendes leirását két sorban foglalja be, mondván:

»Eurialus neve, gazdag nemzetsége, de közép ember vala,
Harminczkét esztendős, szép ékesen járó, teljes orczájú vala«.

Azon résznél, amelyben Lucretia önmagával vivódik ébredő szerelme miatt, élénken tűnik ki átdolgozónk finom érzése. Tudja, vagy legalább sejti, hogy hol lehet a hosszadalmas leirást mellőzni s hol kell bőven felvenni a lélekrajzot. Itt (120—165 s.) Aeneas Sylvius szövegét teljesen átveszi, természetesen az ő módszere szerint: gondolatról-gondolatra fordítva. A Zoziással való jelenetet is igy adja, sőt egyrészszel még megtoldva. Zoziás az eredetiben még csak a külvilág itéletéről beszél s a földi nyugalom elvesztéséről és a lelkiismeret-háborgatásával is ijeszti Lucretiát. Szerzőnk ezekhez még hozzá teszi:

»Ha senki tenéked őrződ nem volna is, tudja isten dolgodat«.

És e betoldás nagyon jellemző. Eszményit keres és vallásos meggyőződése által is sugalmaztatja magát. S hogy e helyen részletezőbb, az nem a puszta véletlen dolga, de az erősebb költői kötelességérzésé. Ily helyeken általában következetesen részletesebb mint másutt. Igy festi Eurialusnak hasonló lélekállapotát is. (180—213.)

Mint több más helyen, úgy a levelezésnél is, a fordítás szépsége a szűkszavúság áldozatául esik. Az eredetinek legsikerültebb, lélektanilag legjobban keresztűlvitt része a levelezés s átdolgozónk épen szűkszavúságával ezt rontotta el legjobban. A szenvedély elfojtott megnyilatkozását, mely Lucretia leveleiben jelentkezik, nem tudja visszaadni. Az eredeti levelek tartalmát lehető röviden szedi versbe s megfosztja a szenvedély, bánat, vágyódás, kinos önuralom nyilatkozataitól s csupán a száraz tényt adja: kereken visszautasít; gyűrűt küld, még mindig visszautasítást jelentő sorok kiséretében; aggódik; történetileg fejteget; végre enged. Különösen első leveleiben kivonatol; a szenvedély hangját itt egyáltalában nem szólaltatja meg, kivált Lucretia leveleiben. Innen van aztán, hogy a gyűrüküldés némileg ellenkezik a levél hangjával; abból kimagyarázhatatlan, érthetetlen. Lucretia helyzetébe végképen nem tudja beletalálni magát s még ahol hosszasan ir is, ott is száraz s a gyötrő indulatot eltörpítve adja vissza.

Eurialus helyzetének festésénél már otthon van; s ez természetes is. A régiek, nem számítva ide a klasszikusokat, ritkán tudnak tárgyiasak lenni. Igy költőnk is; s mert ahhoz, hogy Eurialus

levelei sikerültek legyenek, nem nagy tárgyiasságra volt szükség, csupán saját szerelmének visszaidézésére: azért Eurialus leveleiben már az igaz szerelem közvetetlen hangján beszél. A levelezés végén e hang mindinkább felmelegül, s még a Lukrétia utolsó levelében is már vannak igaz, odaadó, de mégis gyanakvó szenvedély lehelte sorok. Eurialusnak Rómába való utazása s ezen idő alatt Lucretiának bánata, aztán később Zóziás jellemzése, mikor szolgálatát úrnőjének felajánlja: mind pontosan, kihagyás nélkül, teljes terjedelemben van fordítva, semmi hozzáadással, semmi mellőzéssel. Ezt lehet mondanunk a tervre is, mit Lucretia forral ki az első találkozásra. Annak a résznek a fordítása, melyben Aeneas Sylvius a szerelemről s annak minden akadályt lerontó erejéről szól, nagyon sikerült. Folyamatos és erős, igaz s mint fordítás is hű.

Az első találkozás is majdnem minden részletében az eredetinek hű fordítása. Egy részt von össze benne átdolgozónk s ez összevonás elég szerencsés. Annak a beszédnek és ténynek pontos leirását érzi feleslegesnek, melyben Lucretia felszólítja Eurialust a parasztruha levetésére, s mikor már leveti, egy sorban mondja meg:

»Levetvén az undok ruhákat magáról, fénylik szép ruhájában«.

Azonban nem így tesz Eurialusnak, az ágy zugolyában felmerült gondolataival. Ezt szokásos tömörségével ugyan, de teljesen adja. Szépen fordítja az ezután következő jelenetet, mikor a veszedelemtől megszabadulva élvezik a boldogságot. Sorai valóban érzelemtől vannak áthatva. Lucretia is az önfeledt szerelem egész lángolásával beszél Eurialushoz, ki egy darabig még a kiállott rettegés utóhatása alatt áll. De nemsokára őt is felvillanyozza a Lucretia tekintete. A Lucretia bájainak leirásánál tartózkodóbb; egy pár általános vonással helyettesiti az Aeneas Sylvius pongyola s az erkölcsi érzést mélyen sértő leirását. Vajha így tenne 5 versszakkal alább is! De itt pongyolasága az Aeneas Sylviusét is felülmulja.

Valóban nem értjük a magyar költőt. Lucretia leirásánál finom izlést árulva el, megmarad a költőiség határai között és itt meg annyira nélkülöz minden szemérmet. E két hely szembeállítása erős érv azok ellen, a kik az átdolgozót némely szemérmetlenségeért védik, a fordítói hűségre való törekvéssel.[1] 772—777 sorokban sokat mellőz; 792—795-ig mindent fordít és később Eurialust kalandjáról minden tartózkodás nélkül beszélteti barátai előtt. Itt sem hagyja el Eurialus beszédéből azokat a helyeket, melyek zavarják az Eurialus jellemét; Eurialus, a mellett is, hogy Lucretia hűsége teljes bizonyosságú lett előtte, mint egy önfeddően így nyilatkozik:

»Bezzeg nagy badarság volt barátim én tőlem,
Hogy ily szerencsére egy asszony kezére bíztam volt az én fejem«.

[1] L. »Balassa B. költeményei«-ben Szilády feljegyzéseit.

A második találkozás jelenetét kissé szintén összevonja s pedig nem teszi helytelenül, különösen mikor a Dromoval való kalandot beszéli el. Bár itt mindazt elmondja, ami az eredetiben van, mégis rövidebben esik az neki. A cselédek nem beszélnek oly hosszan. Megrövidíti az együttlét rajzát is. Itt a szerelmesek nem érzelegnek szóval is. Lehet, hogy az átdolgozó már ezt nem találta eléggé ujnak, azért mellőzte, arra gondolva, hogy egyszer már leírta együttlétöket s fogalmat alkothatunk boldogságukról. Ez a felfogás helyeselhető is. Ami e résznél az eredetiben nem uj, azt mellőzi; csak avval foglalkozik bővebben, mi ujsága által mulattató lehet. Igy bővebben adja elő azt, hogy hogyan jutott be Eurialus Lucretiához, meg hogy mi módon menekülnek meg az uj megzavarástól.

A férj rászedését, gyanakodását s általában e részeket mind átveszi s a harmadik találkozást is teljes terjedelemben leforditja. E részre ís áll az, amit általában rá lehet mondanunk az egész átdolgozásra, hogy az elbeszélő részben inkább darabos, de a lyrai helyeken egészen fölmelegszik s versei elég szabatossággal csengenek. Mily darabos pl. itt

»No ám járjon — monda Menelaus öcscse, bátor immár elmenjünk
Achatesnek szóla Eurialus, hogy még egy óráig itt legyünk«. stb.
(1183—84.)

Ellenben mily szépen folyó részlet Eurialius bánatos beszédéből, melyet ájult kedvese felett mond:

»Miérthogy engemet inkább ő előtte régen te meg nem öltél,
Miérthogy az fene sívó oroszlánnak torkába nem vetettél,
Miért te kegyetlen, hogy énnékem inkább, hogy nem néki kedveztél?«
(1210—13.)

vagy a már magához tért Lucretiára mondottak közül:

»Titeket tartlak-e, vajjon ti vagytok-e most az én kezeimben?
Ti szép síma karok, jó illatu tagok, ti vagytok-é ölemben?
Kész volnék meghalnom, hogy nem kedvem szegnék ilyen nagy
örömemben«. (1258—61.)

De e szép hely mellett van olyan is, mely előtt meg kellett volna állani a költőnek s Zrinyivel így szólani: »Hallgass tovább, Muzsám«.[1]

Még e találkozás leirása után elmélkedik három sorban a szerelem mindent legyőző nagy erején:

»Erős a szerelem, mindeneket meggyőz, ellene semmi nem áll,
Nem lehet oly erős, ki által magának bölcsen utat nem talál;
Azért azután is sokszor együtt lőnek ennek ereje által.

Ez az átdolgozó betoldása.

Még egy szakasz van hátra, melyet a magyar költő teljesen

[1] L. u. o. 336 l.

az eredetiből vett át, s ez Eurialusnak Rómaba való menetele, visszaérkezése és halála. Épen úgy levelezteti a Rómába való utazás előtt, mint Aeneas Sylvius. Fordit mindent, gondolatról gondolatra, és mert lyrai rész a levelekben nincs, csak okoskodás, rábeszélés, ezért az ő fordításának sincs valami különös szépsége és értéke.

Az 1465. sortól kezdődik átdolgozónk önálló toldása, mely a bevezetés megfelelője. Igy mintegy kikerekiti az elbeszélést, bevezetéssel és befejezéssel látva azt el. Hogy mennyivel több a czélzatosság az átdolgozásban, mint az Aeneas Sylvius eredetijében, meggyőződhetünk, ha figyelemmel olvassuk a befejező sorokat. Itt nem hagyja abba a czélzatosságot; megemlékezik arról, hogy tulajdonképen miért is mondta el a mesét? Az 1465. sortól az 1503-ig elmélkedik azon, hogy mily sok rosznak a kútfeje a szerelem, mely

»Sem éjjel, sem nappal, soha sem nyúgoszik, mindenkor ólálkodik,
Testeket rútítja, végre lelkeket is pokolba bétaszítja«

és ezek mellett aztán ajánlja az elbeszélést az ifjuságnak. hogy a szerelemtől őrizkedjenek. Az ifjaknak szól »kik után ballagni mindenkoron szokott az kegyetlen szerelem«.

A mint látjuk tehát átdolgozónk az eredetin nagyon keveset változtat. Eredeti a bevezetés, befejezés, aztán a részekre bontás. De ez utóbbi csak a szöveg folyamatosságának a megtörésében nyilvánul és abban, hogy megnevezi: prima pars, secunda pars etc. és legfelül egy-egy pár latin distichonban összefoglalja az illető »pars« tárgyát. Egyébként a részek közt szorosabban nem csoportosit, mire nincs is szükség, mert a dolog mindenütt időrendszerűleg halad s az összefüggés a részek közt különben is csak külső. A jellemeken, a mesén, mit sem változtat. A motiválásban sem, csak amint láttuk: némelyeket összevont. És ez összevonás a levelezésben kárára történt, de másutt még inkább kellett volna ezt tennie. Ezeken kivül itt is ismételnünk kell, hogy verselése és nyelve az elbeszélő részben döczögős, hol azonban a lyrai elem az uralkodó s különösen, hol Euriálus lélekállapotát kell festenie, felmelegszik és költői erővel halad. Nyelvét, tekintetbe véve a »pataki névtelen« előzőit és követőit, s elbeszélői módját, finomnak s ügyesnek mondhatjuk, ha felgondoljuk, hogy a XVI. sz. elbeszélőinél is megszakad az előadás és több helyen azt sem tudjuk: mit is akarnak mondani, sőt a mese főbb szálait sem követhetjük mindig nyomon. Verselésének azon tulajdona, hogy a névelőket többször mellőzi, sokszor darabossá teszi előadását. Verselése egyébként élénk rithmusérzékről tanuskodik. Jellemző erre az, hogy egy gondolatot lehetőleg egy sorban igyekszik kifejezni, sőt még az egyes ütemeken belől is némi teljességre és befejezettségre törekszik. Ez által nyelve zenei tagoltságot és rithmikus hullámzást nyer, de gyakran válik döczögőssé és szétdaraboltá is. Költőnk

elbeszélő módjára nagyon jellemző az, hogy az eredeti mythologiai vonatkozásait, képeit rendszerint mellőzi s e tekintetben is inkább hajlik a XVI. sz. több elbeszélőinek stiljához; alkalmazkodik kora ízléséhez. Egyébiránt általánosságban tisztelettel fogadhatjuk el Toldi nézetét: »a magyar névtelen dolgozónak abban van érdeme, hogy költői kebellel fogta fel s érezte által a lelkiállapotokat s psychologiai változásokat és hogy korának ilyesekben még nem hajlékony nyelvén az égető szerelem küzdései, habozásai s élményeinek hangot és kifejezést tudott adni«. De e véleményt csak általánosságban fogadhatjuk el, mert helyenkint nagyon is kiérzik, különösen Lukrétia levelei egy részén, hogy azt nem a szerelmes nő, de a férfi költő irja.

II.

Poóts átdolgozása.

Abban, hogy Poóts András a »De duobus amantibus« verses átdolgozásába kezdett, nagy része lehetett heves lángolású szive szerelmének, szerencsétlen családi életének.

Úgyanis *Cs. Poóts András* élettörténete egyaránt gazdag változásokban és tanulságokban. 1740—7 decz. 31. született *Edelényben*, Borsodmegyében, hol atyja ref. lelkész volt. 1765 márcz. 18. írt alá a *sárospataki főiskolában*, hol a gimn. osztályokat is végezte, az akad. törvényeknek. Kitünő diák volt. 1772. itt elvégezte tanulmányait s 1774. külföldre ment. 1776-tól kezdve atyja mellett, ki akkor már *tisza-nánai* lelkész volt, káplánkodott s mint ifju meg is nősült, elvevén a »világszép« *Miskolczy Zsuzsánnát.* Szerencsétlen családi élete volt. Neje hütlenné lett. Az ebből támadt zavarok és féktelen magaviselete miatt nagy jövedelmű állását, mert atyja halála után 1778. *Tisza-Nána* lelkészeül választá, el kellett hagynia, sőt 1786-ban hat hóra *Egerben* be is börtönözték. 1788. *Bodrog-Keresztur* hívta meg lelkészeül. De egy itteni zsidó nővel folytatott botrányos viszonya miatt innen is távoznia kellett 1794. Ekkor a kath. hitre akart térni, így remélvén kenyeret kapni *Eszterházy gróf* egri püspök kegyéből, de a nagy nevéhez méltó főpap ajánlatát hidegen utasította vissza. Ismét az oly hűtlenül elhagyott oltárhoz tért tehát vissza s 1769-től *pinkóczi*, 1796-tól *ungvári* pap, sőt 1799-ben »az esperesi székhez való *assessorsághoz* neveztetik« ki. Ekkor ismét lejtőre jutott s azon rohamosan hanyatlott alá. Egy darabig védik még régi érdemei és nagy tudománya, de később megfosztják a papi hivatal-viselés jogától s csak kegyelemből engedik meg neki, hogy *Mokcsára* mehessen ugyanily állásba 1803-ban. De 1805. ismét panasz van ellene, míg végre érezvén lelki erejének megtörését, 1806. márcz. 13. egy, a jelenlevőket könnyekig megindító levélben önként lemond papi állásáról, annak harmincz évig való viselése után. Életének története

e ponttól kezdve ismeretlen. De hogy hányatásának vége még ekkor sem lehetett, mutatja az, hogy némelyek szerint katholikussá lett s e feljegyzések szerint mint ilyen halt meg 1812. *Ungváron.* Költeményei »Csenkeszfai Poóts András ifjui versei« czím alatt jelentek meg Pozsonyban 1791. Leghíresebb és terjedelmesebb művét, melylyel épen itt foglalkozunk s mely talán egyedüli bizonyítéka költői képességének, egri börtönében irta, 1787. január 5. végezve fordítását.[1]

Az ő neje hűtelen lett s a szerencsétlen embernek jól esett e hűtlenség rajzában kitombolnia magát s jól esett halállal sujtani a hűtlent. Sorsát a Menelausével részben egyezőnek találjuk. Mindketten megcsalatottak s mindkettő szeret. Ki tudja: hát ha megtörténtek azon jelenetek Miskolczy Zsuzsánna és Csabay András szénior uram közt, amelyek Lukrétia és Eurialus között folytak? Hátha Poóts is úgy aggódott szerelemféltése miatt mint Menelaus? Aztán Miskolczy Zsuzsánna is »világ szép asszonya«, »habból kikelt Venus« épen mint Lukrétia.

A Gyöngyösi példája nyomán gazdagon beszőtt reflexiók Poóts hányatott lelkének a sugallatai. Oly bőven bánik e reflexiókkal, hogy ezzel elbeszélését egészen kiszélesíti és terjengővé teszi. Ez által, a »pataki névtelennel« szemben, a legnagyobb átdolgozói szabadság képviselője. Ámde kérdés, hogy az »átdolgozás« szerencséje-é a műnek? A felelet egyszerű s e mellett a mű egészére, összhangjára nézve nem a legkedvezőbb. A jellemeket minden szántszándékosság nélkül, egészen öntudatlanul, teljesen kiforgatja eredeti mivoltukból, csupán csak a legáltalánosabb vonásokat s a szerepkört hagyva meg nekik. Alakjai inkább a Poóts mint a Schlick Gáspár idejének bélyegét viselik magukon. A mesét lényegesebb változtatások nélkül veszi át, azonban mellőzi az erkölcsies czélzatosság minden látszatát. Czélja pusztán csak a mulattatás. Bőbeszédű előszavában e dologról is megemlékszik ugyan, sőt azt fejtegeti, hogy mennyiben nem itélendő meg a költőknél néha jelentkező pongyolaság, meztelenség. Úgy látszik: ezt vallja vezérelvül: »Castis omnia casta«.

A darab végére betold egy dalt, vagy mondjuk gyászéneket. Ezzel Poóts jelentékeny hibán akart segíteni, a gyors bevégzésen. Mintegy ösztönszerűen érezte, hogy Lucretiát a költő elég keményen bünteti s az Eurialus bűnét, úgy látszik, mintha föl sem venné s a büntetésen Eurialus könnyen túlesik. Ezen hibákat akarja Poóts feledtetni, mert segitve a dolgon az által sincs. Kissé naiv dolog egy érzelgős dallal jelezni egy politikus férfi szívbánatát. Poótsnak egyébként, a népiességnek lépten-nyomom érezhető hatása alatt, irói szokása dalokat adni a szerelmes ajkára.

Poóts verses regénye igazi keretes elbeszélés alakját veszi

[1] Mindezekre nézve lásd bőven »Prot. Szemle«. Szerk. Kenessey Béla Bpest. 1890. 505 lap., hol költőnk életrajzát egész terjedelmében közöltem.

fel. De a keret annyiban hiányos, amennyiben csak a bevezetést képezi s a befejezésnél elmarad. E keret nem más, mint mythologiai képekben duskodó, szinte allegoricus leirása a tavasznak és a leányok társaságának.

»Tsak Kupidó volt már téli szobájában
Mint valami záros Danae Tornyában« (2. l.)

Aztán leányok jönnek (már ezek talán a földön járnak). Ifju vérök a szerelemtől pezseg s pajzán játszisággal szól az egyik »úgy vélem Charlotta«:

»Szűzek, szerelmesek! Üljünk karikába
S minthogy forgolódunk a Vénus dolgába,
Mondja el közzülünk kiki egy summába
Mit tanult Vénusról a Historiába.« (3. l.)

Megjegyzendő, hogy előbb Kupidó kijöve »Téli szobájából,« »tüzet gyujtott köztük.« Ezután a már megnevezett leány, Charlotta az illő előkészület megtevése s előbeszéd előre bocsátása után belekezd a Lucretia historiájába, aztán megígéri, hogy elmondja azt. De ezután elfeledjük Charlottát s a többi leányokat, el a bevezetést; s azt, hogy tulajdonképen az ifju leány beszél. Poóts András áll előttünk teljes valóságában.

Azonban Poóts még nem elégszik meg a bevezetéssel. Charlotta elbeszéléséhez még egy más bevezetést csatol, mely Itáliáról és Siena városáról szól, s csak ezután tér át elég ügyesen a tulajdonképeni helyzet megismertetésére. A személyek bemutatását értem. A mit eddig mondott, felesleges toldalék; itt kezdődik az a rész, mely az elbeszélés lényegéhez tartozik s melyet már az eredetiből merített.

Itt sem lehet azt mondanunk, hogy fordít; az eredetiből csak mintegy a gondolatokat meríti. A részleteket illetőleg az átdolgozó legszélesebb jogaival él. Bőven részletez, különösen a leirásoknál s az elmélkedéseknél. Megadja a szerepét Zsigmond császárnak is, mint Aeneas Sylvius, de e szerep kidolgozása egyszerűbb és világosabb. Poóts igyekszik a költői oldalokat feltalálni s inkább ezekkel foglalkozik. Aeneas Sylvius Zsigmondot mint kéjvágyót gyönyörködteti Lucretiában s kiséretében s ez által mintegy érzékies szint ad leirásának. Poótsnál Zsigmond jellemének e tulajdona elhalványodik. Ez által úgy látszik, mintha a Lucretia leirása sem volna oly érzéki e helyen, sőt ellenkezőleg gyöngéd és finom. Itt Poóts mintegy fékezi magát. Elfelejti bánatát; zavartalanul gyönyörködik maga is a szép nőben. Bőbeszédűségénél fogva képeit s hasonlatait itt is szélesen kifejti, szinte példálózik.

»Hozass Indiából Elefánt tetemet,
S tedd mellé az én négy eleven képemet:
Akkor csókoljon meg mind a négy engemet!
Ha hozzájok képest nem lesz csupa szemet. (8. l.)

Legtöbb metaphorájának alapgondolata megvan az eredetiben is; röviden, csak egy vonással; de Poótsnak jobban esik, ha kiczifrázhatja. Az eredetiben Lucretia leírása sem oly rendszeres mint itt. Eleinte Poóts is kapkod ide s oda, de később elkezdve:

»Karcsú volt súgáron felnyuló termete,«

egész rendszeresen halad. Leírja Lucretiát tetőtől talpig, csak néhol tévedve be a realismus határába.

E leirásba maga is sok uj gondolatot kever. Ezek nem közvetetlenül festenek; inkább arra valók, hogy régi, elismert szépségek felé emeljék Lucretia bájait. S mythologizáló kedvének itt is enged. Nem azt mondja, hogy orczája rózsái bármely kertésznek büszkeségeül szolgálhatnának, de Flóra kertjébe plántálja be azokat. Egyes képeit szélesen vive ki, nem csoda, ha terjengővé lesz. Nemcsak minden szépséget reá rak Lucretiára, de az egyes részletleírásoknál időt szakít magának elmélkedésekre, hogy úgy fejezzük ki magunkat: monologizálásra, minő pl. ez is:

»Szép pedig az ember ugy-e az orrával?
Ugy, hogy bár minden rész kérkedjen magával;
De ha egyszer az orr készült rút formával;
Ott ülhet a Dáma piperés orczával! (10. l.)

Leirásai helyenkint az elhidegült mythologia mellett is életteljesek, de nem plasticusak; néha elragadó s talán ép a gyöngédség által:

»Igéző szemekkel ne nézd keze fejét,
Gyenge az, megsínli varázsló erejét.«

Aeneas Sylvius röviden megemlékszik Lucretia ruhájáról, Poóts is megteszi ezt, de már nem röviden, sőt nagyon is terjengősen, azonban — a mi már gyengéje költőnknek — a hosszas leírás után sem igen látjuk magunk előtt a hős nő toilettjét. Kitér itt korának divatára; kárhoztatja annak folytonos változóságát s badarságait s nem gondolja meg, hogy mikor ő ezt teszi, akkor szintén a legnagyobb badarságok egyikét követi el. Ismerjük e rész indító okait. Mikor ezt irta, bizonyosan visszaemlékezett házas életére s ebben egy olyan jelenetre, mikor neje, mint Kepplerné férjét az »Ember tragédiájának« egy jelenetében, ily szavakkal hagyta magára; »Reggelre ne feledd a pénzt.« E beszövés annyiban mégis érdekes, mert látjuk, hogy Gvadányi kifakadása a divat ellen nem az első irodalmunkban. Különben e kifakadás eredetileg mint önálló költemény jelent meg a »*Magyar Múzsa*« 1787. jul. 25-iki számában.

Mindezek után az iró rá akar térni Eurialusra. De ezt mily nehéz fordulattal s nagy döczczenéssel teszi! Mintha egy uj elbeszéléshez akarna kezdeni, uj bevezetést ad. Mint gondolnunk lehet, itt is a mythologiához fordul. Elbeszéli Pigmalion történetét s felkiált:

»Ah ha egy bálványkép igy meg tud tetszeni,
Hogy ne tudna hát az eleven sérteni? (19. l.)

Végre miután még ifjuságával igazolja szerelmét, eljut tárgyához s egyszersmint oda, hol már az eredetiből merít. Bár Poóts tizennégy versszakon át foglalkozik Euriálussal, még sem ad róla oly tiszta képet, mint az eredeti. Kitérésképen tudtunkra adja, hogy Lucretia is ég Eurialusért. Ugy látszik, mintha már egyszer bevégezte volna Eurialus leirását; aztán a Lucretia ablakai alá viszi s itt ismét kezdi rajzolni különösen ruhája fényét. De két sor uj, eredeti s költői mégis van e helyen is; mintha nagy csomó rozsdás vasból csillanna ki egy darab fényes aczél, mikor ezt olvassuk:

»— amint szemébe tekint:
Hát Lukrétia is a szemébe tekint!
S ez a két tekintet, futkosó villámkint
Egymásba ütközvén, szerzett igen nagy kint. (21. l.)

A Lukrétia lélekállapotát jellemző beszédben kétségen kívül sok szépet és költőit mond Poóts, de nem tud tárgyias lenni. Sok olyat kever bele, a melyek nem Lucretiához és a helyzethez illenek. Szenvedély által korbácsolt lelkü ember nem él ily hasonlattal:

»A szakács az ételt izit meg adhatja;
De akinek egyszer van szives bánatja;
Ha házi keresztel füszerszámoztatja:
Hogy lehetne annak jó ízü falatja.«

Egypár versszakon át ha eltalálja is az igazi hangot, később ismét visszaesik Poóts eredeti hibájába s ismét feledi, hogy nem neki, de Lucretiának kéne beszélnie.

Egy nő, kinek jelleme költői alakitásra és jellemzésre méltó bármennyire utálja is férjét, róla nem szólhat ilyen hangon:

»Türhetőbb volt eddig rózsda-szin pofája,
Tölcséres, tobákos orra pervátája,
Pisla szemeinek pengő karikája
S rothadt büdös szája, veszett Isputálja.« (23. l.)

A nő másképen gyűlöl, csúfol és gyaláz.

Egyébként sajátságos! Lucretia e beszédében találkoznak Poóts hibái és költői jelességei: az epikába belecsempészett tulságos alanyiság és az erőteljes festői leirások. Amazok a költőnek saját szenvedéseiből merített inventiói; ezek jobbára az eredeti szerencsés visszaadásai.

Poóts mindjárt Lucretiának a magánbeszéde után tudtunkra adja, hogy a császár észreveszi Lucretia szerelmét és az Eurialusét is. Tehát a császár hamarabb ismeri a szerelmesek titkát, mint önmaguk. Motiválja is ezt és a császár meg Eurialus közt egész szóváltást csinált. Természetesen, ebből sem maradhat ki a »Herostratus« féle megszólítás. E beszövés után ismét visszatér Aeneas Sylviushoz, szerencsésen írva le Euriálus lovát. Szinte magunk előtt látjuk a toporzékoló paripát. Ezután jő egy oly

gondolat tárgyalása, melyet Aeneas Sylvius előbb ad. Egy pár sorban felemlíti, hogy a palotákban inkább feltalálható a bűn, a kéjvágy, mint a konyhában. Poóts attól fél — hihetőleg szem előtt tartva ez ellenmondó példabeszédet: paupertas magna meretrix, — hogy nem hiszszük el egyszerű kijelentésnek s ezért egyes alakok, példák s példálózások felhozásával igyekszik e véleményt erősíteni.

Poóts egy kis változtatást csinál azon jeleneten is, midőn Lukrétia megvallja Zóziás előtt szerelmét. Az eredetiben tartózkodóbb, számítóbb; itt lágyulását nem képes türtőztetni. Az eredetiben általában hidegebb ez a jelenet; itt heves, önfeledt, számítás nélküli a Lucretia magaviselete s fő érdeme, hogy költői. Az elámult Zóziást apró szaggatott kérdésekkel, felkiáltásokkal zavarja, hogy ámulata még nagyobb legyen s egyenesen az Eurialus nevét kérdezi.

Zóziás válaszában is több az érzelem, mint az eredetiben s így Zóziás itt Lukrétia szivéhez közelebb áll. Beszéde sok helyen költői lendületű. Benne az isteni büntetést, meg a lelkiismereti furdalást is felveszi a Lucretiát legyőző okok közé. Költői erejének szép bizonyságai e sorok:

»Hát! az Isten előtt, ki rejtezhetik el?
Mert bátor, setétes földel fedezik-el;
De Istenre nézve, hijába teszik-el,
Mert éles szemeit nem kerülhetik el.

Oh hát a bélyegzett lelkiismeretnek
Háborgó habjai, miként hánynak, vetnek?
Egy bús élet után mással fenyegetnek;
Ez a vége minden buja szeretetnek!«

Azzal, hogy Lucretia mindjárt síriratát is megmondja, nagyon ügyesen a végsőig fokozza a Zóziás rémületét s elámulását. Az eredetiben még csak sejteti Lucretia a jövőt, itt a sírirat megmondása által, mintegy közvetetlenül előttünk van már. Ez által természetesebb, okoltabb a Zóziás megnyerése is.

A következő jeleneten is változtat Poóts és nem csak annyiban, hogy bővebben fejti ki, de a jelenet helyét is máshová teszi. Az eredetiben Zóziás fölkereste Eurialust, miből világos, hogy Eurialusnak a lakására ment. Poóts átdolgozásában az utczán találkozik Zóziás az ifjúval s itt adja neki tudtára a Lucretia szerelmét.

Azon részen, mikor Eurialus a szerelem hatalmát magyarázza önmagának, kevés változtatást tesz Poóts. Némely példát kihagy, mint pl. Hercules mondáját; másokat meg önállóan told be. Mikor az állatvilágból idéz, gyöngédebb mint Aeneas Sylvius, de gyöngébb is.

Tárgyatlansága néhol annyira megy e helyen, hogy sokszor azt sem tudjuk: Eurialus beszél-e mindig, vagy maga az író?

A levelezési részt Poóts méginkább elrontotta, mint a »pataki névtelen«.

Eurialus egyes leveleit szépen fordítja ugyan, de már a Lucretiáéit, különösen az elsőbbeket, egészen elrontja. Eurialus első levele helyenkint szép, költői és czéljának, helyzetének megfelelő; a másodikra ezt épen nem mondhatjuk. Lucretia első levelét határozottan elrontotta s az eredetiből teljesen kiforgatta. Az eredetiben csupán arra kéri Eurialust, hogy levelével ne zaklassa; Poótsnál ebből semmi sincs. Lucretia levelében gunynyal, gyanusítóan fordul Eurialusnak s a Lucretia részéről egy csepp szerelmet sem árult el. Lehet ugyan, hogy Poóts szerint azért háborodott igy fel Lucretia, amiért oly megbélyegzett nőt választott szerelmi postául, mint Sabina. De ha egymás után olvassuk el Lucretiának Zóziás előtti előbbi áradozását és e levelet, akkor élesen kitűnik e két rész közti nagy és bármily psichologiai indokolással sem igazolható ellenmondás. A magyar költő czélját nem értjük e jelenettel, de szeszélyességének okát feltalálni véljük a szerencsétlen családi élet miatt felkorbácsolt kedély-állapotában, mely lecsillapul, mikor valami szebb részt ad; mikor pedig emlékei, vagy jelen állapota gyötrik ily szeszélyes alakban jelenik meg.

E levelezés folyamán elkövetett egyik írói botlás a másikat vonja maga után. Eurialus e kérdéses levélre felelve, védi magát s e védelemben oly dolgokat is fölhoz, melyek egy cseppet sem költőiek, s a Lucretia és Eurialus e pár levele meztelen pongyolasággal van tele. Az eredetiben Eurialus ajándékot küld az imádottnak; Poóts sem akarta ezt mellőzni, de hát nála Eurialus a Lucretia levelének vétele után honnan vett erre biztatást, bátorítást?

Az eredetiben ez a mozzanat nagyon igazolt s helyén levő, mert bár visszautasító, tartózkodó a Lucretia levele, de mégsem hidegen gúnyoló. Soraiból kitünik a szerelem, míg a Poóts átdolgozásában a legvérmesebb remény sem bátoríthatja őt ajándék küldésére.

Amint láttuk: Poóts, Lucretia »első levelénél« az eredetiből csak annyit figyelt meg, hogy visszautasítja Lucretia az Eurialus kérelmét; de szabad utat engedvén tollának, eredeti formájából egészen kiforgatta, hangját kicserélte. Lucretia második levelében megtartotta a tartalmat, de nem igyekezett a kidolgozás által olyanná tenni, hogy összeegyeztethető legyen az elsővel. Az elsőben gunynyal vádolva, visszautasít, a másodikban meg már mintegy tanácskozik a módokról, hogy milyen uton jutna hozzá Eurialus? Bár arra az eredményre jut, hogy, ha csak fecskévé nem változik, nem mehet be hozzá, már mégis az által, hogy a módok felett gondolkodóba esik, hajlandóságot, s pedig erős hajlandóságot mutat. És nem is említi az erkölcsi akadályokat sem, csupán physicai nehézségeket. De emellett mily zavart okoz a Lucretia jellemében Poóts azzal a dallal, melyet énekeltet vele a levél megirása után! E vers egy nyugodt állapotban levő, pajzánkodó leányhoz illik. Ezen különben elég szép, lyrai csengésű, játszi és népdalias költemény alaphangja a csapodárság, már pedig azt,

hogy kedvesén kivül valaha még mást is tudna szeretni, egy szerelmes sem hiszi magáról. Különben is Lukrétiát eddigi multjából úgy ismerjük, hogy példás életü, becsületes nő volt, s egyszerre egy dalban megtagad mindent. Ha védeni nem is, magyaráznunk lehet, az átdolgozás e helyét. Máskor is láttuk már, hogy Poótsot szerencsétlen életviszonya szeszélyessé tette. Ugy itt is. Szeszélyessége maga elé állította hűtlen nejét s aztán elénekeltet vele egy dalt, teljes teli ledérséggel.

Meg kell emlékeznünk arról a versről is, a melyet Eurialus az első levéllel küld Lucretiának. Nem sok gondolat van benne, s e mellett bizonyos mesterkéltség vehető észre rajta. Az érzelem nem jut kellő kifejezésre. De nem is annyira tartalmáért érdekes e vers. Már az eredeti gondolat Poótstól, hogy a szerelmesek által verset irat és énekeltet. A formai ügyességet egyik verstől sem lehet megtagadnunk. Megtalálta azt a csengő, bongó magyaros versszerkezetet, a mely az e fajta lyrai költeményekhez annyira illik. Különösen a második versnél a külforma nagyon megfelel a belső tartalomnak.

Visszatérve a levelezésre, Eurialus harmadik levele helyenkint szépen és melegen van irva, ellenben a Lucretia erre adott válaszának első fele már teljesen hideg, száraz; mythologizálással meggyőzni akar. Egészen elüt a levél második részétől, hol már szivétől sugalmaztatja magát. E levélben leginkább ragaszkodik az eredeti szöveghez, anélkül azonban, hogy végzett munkája itt is fordításnak volna nevezhető.

Poóts egypár szóval igyekszik összefűzni a leveleket. Ezekben az általok keltett hatásról számol be, de merő külsőségeknél marad, mint pl.:

»Vevén Eurialus székre telepedik,
Hol elhal, hol ismét megelevenedik,
Ég szive; De minthogy máskint nem engedik:
Tsak titkos pennája szerelmeteskedik.« (61. l.)

Lucretiának az eredetiben lévő utolsó levelét szépen adja vissza. Közvetetlen ez után Lucretia ügyes és szép dalba kezd. Illik ugyan a szerelmes asszony hangulatához, ki már ekkor mindennel leszámolt, de a levél hangjával, amely után nyomban következik, kissé ellenkezik. Amaz még komolyan érzelmes, ez játszian pajzán.

A levelezés után következő részben Poóts stiljának egy érdekes sajátságával találkozunk. Mintha nem irna, de az olvasóval beszélgetne:

»Próbáld! Állíts kettőt, hármat is strázsának,
Ha a strázsa melló mást nem adsz vártának,
Ahhoz ismét Argust nem teszed gazdának,
Vagy ez, vagy az, kedvét tölti asszonyának.« (l. 69. l.)

A maga keserű tapasztalataiból merít, de azért nem lesz tomboló, amint talán várhatnók. Szerzőnk elbeszélése mindig nagyot döczczen, mikor fordulathoz ér. Nagy lélekzetvétellel, hosszú bevezetéseket csinál minden egyes részlethez és sokszor azért még sem tudjuk: vajon ujba kezd-é, vagy még mindig a régi tart. E gyengéjét maga is tudja és nyomdászati jellel figyelmezteti olvasóját arra, hogy meséje uj fordulathoz ért. Ilyen gyarlóságon és ilyen módon akar segiteni az emlitett elmélkedés után is, noha ez maga is már bevezetés volna a következőkhöz. Előadja, hogy mily módon gondolja Lucretia a találkozást lehetővé tenni. Ez teljesen megegyezik az Aeneas Sylvius tervezésével. Csupán csak annyit változtat rajta, hogy mostoha öcscsének nevezi az ifjut, kit eszközül használ fel; az eredetiben pedig törvénytelen fivér áll.

Poóts bőbeszédűségére talán egy oly világos példa sem hozható fel, mint azon résznek áttétele, melyben a meghiusult első találkozási terv után Lucretia ismét tanácskozik Zoziással, azaz inkább kész tervvel áll elő. Tervének lényegét nyolcz sorban mondja el Lucretia. Ebben Poóts nem mondja meg, hol van a Lucretia szobája, hova Eurialusnak mennie kell, csak egyszerűen annyit ir, hogy három nap mulva öltözzék paraszt-ruhába s menjen a munkásokkal a Menelaus házába. De ezek után harminczkilencz versszakon át el-elmélkedik, különös érdemet találva abban, ha ujabb és ujabb elmélkedésekkel szélesítheti az eredeti elbeszélés körét. Zóziás okoskodik itt és pedig meglehetős agyafurtan. Minden módon igyekszik magával elhitetni, hogy, ha ő elősegíti úrnője titkos szerelmét, akkor nagyon helyesen cselekszik.

Az eredetiben Zóziás ezzel fellépését és előbbi vonakodásával való szakitását igazolja. Ellenben Poótsnál Zóziás czéltévesztetten fűzi gondolatait, Lucretia előtt egész tudós beszédet tartva. A szerelmes nő replikáz is reá és semmiképen sem engedi, hogy kevésbbé hosszú és bölcs legyen.

Ez unalmas párbeszédbe igazán csak beletévedtek e szép költői sorok:

»Aki a szerelmest akadályoztatja,
A csendes folyókat zúgónak ugratja,
Ellenkező gáttal, ha nem tartóztatja:
Még csak meg se hallik lassú folyamatja.« (81. l.)

A második kitérés ugyancsak ebben a részben az, mikor a szerelem nagy erejéről elmélkedik. Ennek alapja is megvan az eredetiben, de Poóts ezt is hosszasabban fejtegeti, anélkül azonban, hogy ez által meggyőző erőben, vagy világosságban valamit nyerne e részlet.

Egyáltalában irónk ilyen elmélkedő kedvét nem tudja fékezni. Egyszer csak eszébe jut valami gondolat s ennek kedvéért azonnal ott hagyja tárgyát. Igy, mikor Eurialus Lucretiát fölleli szobájában, nem hogy igyekeznék lehető gyors rajzolással a kiván-

csiságot kielégíteni, de ő még azzal bibelődik, hogy mily esztelenül cselekszik, aki a szeretetet pénzért, gazdagságért akarja erőltetni. A kitérés, az igaz, nem hosszu, mindössze két versszak, de mégis helytelen és zavaró. Inkább az első találkozás, közvetetlen együttlét örömét festené. Ezt kihagyja és oly közömbös dologról beszélteti Lucretiát, hogy vesse le már Eurialus ezt a »latsuhát«. De hagyján. Ezután jön még Poóts részéről a botlások botlása, ama nevezetes ágy — szugolyi jelenetben. Mikor Zoziás tudtokra adja, hogy Menelaus közeledik, Eurialust Lucretia az ágy melletti szögletbe bujtatja. Menelaus majd rátalál. Ekkor morfondirozik Eurialus teljes kétségbeeséssel, de a hosszú mythológiai képek során teljes logikával. Valóban nevetséges, mikor ily helyzetben előhozza Circet, Jupitert és Márs ot s mikor már Jupiterhez és Márshoz elmondja imáját, akkor kezdi ismét:

»Sőt az igaz Isten nézzen rám az égből,
A', szabadítson ki ebből az inségből.« (88. l.)

Az ezután következő rész elevenebb, életteljesebb az eredetinél. Majd a szerelmeskedés és gyöngéd vallomásoknál ismét mythologizáló kedvének enged szabad folyást s a szerelmesek beszélgetésében Junó és Jupiter, Laverra és Vénus egyaránt szerepelnek.

Aeneas Sylvius itt is, bár csaknem mindazzal foglalkozik, amivel Poóts, mégis általában rövidebben végez. Aeneas Sylvius is megkisérli a Lucretia éjjeli öltözetének leirását; Poóts kerekebben irja le s plasticusan. E rész erőteljes és költői s valóban dicséretére válik Poótsnak, ki a fősulyt általában ilyenekre fekteti, s ugy látszik: mintha a mesét is ezekért adná. A leirásban a legerősebb; elmélkedésekben tudóskodó; s mindkettőben bőbeszédű. Legszűkebb szavú s leggyarlóbb ott, hol elbeszélő részt ad.

Ez első találkozás után egy nagyon zavaros rész következik, hol lelkiismereti furdalás helyett azon töpreng Lucretia: hátha nem Eurialus volt az, akivel együtt töltötte az időt? Olyan nagy úr létére, csak nem öltött volna paraszt ruhát? Csak e naivságok után sikerül neki valódi lélekrajzot adni, melyben van költői fellendülés, de van mythologia is. Ezután Poótsnak ismét, egy már fentebb említett ügyetlenségével találkozunk. Nem tudjuk: mikor végezte el Lucretia beszédét s mikor kezdődött az Eurialusé. Csupán a beszéd hangjából lehet következtetnünk, hogy Lucretiát elhagytuk és Eurialust hallgatjuk. Van egy versszak, hol talán a fordulás történik s melyről egyaránt gondolhatjuk, hogy a Lucretia beszédéhez tartozik, meg hogy csupán az iró közbeszurása.

»Az ilyet a csupa bolond is szeretné
Vagy legalább bolond módra nem követné,
Mert maga érette bár szerencséltetné.« (101. l.)

Hogy ezután Eurialus beszél, onnan gondolhatjuk, mert életmegmentésről szól:

»Te néked köszönöm, Lelkecském! hogy élek.«

De ez a beszéd aztán egészben véve is szép és költői, s egyike az átdolgozás legsikerültebb helyeinek. E részletéből kitűnik ez:

»Ah! Mármorizált- test' ékes alkotmánya!
Kláris-szín ajakak szép piros márványa!
Fél-hold szemöldöke hajlott szivárványa:
'S tántzra síllyedező-lába ingoványa!

Tsillogó szemének, szem-szúró nap-fénye!
Nagy okosságának, mélységes örvénye!
'S kitanulhatatlan titkos tekervénye!
Félelmes szívemnek bíztató reménye.

Ah! mézes beszéde, Síréni nyelvének!
Ah! Liliom-spallért mutató mellyének,
Ezüst forma színe, gyöngy fejér testének!
Ha mikor láthatlak, tartom szerencsének!« (102. l.)

Ez egészen a Poótsé. Aeneas Sylvius Eurialusnak csak az utczán felmerülő gondolataival foglalkozik. Otthon is gondolkozik még egy kicsit a történteken, de más oldalról csak az forog a fejében, hogy mily szégyen érte volna őt a felfedezéssel. A leiró, vagy a tisztán szerelmi áradozásból semmi sincs az eredetiben.

A milyen szép e hely, olyan elhibázott az ezt követő rész, amelyben az együttlétet beszéli el Eurialus barátainak. Az eredeti drasticismusát Poóts úgy akarta finomítani és költőivé tenni, hogy mythologiával és ókori regékkel tömte meg. Itt a képek használásánál egészen szertelenségbe téved. Ugy látszik: mintha már többé nem is kép lenne, de a csodásság beszövése. Vénus járkált közelükben, amorettek sürögtek, forogtak, Kupidó pedig fáklyát lobogtatott fejük felett.

A második találkozás hangját és leirását Poóts nagyon megváltoztatja. Az eredeti röviden, csak egypár szóval említi az együttlét boldogságát s a válás fájdalmát. Poótsnál a találkozás, együttlét rajza szintén rövid, de még azt is mythologia tölti ki. Ezután a szerelmesek lakomáját festi Ceres emlegetésével, de nagyon röviden; kiméli Poóts a helyet és időt, hogy a Lukrétia cselét Menelauszszal annál bővebben beszélje el. És ez elbeszélés valóban eleven és ügyes. Szinte előttünk van Lucretia, kinek erőt és ügyességet ad a becsületféltés és kedveseért való aggódás s ugy sürög-forog Menelaus körül.

Midőn Eurialus Pandalust igyekszik megnyerni, Poóts átdolgozásában eleinte tartózkodóbb, általánosságban beszél, példálózik, s csak később lesz őszintévé. Az eredetiben csak egyszerűen előadja Eurialus a dolgát, míg Poótsnál beszéde helyenkint lyrai kitörésektől felmelegszik s ez által költőibb lesz. E jelenetnél mégis némi kihagyással él Poóts. Aeneas Sylvius egy kifakadást sző be a rangkórság ellen. Az átdolgozó ezt mellőzi.

A harmadik találkozás jelenetében Poóts beváltja igéretét:

»hogy ha rút dolgokat esett feljegyeznie, az eredetinél szelidebben teszi ki«. A bevezetés féle párbeszédet a lóról megfinomítja egy kissé.

Lucretia elájulása marad úgy, mint az eredetiben van. Semmi különös okát nem adja Poóts az izgalomnak ebben:

»Okát ha keresem el-ájulásának;
Én ugyan részemről 'azt tartom okának,
Hogy öröm, 's félelem 'együvé jutának,
'S ereiben minden vért felzavarának.« (136. l.)

Arról azonban Poóts is megfeledkezik, hogy az előbbi találkozásoknál még nagyobb volt az öröm és félelem, mert több ok is volt reá, meg ujabb is volt, azért jobban kellett hatnia. Most az akadály is, öröm is, inkább lehet megszokott. Az eredetiben is szép az Eurialus bánatos és kétségbeesett beszéde, leszámítva némi lélektani hibát, melyet Poóts is elkövet, de itt még szebb, még melegebb, még költőibb, sőt helyenkint a gondolat is, a kifejezés is, együttesen is költői, a helyzetnek megfelelő.

»Ah Liliom-Völgye gyönyörű mellyének!
Melyet szívem tartott gyönyörüségének,
Ha halva fekhetném, mellyén szegénykének,
Illene holt testem« terítő helyének.

Most pedig, ő fekszik nékem a' mellyemen,
El-lankadt karjai, tartódznak kezemen;
Könnyű vagy Galambom! Könnyű vagy testemen!
De malom kő gyanánt maradsz bús szivemen. (138. l.)

Mily költői, mily kifejező, mily sokat mondó ellentét! s mily népdali eszme! E két versszakon is látjuk, hogy Eurialus nemcsak általánosságban csapong, de Poóts igyekszik megtartani annak ami: érzéki szerelmesnek. Más helyt is oly igaz, kétségbeesett szavakkal ostromolja az ájult Lukrétiát. De azért alaphibájától itt sem tud megszabadulni, a mythologizálástól.

Mily különös az élet játéka! Poóts megénekli a Lucretia ajulását s ekkor Eurialusnak ad bús és kétségbeesett hangokat ajakára. Egy pár év mulva az ő kedvesével történik meg az a jelenet s ő panaszkodik mint Eurialus. Eszébe ötlenek a sorok, melyeket még az egri börtönben írt s elénekli azt ujra bánatában. Mikor a bodrog-keresztúri zsidó leány elájul a viszontlátás örömére és izgalmára, egy verset csinál az Eurialus és Lucretia történetéből szedve össze a részeket. E költeményből megtalálható az első versszak Lucretia énekében is.

Sokat finomít Poóts az együttlét rajzolásánál, anélkül azonban, hogy ezzel az Eurialus jellemét megváltoztatná. Szenvedélyes itt is Eurialus, de szenvedélyét mérsékli annyira, hogy kevésbbé lesz tisztességsértő, mint Aeneas Sylviusnál.

Ezután némi változtatást ismét tesz az átdolgozó. Az eredeti azt mondja, hogy a szerelmesek ezután is találkoztak még több-

ször. Poóts ezzel szemben kissé bizonytalanul azt mondja, hogy a találkozásra »ezután egyhamar mód nem is adatott».

Lucretia utolsó levele a latinban meglehetős száraz és csupán az elrablási tervre vonatkozik. Poóts az érzelemnek is juttat benne részt. A levél bevezetése megvan Aeneas Sylviusnál, mikor azt fejezi ki Lucretia, hogy haragudnék reá, ha tudna. Poóts is fölveszi azt, de másképen. A hang s a kifejezés más s mondjuk: tárgyiatlan. Lucretia magát galambnak mondja s megtagadja, hogy »bilis«-e, epéje van. Az ezután következő levélrész egészen a Poóts betoldása. És szerencsés betoldás; szinte jól esik hallanunk Lucretiát, hogy utoljára Eurialus előtt kiömlengi magát. Általában e rész szép és hű, de a mythologiát itt is beszövi. Egy kis ilyen ömlengés félével megtoldja az Eurialus válaszát is, de a hang, amelylyel Lucretiának vonakodását tudtára adja, az eredetinél sokkal pongyolább.

Az ügyes gondolat Poótstól, hogy mielőtt végkép eltávoznék Eurialus. »egy kis czédulát« küld kedvesének. Ez, bár nem eléggé kifejező és Eurialus, vagy mondjuk. Schlick Gáspár, ha írt ilyet, biztosan másképen írta meg: mégis az ilyen levéllel is enyhül egy kissé Eurialus hidegsége. E czédulán egy verset is küld, de ez tartalmi gyöngeségével még fölülmulja a levelet is. Csengő, bongó beszéd a nélkül, hogy gondolatot tartalmazna, vagy érzelmet fejezne ki. Még másképen is akart Poóts e közönyösségen és a gyér igazságszolgáltatáson segíteni — bár az utóbbin korántsem öntudatosan, de amazon segítvén, ezen is segítve lett volna — azonban ép oly kevéssé sikerült neki, mint a levél és az azután csatolt kis vers. Ez a már említett gyászdal, melyet Eurialus a Lucretia halálának a hírére énekel. Ebben sincs semmi érzelem, semmi eszme. Még ezután következik a befejező rész, melyből megtudjuk, hogy a császár megházasítja Eurialust.

Most még csak Poóts átdolgozásának stílusáról, kifejezéséről, népies helyeiről s arról akarok egypár sort írni, hogy Gyöngyösinek milyen hatása volt Poótsra ezen költői elbeszélésében.

Stílusára jellemző, hogy nem épen mesterkéletlen, de mégis ügyes, jellemző kifejezéssel gyakran él pl.:

»Tudnék Liliomot fejéret festeni;
Tudnám tsiga vérrel meg-elegyíteni;
De bár Fídiás az, a' ki keni feni:
Nem fog az élővel egyformán tetszeni.« (7. l.)

Stilbeli fogyatkozása az, hogy oda nem illő elemekkel gyakran zavarja meg a szép helyeket is. Komoly helyzetekből a sárba dob alá. Nem pusztán a pajzán tréfálkózást értjük, hanem különösen azt, hogy egy-egy realistikus helyzet vagy kép feltárásával ugyszólván lépten-nyomon megbántja gyöngédebb érzésünket. Pl. mily ellenmondó hang ez:

»Álláról botsátott mértékletes szakot,
Meelybe puha pelyhet, fejér Hattyú rakott,
Rajta, sem a szeplő nem hagyott salakot
Sem fityegő gelyva nem tett erőszakot.« (12. l.)

Néha aljas élczeléssel törekszik megnevettetni olvasóit. Művének előszavában úgy látszik: elitéli Aeneas Sylviust frivolságáért, amidőn azt mondja: hogy »ha rút dolgokat — is esett fel-jegyeznem; az említett Irónál szemérmetesebben tettem-ki. De hogy annyival inkább senki benne meg ne ütközzön; olvassa-meg ezen Vers-irásról való elmélkedésemet, ebben fel-találja az olvasás közbe megkivántató Keresztyéni Régulákat.« (L. Előszó I. l.) De bizony néha még mélyebben esik bele Aeneas Sylvius hibájába.

Azonban e mellett is szép kifejezései, hasonlatai bőven vannak s az utóbbiakat szereti nagy terjedelemben, szélesen keresztül vinni. Általában inkább lehet jó stilisztának mondani — amennyiben erről, korában és az ő költői iskolájában szó lehet — és magyarosnak. Germanizmus és latinizmus azonban elvétve mégis fordul elő nála, mint pl. mikor Lucretia beszédeire azt mondja: »képzelem azt lenni Dido siralmának.« Más helyen meg hibás szóvonzattal él pl. »az ájulás*ról* nem használ,« pedig azt akarja mondani, hogy az ájulás ellen, vagy ájulásra. Egyébiránt egyes helyeken, pl. Szabolcs némely vidékén, mondják ezt.

Alkalmaz szavakat, melyek ma már kimentek a közhasználatból, pl. hamartatja, képzedé reggeti; Eurialust Lucretia másfelé »iktatja« s harag vagy epe helyett annak latin nevét, bilist használja.

Sok helyen nagyon ügyesen rímel. Általában jó verselőnek mondható, pl.

»A kényére tartott testbe pozsog a *vér*
Ég a mész kemencze; sebesen ver az *ér*,
Míg az elszáradt szív kivánt véget nem *ér*
Hit, hűség, becsület, előtte mit sem *ér*,«

vagy pl. ez:

»Azonban: Zaj! Feláll minden hajam szála
Ha a férjed észre veszi: Mit csinál a'?
Irgalom s kegyelem tudom nem lesz nála!
'S akkor lesz még ebből egy gyönyörű Gála.«

Egyébiránt nyelve, verselése s általában előadásmódja mutatja, hogy daczára szertelen mythológizáló kedvének, távol áll az ó klasszikusoktól, kik e korban magas fejlődésre emelkedtek, Virág Benedekkel. Irányánál, stílusánál fogva a népies iskolához tartozik. A népköltészet közvetetlen hatása gyakran érezhető nála, s pedig nem csak egyes átvételekben, kölcsönzésekben, hanem hangban, gondolkodásban és leirásokban is. De e hatás nem érvényesül az ő költői egyéniségének és jelen átdolgozásának egészében; inkább csak szórványos jelentőségű. Fejletlen és ingatag izlésű. Kisebb darabjaiban kedvvel űzte a leonin verselést is. Mint elbeszélőnek, úgy

látszik, nem volt más mintaképe Gyöngyösinél. Olvasta ugyan a római s görög klasszikusokat s általában nagy, széles körű ismeretei voltak, de verselni s általában irni senki mástól, csak Gyöngyösitől tanult.

Még kidolgozási módjában is nagyon érzik rajta mintaképének hatása. Bevezetésül szeret elmélkedni akkor, mikor valami uj fordulathoz ér, mint Gyöngyösi; csakhogy Poóts nem tud ügyesen, zökkenés nélkül térni át a tárgyalásra. Az elmélkedés körére és helyére nézve is nagy a hasonlóság, egyezés a két költő között.

Épen olyan mértékben használja Poóts a mythologiát mint Gyöngyösi, kinél szintén előfordulnak ilyenek, mint Poótsnál:

»Megcsapja azonban Faeton lovait
Tengerbe meríti aranyos hajait.«

Látva a mythologizálásban a nagy hasonlóságot Poóts és Gyöngyösi közt, nem tudom megállapitani, hogy nem az elhitetés ohajával, machinátióul vitte-é be Poóts is a mythologiát, vagy csak pusztán kép gyanánt szerepelteti. Még abban is hasonlóságot, sőt határozott Gyöngyösi-utánzást látok, hogy Gyöngyösi is a »Murányi Vénust« az istenek tanácskozásából indítja ki; Poóts is a Cupidó téli szobájából kezdi meg, ha nem is a mesét, de annak elbeszéltetését. Cupidó zavarja és nyilazza a lányokat, ösztönözve őket ez által a szerelmi történet elbeszélésére.

Gyöngyösinél a párbeszédekben még kevesebb a mythologia, mint Poótsnál, ki abban minden tartózkodás nélkül *duskál.*

A leirásokban is sok a rokon vonás, pl. Gyöngyösi Máriáról azt mondja:

»Múzsák tudománya, nyelvének szólása,
Hajnali hasadás ajaka nyilása.
Orczája pünkösti rózsák mosolygása.« (M. V. II. R.)

Poóts ezt mondja Lukrétiáról:

»A nyelvét mondhatnád élő muzsikának,«

s általában Lukrétia leirásánál azokat a szempontokat tekinti, mint Gyöngyösi Máriánál. Aztán mindketten sokat mondanak az által, hogy csak érintik a dolgot ilyenféleképen:

»Tovább a Diskursus mint folyt? Nem tudhatom
S magamat örömest belé se avatom
De két szerelmesről: könnyen gondolhatom
De csak nem is mondom: mi a gondolatom.«

Gyöngyösinél:

»Ha szollanék tanult, szép okosságáról
Minden dolgaiban rendes jó modjáról,
Alig irtak annyit elmés Minerváról
Mennyit érdemlene mondani magáról.«

Poóts nagy sulyt fektet mesterével együtt a leirásokra s képeit mindkettő szélesen viszi ki. Gyöngyösi is, Poóts is, igen sok helyen, a hol maguk beszélnek, valóban mintha társalognának olvasóikkal pl. Poótsnál:

»Hozass Indiából Elefánt tetemet
S tedd mellé az én négy eleven képemet:
Akkor tsókoljon-meg mind a négy engemet
Ha hozzájok képest nem leszsz tsupa szemet.«

Azt, hogy egy személyt Gyöngyösi is, Poóts is oly hosszan beszéltet egyszerre, megszakadás nélkül: felesleges említenem is, mert az sajátsága minden régibb kori irónak. E rövid összehasonlitásból is látható: mennyire a Gyöngyösi hatása alatt áll Poóts. Annyira egyezik a két iró, különösan előadás és kidolgozás tekintetében, hogy amely szavakkal Beöthy jellemzi Gyöngyösit ugyanazokat elmondhatjuk Poótsra is, a speciális vonatkozású helyek kizárásával: »Előadását, mely tele van görög mythologiai képekkel, vonatkozásokkal és nevekkel, minduntalan megszakítja egész verses értekezésekkel mindenféle tárgy fölött, melyet meséje épen eszébe juttat. A jó magyarsággal egyesíteni tudja a jó verselést. Leirásai olykor csak tudákosak ugyan, de nem ritkán festőiek, merészek és erőteljesek. Lirai helyei, melyeket szerelmeseink szájába ad, behizelgők, gyöngédek, szivhez szólók.«[1] Mind olyan szavak, melyek nagyon jellemzők Poótsra is. De Poótsnak ezeken kívül van még egy érdekes tulajdona. Ez a népiesség iránti vonzalom; bár ez, mint említettük is már, inkább csak egyes részleteknél jelentkezik nála: »hirharang a cseléd,« »kottyfalván,« »torongya« ma: »toprongya,« »pártűz,« mely kifejezés népdalainkban gyakran előfordul, aztán: »garabulyásan foly a vére,« s még több eféle. Közmondásai: »nem akarásnak nyögés a bére,« »ember aki fogad, eb aki megállja.« Sok helyen akaratlan naivsága által ölt népies szint pl.:

»Lásd be álnok Néki nagyobb már a szája
Holott szántszándékkal fittyent ki ládája;
De az asszonyoknak tanult praktikája,
Hogy ha csuprot törnek, a gazda hibája.«

Annál szembeötlőbb s zavaróbb, ha ily népies helyek után következik egy mythologiai kép, vagy pláne képek sorozata.

A népiesség hatása abban is észrevehető, hogy népdalokból merít, különösen képeket, leirásokat. Több hasonlata, kifejezése mellé állítható a népdalokból parallel. De még több helyen van olyan, melyből tisztán kiérzik a népies zamat, noha mellé parallelt tennem nem sikerült az Erdélyi és Arany-Gyulai »Népköltési Gyüjtemény« átkutatása után sem.

[1] L. Beőthi Zs.: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése I. k. Budapest. 1886. 72. lap.

Mindenesetre legsikerültebb párhuzam az, amely a következő helyek között van:

». . . . Nints mód, hogy Anyától,
Lettél vólna; Gondolom, Pünkösti Rózsától,
Attól-is hajnalba; 's annak harmatjától,
Hajnal hasad gyöngy-szin harmat ortzájától. (6. l.)

A népdalban pedig;

»Nem anyától lettél
Rózsafán termettél,
Piros pünkösd napján
Hajnalban születtél.«
(Erdélyi: Népköltési gyűjtemény III. k. 67. lap. 97. darab.)

Ugyanennek a népdalnak a folytatásából merítette Poóts ezt:

»Ortzája Rózsái; Ha közel vólnának
Égő szivem mellé tenném bokrétának.« (32. l.)

Népdalban:

»Orczádnak rózsái
Ha közel volnának,
Égő szivem mellé
Tenném bokrétának.« (u. o.)

Ez utóbbi gondolatnak variációja Poótsnál két versszakkal alább:

»Isten! Kinek adod azt a boldogságot?
Hogy mellyéhez tegye azt a gyöngyvirágot!«

Ugyancsak népdalból kölcsönözte Poóts ezt.

»Mit ér a tíz ökör a nagy istállóba?
Ha szerelem nintsen? (úgy fujják Fonóba) (22. l.)

Népdalban:

»Mit ér a hat ökör
Hangos istállóban,
Ha szerelem nincsen
Tornyos nyoszolyában.«
(Arany L. Gyulai P. Népköltési gyüjtemény I. kötet 334 l.)

A szerelmet az ökör sokaságával hozni párhuzamba, úgy, hogy annak nagy becse kitünjék, s általában az ökör a gazdaság, vagyon kifejezéseül nagyon sokszor előfordul népdalainkban pl. még ezek:

»Az én rózsám szemöldöke,
Többet ér, mint a hat ökre«. (U. o. 86. l.)

Lucretia utolsó levelének ezen soraiban:

»Ha Galamb-begyemben a méreg forrana.
Szám gyilkos fejedre átkot kiáltana,
De ha szám szólana s méreggel buzgana,
Akkor is hív szivem ellene mondana,

és a következő népdaltöredékben:

»Nem átkozlak, ne félj tőle,
Ha rád ajkam átkot szórna,
Sohsem szerettelek volna.«

ugyanazon eszme van kifejezve.

Ugyancsak egy gondotalot fejeznek ki ezek is:

». . . . . a madár, dosztig adj bár innya s enni,
Még-is az erdőre kivánkozik menni.«
(Poóts 23. l.)

»Gyere be, gyere be, gyönyörü kis madár
Csináltattam neked aranyból kalitkát,
Aranyból kalitkát, ezüstből váluját.
Nem szoktam, nem szoktam kalitkában lakni,
Csak szoktam, csak szoktam zöld erdőben lakni,
Zöld erdőben lakni, zöld ágakra szállni
Fenyő magot enni, gyöngyharmatot inni.«
(Erdélyi, 448. l. 459. d.)

Poótsnál:

»Sokat adott neki a természet (nőknek)
Állandóság tőlök elenyészett.«

Népdal:

»Nincs a lányban semmi állandóság,
Azért benne bízni merő-hivság.«
(Erdélyi I. 290. l. 324 d.)

A párja vesztett gerliczét mind a nép, mind Poóts gyakran használja a szerelmi bánat képviselőiül. Erre nézve sem találtam teljesen egyező helyeket, de mégis mintegy a most mondottak igazolásául álljanak itt a következők.

Poótsnál:

»Nyög a bús gerlitze, ülvén száraz ágra,
A mikor pár nélkül marad árvaságra (43. l.)

Népdalban:

»Mint gerlicze madár,
Ki társától elvál,
Jaj! kesergi társát,
Zöld ágra nem is száll«.
(Erdélyi I. 11. l. 9. d)

Vagy ez:

»Búsan búgó bús gerlicze
Kedves társát elvesztette,
Elrepüle zöld erdőbe,
De nem szálla a zöld ágra
Hanem szálla asszú ágra.«
Arany-Gyulai 179. l.)

A népdalban a csapodárság kifejezője a nád, hajlékonysága miatt; Poótsnál is szerepel ez azon dalban, melyet Lukrétia énekel, mikor visszautasító levelét elküldi Eurialushoz:

»Ha képzelsz nálam állandóságot ;
Megcsalod magadat igen nagyon.
Szívem nem szokott semmi rabságot,
Állhatatosságban ritkán vagyon.
Szeretni tud ugyan, de szabadon
Leskelődik szél után hajló nádon.«
(l. 56. l.)

Népdalban :

»Annyit szeret, amennyit lát,
Szíve hajlékony mint a nád.«
Arany-Gyulai II. 122. l.)

Különben az egész idézett dal nagyon népies szinezetű. A népdalban sokszor megmondja a busongó szerelmes siriratát, igy teszi Lukrétia is, mikor Zóziást meg akarja indítani :

»Ezt irják végtére, Koporsóm kövére.
Ez a' szép Vénusnak, járván ellenére,
Meg fojtott tűzétől fel-gyulladott vére :
S' kegyetlen halál szált ártatlan fejére.« stb.
(Poótsnál 38. l.)

A népköltészetből parallel reá :

»Az én sirkövemre ez legyen ráirva :
Itt nyugszik egy árva,
Kinek szerelemből történt a halála«.
Arany-Gyulai III. 157. l.)

Vagy :

»Ha mégy a temető kertbe,
Ird fel sírom keresztére
Itt fekszik egy hív szerető,
Nyugtassa meg a teremtő.«
(Erdélyi I. 104. l.)

Ezeken kivül számos hely van még Poótsnál, melyek világosan mutatják a népdali eredetet. Igy Poóts, bármennyire akart is a mythologiával hatni, bármennyire akar tudós lenni, elmélkedő kitéréseiben még sem tud elzárkózni, minden mesterkéltsége mellett is meg-megcsapja az az illat, mely a népköltészetnek, útszélen, patakparton, mezőkön nyiló kedves virágairól feléje száll s nemcsak szívja, élvezi azt, de e virágok közül egyet-kettőt le is szakit s beköti mythologiai képekből, okoskodó elmélkedésekből, na meg szép leirásokból s kedves lyrai elemekből alkotott költemény-bokrétájába. Kedves költőinek hatása elől sem zárkozik el. Nem csak a népdalokból és Gyöngyösitől kölcsönöz, de Amadétól és Horváth Ádámtól is. A beszőtt dalok közül egy-egy tőlük való [1]

Ezek után már most Poóts átdolgozásáról véleményünket röviden összegezve, kimondhatjuk kutatásunk, vizsgálódásunk eredményeül, hogy ő nem annyira fordít, mint inkább átdolgoz. Az egyes jelenetekre nézve Aeneas Sylvius elbeszélését csak forrásnak

[1] L. Egye.t Philol. Közl. 1890. 781. l.

tekinti. Elfogadja meseszövését, motiválását; minden nevezetesebb mozzanatát felhasználja, sőt kisebb részleteknél az eredeti találóbb, jellemzőbb előadásmódját, nyomós megjegyzéseit, tartalmas reflexióit és leirásait is. Alakjait is igyekeznék megtartani, amint a nekik juttatott szerepkörből látszik; azonban a jellemző képesség és költői öntudatosság hiánya vele azokat egészen kiforgattatja. Általában a mástól kölcsönzött keretet önálló képekkel tölti ki. Az ő Eurialus és Lucretiája is némely helyeken tulszárnyalja az eredeti szépségeit s az Aeneas Sylvius szépprózájával a költői előadás előnyei versenyeznek s néhol sikeresen. Életelevenség tekintetében pedig helyenkint határozottan fölülmulja azt. Ennek eszközéül akarja felhasználni azt, hogy a mese szövegét nemcsak lyrai elemekkel szövi át; hanem Eurialusnak és Lukrétiának fejlődő vagy már kifejlésre jutott és szerencsétlen végű szerelmét közbeszőtt dalokkal igyekszik kifejezni. A hatást legtöbbször szertelen mythologiájával és bőbeszédüségével rontja le. A részek kidolgozására fekteti a sulyt, s nem látszik meg munkáján az a czél, hogy az egész legyen a szép, kerek és költői. A szépet a részletekben keresi s nem a részek összhangzásában. Elmélkedő kedvének gyakran a világosság is áldozatául esik s a számtalan oda nem tartozó, bőbeszédű részek felvevése által a figyelmet másfelé terelve, elveszti darabja egységét, kerekségét.

Munkája, egészben véve, szabálytalan; részletei egymásnak ellentmondók és aránytalanok. De a felvont szemöldökű kritikának olyan itélkezését, mely Poóts e darabjától minden költőiséget megvon, egyáltalában meg nem érdemli. Az egyes jelenetek költői értékét, ihletését — nem lehet eltagadnunk tőle — kétségen kivül felismerte, felfogta és maga is *átérezte*. Ezt már Toldy is elismeri róla. A jelen értekezés keretében idézett szép részletekből is lehet sejteni az átdolgozás némely részleteinek költői becsét. De *Matirkó* is, említett dolgozatában, költészetének igaz gyöngyeiből oly collectiót állít össze, a mely szép bizonyítéka Poóts költői erejének.

* * *

Még egypár szót általánosságban.

Magának az eredetinek szerkezete is laza; minden része önmagáért s nem egységes czélért van csinálva, kitalálva. A köteléket a darab jelenetei között pusztán csak a személyek képezik. A jellemek sem egységesek, vagy legalább az Eurialusé nem az. Azonban Aeneas Sylvius mégis inkább tárgyilagos, kevesebb benne a másod, sőt harmad kitérés, kevesebb az oda nem illő elmélkedés, a zavaró és kifejezés nélküli mythologia mint Poótsnál, kinek ezek gyökeres hibái. Ő még lazábbá teszi az összefüggést a részek között, még inkább megbontja az egységet a széles elmélkedésekkel, lapokra terjedő leirásokkal. Ezekért tehát az eredeti sikerültebb mint Poótsé. Ebből következik az is, hogy a pataki névtelen elbeszélése is jobb, mert tömörebb az előadása; közelebb

hozza a kalandokat és jeleneteket; elmélkedésekkel nem lassítja az elbeszélés menetét; a folytonos mythologizálás sem rontja hangjának közvetetlenségét, előadásának erejét. Mind a két magyar átdolgozónak van egy közös hibája, elrontott részlete; a levelezés, mely pedig az eredetiben a legművészibb. Azonban a pataki névtelen csak elhidegíti Lucretia leveleinek a hangját, de meg nem változtatja; míg Poótsnál ez is megtörténik

A XVI. század költőjének e résznél mentségül jön a nyelv kiképzetlensége, a mely miatt oly finoman árnyékolni: visszautasítani s mégis bevallani a szerelmet, nem lehetett.

Ezek szerint Poótsnak hiába vannak szép részei, leirásai, az egész együtt nem hat költői erővel. Darabja szétesik, eltávozva egymástól a jelenetek, elmélkedések, leirások, ezeknek ismét szép és rút, összetartozó s nem összetartozó részei. A névtelennél épen a részek közti összetartás erősebb s a nyelv is tömörebb.

Bárhogyan is, a névtelen javára dől a serpenyő, ha felgondoljuk, hogy ő Gyöngyösi előtt, Poóts meg Gyöngyösi után élt. Azonban Poótsnak ez óriási hibái mellett is vannak fényes tulajdonai és ezek megszerezték volna neki az elismerést, olvasókat évtizedeken át, ép mint Gyöngyösinek, de útját állta az idő, melyen a haladás szelleme kezdett átlengeni. E szellem egészen uj, elütő irányba terelve az irodalmat s később a közönséget is, kivette az olvasó kezéből az ez irányú műveket s letette a könyvtárak poros szekrényeibe, hogy csak hébe-hóba vegye ki onnan egy, az irodalom multjával foglalkozó búvár.

A pataki névtelen eltalálta korának izlését; korának a nyelvén s annak izlése szerint énekelt s ez hosszú időkre biztosította neki az olvasóközönséget.

Poóts minden fogyatkozása mellett, a költészetnek majdnem azon magaslatán áll, melyről Gyöngyösi oly hosszú időn át uralkodott a magyar olvasó közönség szívén. De egy századdal előbb kellett volna születnie. Az utánzóknak és a kor intő szavát meg nem hallgató embereknek sorsa érte utól.

Ifj. Mitrovics Gyula.

BULLINGER HENRIK ÉS A MAGYAR REFORMÁCZIÓ.

I.

Bullinger Henrik zürichi antistes, közvetlen hivatásából folyó fontos és sokoldalú teendői mellett, a protestáns vallási mozgalmakat hazáján és Németországon kivül is folyvást éber figyelemmel kísérte. Nevezetesen oly külföldi államokban, melyekben más vallás foglalt el uralkodó állást, fáradhatatlan kitartással minden rendelkezésére álló eszközt felhasznált arra, hogy hitsorsosainak s hitvallásának érdekeit megóvja s előmozdítsa. E végből mindenütt, a hol a reformáczió kisebb vagy nagyobb mértékben tért foglalt, létesített személyes összeköttetéseket s azokat gondosan fenntartotta. A barátaival s tisztelőivel való levelezések idejének tetemes részét vették igénybe. Ezeknek terjedelme már abból is kitűnik, hogy fennmaradt naplója szerint csupán az 1569-dik évben levélírásra egy rizsma papirt fordított.

Hasonlókép terhes feladatot hárítottak reá a folyton növekedő számban jelentkezett idegen látogatók, kik őt Zürichben felkeresvén, tőle főleg szövevényes hittani kérdésekben kértek felvilágositást. Ő mindenkit, — fejedelmi házak sarjait szintúgy, mint a szerény lelkészt és a vallási üldözés áldozatait, — egyforma vendégszeretettel fogadott és kivánalmaikat lehetőleg teljesítette, sőt a szorult állapotban levőket anyagi segélyben is részesítette.

Bullinger reformátori működésének leghathatósb eszközét képezte ezenkívül irói munkássága, mely a legszélesebb körökben mindinkább fokozódó méltatásra talált. Igy munkái Angolországban még akkor jelentek meg angol fordításban, midőn VIII. Henrik egyházának függetlenítése iránt első lépeseit tette. S Elliot Miklós, ki előzőleg több hónapon át Zürichben az antistesnél időzött, őt már 1539-ben értesithette, hogy könyvei neki — más nemzetektől eltekintve — magában Angolországban, alig képzelhető mérvben, hírnevet és dicsőséget szereztek, a könyvárusokat pedig meggazdagiták. Német-Alföldre nézve továbbá maga Bullingernek kiadója, Froschauer folyton erősitgette, hogy munkáiból sehol nem ád el annyit mint Német-Alföldön. Egy más forrás szerint pedig hollandi nyelvre fordított egyik pédikáczió-gyűjteménye a biblia mellett a legked-

vesebb olvasmányt képezi. Szintén ily tartalmú nytlatkozatok érkeztek Olaszországból; jelesül Knight Tamás angol könyvárus Velenczéből 1547-ben írt levelében felhozza, hogy Bullingernek a szentírást magyarázó munkái Olaszországban mindinkább nagyobb becsülésben részesűlnek.

E rendkívüli sikerek nyitja abban keresendő, hogy a nagy tudományú és határozott meggyőződésű férfiú, mint ismételten hangsúlyozta, a szentírás magyarázatánál, és hittani kérdések fejtegetésénél, egyaránt a világosságra, egyszerűségre és következetes egyöntetűségre állandóan döntő súlyt helyezett.[1]

Hogy Bullinger hazánkkal szemben is minden tekintetben ugyanoly áldozatkész érdeklődést tanúsított, mint az említett külállamok irányában: a rendelkezésünkre álló egykorú forrásokból világosan kitetszik.

Ezek szerint a zürichi reformátornak magyarországi hitsorsosaival való összeköttetése mintegy két évtizeddel az általa szerkesztett második helvét hitvallás elfogadása előtt vette kezdetét.

Ennek első nyomára ama tárgyalásokban akadtam, melyek a közte és hírneves genfi tiszttársa között létrejött, úgynevezett zürichi consensust megelőzték.

Tudvalevőleg Luthernek a helvétek ellen 1544-ben intézett utolsó szenvedélyes támadásával szemben, a mikor Zwinglit s Oekolompad-ot minden követőikkel s utódaikkal együtt egyenesen eretnekeknek bélyegezte, a védelem megírása Bullingernek jutott feladatául. Ő a védirattal a következő év elején elkészűlvén, munkája a közérdeklődést annyira felköltötte, hogy már az ez évi frankfurti tavaszi vásárkor a latin és német nyelven megjelent könyv minden példánya elkelt.

De Bullinger nem elégedett meg a puszta negatióval, hanem a több oldalról kifejezett óhajtások következtében, a vitás tételek iránti saját nézeteit a sakramentumokról írt s 1546-ban befejezett önálló értekezésbe foglalta össze, melynek egy kézirati másolatát megbírálás végett Genfbe Kalvinhoz is elküldötte. E fölött azután a két kiváló hittudós között minden egyes részletre kiterjedő s két évig elhúzódott levélváltás keletkezett, mely miután a még fennmaradt jelentéktelenebb nézeteltérések személyes eszmecsere utján kiegyenlíttettek, tökéletes egyetértésre vezetett.

Az írásbeli egyezmény közzététele különböző akadályoknál fogva csak az 1551-dik év kezdetén következett be. Időközben, nevezetesen még 1549-ben, két szerzője egyetértőleg a consensus tartalma iránt a titoktartás kikötése mellett több megbízható külföldi barátaik véleményét kérte ki, s kinyomatását csak a válaszok

[1] Bullinger életrajzi adatait, a mennyiben más forrásokat nem idézek, ismert életirataiból, nevezetesen Pestalozzi Károlynak Eberfeldben 1858-ban megjelent »Heinrich Bullinger. Leben und ausgewählte Schriften« című munkájából merítettem.

beérkezte után eszközölte. Midőn ekkor Bullinger a nyomtatvány egy példányát 1551. márczius 8-án kelt levele kapcsában atyai barátjának, a híres humanista *Vadianusnak* megküldötte: örvendezve emeli ki, hogy az egyezményt Angol-, Porosz-, Franczia-, Olasz- s *Magyarországnak* több kitűnő férfia előzőleg látta és helyeselte.[1]

Ez utóbbiak közül csak néhánynak ismerjük neveit. Nevezetesen tudjuk, hogy Bullinger különös súlyt helyezett a lengyel reformator és kitünő hittudós Laski Jánosnak kikért véleményére, kit sommás önéletrajzában barátai közé sorol. Ezen előkelő lengyel családból származó férfiú hazánkkal is összeköttetésben állott, és testvérének Laski Jeromosnak befolyása folytán, Zápolya Jánostól a veszprémi püspökséget nyerte. Ő azonban, jóllehet hazájában is magas egyházi méltóságokra emeltetett, külföldre költözvén, nyilvánosan a protestáns hitre tért át. Épen a kérdéses időben hagyta el keleti Frisiát, melyben a reformácziót keresztűlvitte s átment Angliába, hol menekült külföldi protestánsok számára Londonban több egyházat alapított. Innen keltek azután a consensusra vonatkozó válaszai.[2]

Kívüle meghallgatta még Bullinger angol barátai közűl Laskinak londoni segédét, Utenhoviust, az utóbb vértanúságot szenvedett gloucesteri püspök Hoopert és a hires Jane Grey atyjának Henry Grey suffolki herczegnek bizalmas emberét, Traheron parlamenti tagot; míg Bucert, ekkoron cambridge-i tanárt, Calvin hívta fel nézeteinek közlésére.

Az átkutatott forrásokban azonban nem találtam elégséges támpontokat annak megállapítására, hogy e tekintetben a zürichi antistes Magyarországból kit tisztelt meg bizalmával, és a fennebbiekből csak annyit következtethetek, hogy az illető kérdésttevővel már előzőleg szorosb viszonyban állott, az, az országban tekintélyes állást foglalt el és a hittudományokban kellő jártassággal birt.[3]

[1] A schweiczi Sz. Gallenben 1484-ben született Joachim von Watt, írói nevén Vadianus, előbb a bécsi egyetemen a rhetorica tanára, majd rector és koszorúzott költő, miután ott magát az orvosi tudományokban is teljesen kimívelte, szülővárosába, St Gallenbe tért vissza, a hol mint orvos működött, majd polgármesternek választották. Mint iskolatársának, Zwinglinek buzgó híve, élénk részt vett a vallási mozgalmakban. Meghalt 1551-ben, kevéssel a fenebbi levél kelte után, a melynek vételénél már súlyosan beteg volt. L. Aschbach, Die Wiener Universität. II. 392—409. ll.

[2] Laski (a Lasco) életleírását adja a többi között Krasinszki, Geschichte . . . der Reformation in Polen 96—110 ll. és Herold ismert Encyclopaediájában.; ujabban Pascal »Jean de Lasco . . . . Jon temps, sa vie, ses oeuvres . . . . Paris 1894« czimű munkájában. Róka, Vitae Vesprimiensium praesulum 333 lapján tévesen azt állitja, hogy Izabella királyné nevezte ki őt veszprémi püspökké.

[3] A »Corpus Reformatorum« czímű gyűjteményes munkának Calvin összes munkáit tartalmazó részében (Joannis Calvini opera quae supersunt omnia Volumen XII—XIV.) a consensusra vonatkozólag számos levél foglaltatik, melyek az előzetes tárgyalások mikénti lefolyását teljesen megvilágítják. Bullingernek

Azontúl és a század második felében Bullingernek a magyarországi reformáczióval való összeköttetésére nézve bővebb adatokat nyujtanak több hazánkfiának a zürichi városi levéltárban őrzött levelei, bár az adott válaszok teljesen hiányoznak, s a levelezések egyébkint is nyilván hézagosak.[1] Minthogy abban a helyzetben vagyok, hogy az észlelt hiányokat némileg pótolhatom: ezen, a szakkörök előtt különben rég ismert levelek tartalmával tájékoztatás végett bővebben kell foglalkoznom.

A legkorábbi levél Bécsből 1551-ik évi márczius hó 26-káról van keltezve. Írója Feyérthóy — mint maga mondja — arczról-arczra ugyan nem ismeri Bullingert, de szelleme és tanai előtte annyira ismeretesek, hogy ahányszor csak irataiban olvasgat, a mi pedig éjjel-nappal történik, vele személyesen vél társalogni. Más nemzetekről ezuttal hallgatva, főleg neki és munkáinak tulajdonítja, hogy a magyar nemzet az igaz keresztyén vallásra visszatért, Szintúgy az ő érdeme, hogy most már nemcsak Magyarországnak török uralom alatt álló részeiben, hanem Thraciában, sőt Konstantinápolyban is hirdetik az evangéliumot. A tőle nyert jótéteményekért honfitársai nevében mély háláját jelenti ki, a melynek, ha lakhelyeik távolsága nem állana útjukban, másként is adnának kifejezést.

Folytatólag kiemeli Fejérthóy az üldözéseket, melyeknek azon prédikátorok ki vannak téve, kik a gyér számú pápista püspökök közvetlen uralma alatt levő helyeken működnek. Ők mind a mellett állomásaikat el nem hagyván, óhajtásaiknak is megfelel, midőn Bullingert felkéri, hogy úgy az üldözötteket, mint egyátalán mindazon jó keresztyéneket, kik reá szorúlnak, az általa czélszerűnek találandó módon vigaszszal lássa el és a Jézus Krisztushoz való hitben megerősítve, kitartásra buzdítsa.

Majd áttér azokra a folyton megujuló esetekre, melyekben a törökök az ország határaiból mindkét nembeli keresztyéneket rabszolgákkint elhurczolnak. Ekkép gyakran megtörténik, hogy míg az elrablott nő rabságban sínylik, a gyermekeit nevelni képtelen férj otthon másodszor nősül. Tanácsot kér tehát Bullingertől, hogy ily esetekben a lelkészek mit tegyenek, mert többször megtörtént már, hogy az első nő váratlanúl visszatér és a férjet ennek visszafogadására, valamint a gyermekekkel időközben szintén megáldott második nejének elhagyására kellene kényszeríteni. Egy második kérdés, melyet a levél tartalmaz, arra irányúl, hogy mit cselekedjenek az igaz keresztyének, a kik a városokban és falvakban vegyesen

Calvinhoz 1549. szeptember 20-án írt levele, melyben őt a Consensus elfogadása iránt addig tett lépésekről értesíti és a kinyomatás elhalasztását, nemkülömben külföldi barátaiknak meghallgatását javasolja, 1276. sz. a., — Laski válasza 1375. és 1432., — Bucer válasza 1240., — és Bullingernek Vadian-hoz írt levele 1461. sz. a. fordúlnak elő.

[1] Miscellanea Tugurina, II. Theil. II. Ausgabe Zürich 1723. (192—227 ll.) — Eduardus Böhl, Confessio Helvetica, Vindobonae. 1866. (99—119 ll.).

laknak a pápistákkal s onnan vagyonuk koczkáztatása nélkül el nem távozhatnak? Szabad-e nekik az ily közös lakhelyen megmaradva amazok szertartásainak megvetésére szorítkozni? Erre nézve is kíván Feyérthóy felvilágosító utasítást, főleg a kevésbé művelt hívek érdekében, kiket a pápista püspökök és papjaik a kenyérnek a misében való imádására kötelezik, s kik ellenfeleik szofisztikus érveit nem képesek megdönteni.

Végül kéri a választ azon egyén útján, kit jelen sorai kézbesítésével megbízott. Ha pedig ez minden pontra nézve nem volna lehetséges, azt az óhajtását fejezi ki, hogy a leveleket, melyeket a jövőben hozzá intézend, Geryo vagy Achilles augsburgi orvosok kezeihez származtassa.

Óriási elfoglaltsága daczára Bullinger a levélre nemcsak nyomban felelt, hanem Feyérthóynak egyszersmind megküldötte az általa kívánt oktató s buzdító iratot.

Kitűnik ez az utóbbinak 1551. október 10-én Bécsből kelt második leveléből, melyben meleg köszönetét fejezi ki a néhány nappal azelőtt kézhez vett levélcsomagért. Egyúttal tolmácsolja azoknak háláját is, kik már olvasták, vagy még olvasandják Bullingernek ama nyilvánosságra szánt értekezését, melyet neki küldött lelkészeiknek, valamint a Magyarországban, Thrácziában, Bulgáriában és Törökországban szétszórt többi keresztyéneknek az igaz hitben való megerősítése végett.

Az irat tartalma — mint folytatja — eloszlatta az ő kételyeit is a pápistákkal való együttélésre nézve; minélfogva nyugodtabb lélekkel fog ezután közöttük tartózkodni, a nélkül hogy szertartásaikban részt venne. Az iránt pedig, mikép a misében a kenyeret imádni nem szabad, meggyőzte őt Bullinger *Sermones*-ének 5. decasa.[1] Nagyon óhajtotta volna, hogy a törökök által elrabolt férjes nők ügyében is tanácsot kapjon; de a mennyiben azt fontos okok megakadályozták, a felvilágosítást türelemmel kell bevárnia.

Mivel Bullinger tudni kívánja, kivel levelez: őszintén megmondja, hogy ő Ferdinánd király udvarában a magyar kanczelláriának titkára, az egri püspök, mint kanczellár mellett. Már gyermekkora óta vallja az igaz evangeliumot és a pápistaságot egyaránt gyűlölő több más társával együtt szeretne az udvartól megszabadúlni.

Ezután szokásosan ismerteti a hazában történteket, kimentvén

[1] Bullinger prédikációjának 5-dik decasa mintegy hét hónappal eme levél kelte előtt jelent meg. Tárgyaira nézve a szerző Vadianhoz írt fennebbi levelében, kinek e munka egy példányát is megküldötte, ezt mondja: Mitto et quintum decadem Sermonum meorum de ecclesia Christi contra ecclesiam Antichristi, de ministerio, et ministris ecclesiae contra pseudoepiscopos, de oratione fideli ecclesiae contra superstitiosas preces, de sacramentis in genere et specie, contra nundinatores. Spero in his, maxime sermonibus quatuor de sacramentis, me fecisse operae pretium, et peccatum suum intellecturos, qui nos damnant pro haereticis et sacramentariis ect. Dissero et de institutis ecclesiae varii sermone X.

közlésének rövidségét testi és lelki szenvedéseivel. A többi között felemlíti, hogy Erdély a császári ház uralma alá került, s most a törökök nagy sereggel készülnek oda betörni. Innen egyébként istenfélő s nyelvértő hittudósok a görögök-, thrákok- és lithvánoknak anyanyelvükön nyomtatott katekizmusokat küldtek. Törökországban maguk a törökök gyakran részt vesznek a keresztyén istentiszteletben, a miből következtetni lehet, hogy, ha időközben el nem pusztúlnak, nemsokára a keresztyén hitre át fognak térni. Valahányszor pedig keresztyén lelkészek pápista papokkal a török bírák és praefektusok előtt nyilvánosan vitatkoznak, a törökök mindig az evangelium mellett foglalnak állást. Bizonyítja ezt részben — ugy mond — Sztáray Mihálynak mellékelt levele, a ki Baranyamegyében, a 15 év óta török uralom alatt álló Laskón, a prédikátori tisztet viseli.[1]

Az illyr nyelvben jártas prédikátorokról azonban mindaddig nem írhat, míg ez iránt az illető földesurakkal nem beszélt.

Végűl ragaszkodása jeléül néhány érmet és egy darab erdélyi természaranyat küldve, kéri Bullingert, üdvözölje nevében egyháza lelkészeit és tanárait, nevezetesen azokat, kiknek hozzá intézett üdvözletet válaszíratában tolmácsolá; viszont fogadja szivesen saját hitsorsosai és tiszttársai, u. m. Tholnai Mátyás, Kerekes Sebestyén, Paludy Imre, erdélyi Lysth János és Stainperger Bódog hasonló üdvözletét. Egy külön utóiratában ilykép emlékezik még meg Musentus Farkas berni lelkészről is, kit meghitt barátjának jelez, hozzá tevén, hogy neki rövid idő múlva szintén fog írni.[2]

E levelek tartalmából kitünik, hogy Fehérthóy nemcsak belsőleg volt híve a protestáns vallásnak, hanem annak érdekeit tettleg is igyekezett előmozdítani s e végből úgy bel-, mint külföldi hitsorsosaival sokoldalú összeköttetéseket létesített. Mind a mellett sikerült neki a második levelében említett főnökének, Oláh Miklós kanczellár, akkoron egri püspöknek személyes bizalmát is megnyerni. Legalább erre mutat az a körűlmény, hogy az utóbbi még mint zágrábi püspök őt magával vitte Augsburgba, a hol Ferdinánd király követekint az 1547. s 1548-ban tartott birodalmi gyűlésben részt vett.[3] Itt ismerkedhetett meg Feyérthóy a két orvossal, kiket Bullinger megbizottjaiként kijelöl.

[1] Sztáraynak ezen ismert levele is közzé van téve a Miscellanea Tigurina II. Theil, II. Ausgabe 200—201. lapjain. Egyébkint Fehérthóy az utóbb említett tényről nem ennek, hanem Zigeriusnak később ismertetendő leveléből értesűlt.

[2] Musentus ekkor Bernben sajátlag theologiai tanár volt.

[3] Nicolaus Mameranus, Catalogus familiae totius aulae caesareae per expeditionem adversus inobedientes, usque Augustam Rheticam: Omniumque Principum, Comitum, Baronum, Statuum, Ordinumque Imperii, et extra Imperium cum suis Consiliariis, et nobilibus ibidem in Comitiis Anno 1547 et 1548. praesentium. Coloniae apud Henricum Maneranum 1550. E ritka munka 44. és 45. lapjain olvassuk: Orator Regis Romanorum Nicolaus Olaus, Episcopus

A kanczellárral nálánál még szorosabb viszonyban, sőt rokonságban állott, az általa protestáns érzelműnek jelzett hivataltársa, Joannes Lysth Transilvanus, ki nyilván egy és ugyanazon személy a későbbi püspök és kanczellár Listi Jánossal. Ez egy erdélyi szász család ivadéka, nevezetesen Listi Kristóf szebeni szenátor fia lévén, eleinte Izabella királyné szolgálatában állott, s midőn Erdély Ferdinánd birtokába került, Oláh Miklós pártfogása folytán a magyar kanczelláriában nyert mint titkár alkalmazást, a papi pályára pedig csak nejének, Oláh Lucrecziának halála után lépett. Ezen összevágó adatokkal szemben az ugyazonosság feltevését meg nem döntheti az a körülmény, hogy melléknevét Fehérthóy más ortografiával írja, minthogy e tekintetben ő maga, kortársai s utódai egymástól egyaránt eltértek. Szintén az sem érvényesülhet ellenérvűl, hogy megbízható életírója, gr. Kemény József »A nagyköpcsényi Listi család . . .« czimű értekezésében a magyar kanczelláriánál történt alkalmazásának első évét 1553-ra teszi, mert — mint Fehérthóy második levelében is felhozza — Erdélyt Ferdinánd már előbb foglalta el, ekként a gr. Kemény részéről idézett adatok nem zárják ki azt, hogy Listi János korábban ment át Ferdinánd szolgálatába.[1]

Egyébként, tekintettel Erdély vallási viszonyaira, könnyen kimagyarázható, hogy az ifjú szász nyilvánas pályája kezdetén a protestantizmushoz hajlott.

Mindenesetre sajátságos világot vet a hazai állapotokra, hogy a reformáczió leghatalmasabb ellenfelének közvetlen környezetében az általa tüzzel-vassal pusztított hitfelekezetnek számos buzgó tagja hivataloskodott. S nagyon valószínű, hogy e körűlmény is befolyt az Oláh által megindított ellenreformáczió eredménytelen voltára, a mire nézve bizonyítékúl szolgálhatnak a gyakori esetek, melyekben a felső-magyarországi városok protestáns magistratusa a vallás dolgában ellenük legfelsőbb helyről elrendelt vizsgálat felől eleve értesűltek.[2]

Zagrabiensis, Consiliarius regius et Regni Hungariae Cancellarius. Eius secretarius Johannes à Feyertho.

[1] Gr Kemény József értekezése megjelent az Uj Magyar Muzeum I. kötete 490—511. lapján. Ő is idézi Listi Sebestyénnek Denis által (Wiener Buchdruckergeschichte 523. sz. a.) leirt munkáját, melyet »Viennae, Idibus Augusti Anno 1553« kelettel »Joanni *Listhio* Transylvano Cibiniensi Secretario et Conservatori Hungariae Cancellariae« ajánlja. Ez utóbbi maga is családi nevét igy, illetve »th«-val írja (Történelmi Tár. 1881. évf. 682., 685., 688., s 1879. évf. 673. sz.), de egykorú okiratokban már »*Listius*«-nak neveztetik, a mikép a »Magyar Mars« szerzője is annak előszavát aláírja. Ellenben a család egy 1627-diki Thurzó-féle okiratban »*Lysthius*«, I. Rákóczi Györgynek egy 1632-ik évi adomány-levelében pedig »*Liszthius*«-nak van nevezve.

[2] Például Eperjes tanácsa 1559. deczember 29-én tudtára adja Kassa városának, hogy titkos, de hiteles értesűlése szerint, közelebb a vallás dolgában kiküldött vizsgálók a városokat szándékoznak meglepni. Jó lenne titkos összejövetelben a hitvallásuk iránt adandó választ egyetértőleg megállapítani. (Kassa városi levéltár.)

A mi Feyérthóy egyéb közléseit illeti: ő, úgy hiszem, az általa szóba hozott idegen nyelvü katekizmusok alatt azokat érti, a melyeknek egyike Szebenben 1544 körül czirill betűkkel, másika pedig Brassóban 1544. s ismét 1550-ben görög nyelven nyomtatásban jelent meg. Ellenben nyomtalanúl enyészett el Bullingernek hozzá küldött hittani értekezése, mely hihetőleg nem is jött sajtó alá, hanem kéziratilag terjesztetett.[1]

Hat évvel utóbb, 1557. október 26-dikán Huszár Gál ír Bécsből a. zürichi antisteshez. Megkeresésének egyes részei feltűnő összhangzásban vannak Feyérthóy közléseivel. Ő ujból felveti azt a kérdést, melyet emez a török rabságból visszatérő nőkkel szemben követendő eljárásra nézve eredmény nélkül megpendített. Szintúgy erősíti, hogy többnyire Bullinger munkáit követik a magyar reformált egyházak s Feyérthóy ebbeli állítását csak annyiban egészíti ki, hogy Kálvin iratainak is hasonló hatására hivatkozik. Nemkülönben ő is szembe állítja a római katholikus részről szenvedett üldözésekkel a törökök rokonszenvét a protestáns lelkészekhez.

Mind a mellett nem tartom valószínűnek, hogy Huszár ismerte Feyérthóynak viszonyát Bullingerrel, mivel ezt különben levelében hallgatással nem mellőzi. Sőt ha figyelembe vesszük, az ő, mint óvári lelkésznek, kegyura Miksa főherczeg udvarával s egyátalán a bécsi protestáns körökkel való összeköttetéseit: arra a következtetésre jutunk, hogy az elbetegesedett s a láthatárból eltűnt Feyérthóy előbb halt el, mint sem Huszár Óvárban megtelepedett.[2]

Egyébiránt a kérdéses közlések összhangzása természetes magyarázatát leli abban, hogy mindkét tudósító egyfelől közóhajtásokat tolmácsol, másfelől átalánosan ismert tényekről tanúskodik.

Ugyanis annak lehetővé tétele, hogy a törökök által rabságba hurczolt férfi, vagy nőnek hitvestársa ujabb törvényes házasságot köthessen, már Hunyady Mátyás király gondjainak tárgyát képezte, ki e végből sógora arragoniai János bíbornok utján a kellő általános dispensatió engedélyezéséért a pápához folyamodott.[3] S e nagyfontosságú kérdés azóta is folyton felszínen maradt. A mi továbbá Bullinger munkáinak méltatását illeti, a fennebbi levelekben ez iránt foglalt állítások bizonyára köztudomású tapasztalatokon alapúlnak s teljesen megfelelnek az észleleteknek, melyek az elől idézett nyilatkozatok szerint számos más államokban is tétettek. Sőt egy

[1] Szabó Károly. Régi Magyar Könyvtár II. 35. és 45. sz.

[2] Balogh Ferencz »A Magyar Protestáns Egyháztörténelem részletei« czímű munkájában (60. lap jegyzet) azt állítja, hogy Feyérthóy még több levelet is intézett Bullingerhez, de a forrást, a honnan állítását meríté, ki nem jelöli. Lampe is (Historia eccl. reform. 102. l.), midőn a Miscellanea Tigurina után Feyérthóy leveleiből idézeteket közöl, tévesen tesz oly értelmű megjegyzést, mintha a Miscellanea Feyérthóynak kettőnél több levelét tartalmazná.

[3] Epistolae Mathiae Corvin, Cassoviae 1743. IV. R. XXVIII. levél.

magát magyarországi, krasznai születésűnek valló hazánkfia Kálvinhoz 1561-dik évi Sz. István vértanú ünnepén Wittenbergből intézett levelében, melyet »Franciscus Caprophontes« álnévvel (s pedig a melléknévnél görög betűket használva) ír alá, Huszárral egyezőleg tanúskodik a felől, hogy az egész Magyarország Kálvin és a zürichi doktorok tekintélyére támaszkodik.[1] A török uralom alatt álló vidékekről érkezett oly hírek pedig, melyek szerint a törökök valószínüleg politikai okokból a Magyarország többi részein elnyomott vallás híveit a római katholikusoknál kedvezőbb elbánásban részesítik, a protestánsok részéről nagy előszeretettel terjesztettek, mint hitvallásuk szellemi hatásának bizonyítékai. Így Flacius Illyricus egy 1550-ben Magdeburgban »Ein schrifft, eines fromen Predigers aus der Türckey an Illyricum geschrieben, Darinnen angezeiget wird, wie es dort mit der Kirche und dem Evangelio zugehet« czím alatt kiadott röpirattal, előszava kiséretében közzéteszi, wittenbergi iskolatársának, Zigerius (Eszéki) Imrének a török kézben levő Tolnáról 1549. augusztus 3-án írt s ottani éleményeit ismertető levelét. Ebben írója előadja, hogy a pápistákkal való viszálkodásaikban csudálatos módon a török urak, nevezetesen a kádik védelmében részesültek, s hogy a budai pasa nekik hitüknek, mint szerinte az egyedül igaz keresztyén, vallásnak szabad hirdetését még Budán is megengedte.[2] Ily értelmű tudósítással kedveskedik bizonyos Lusenius lengyel lelkész is Kálvin és hivataltársainak Krakkóból 1560. márczius 14-én hozzájuk intézett levelében, melyben a lengyel vallási viszonyok ismertetése után felhozza, hogy tudvalevőleg Magyarországban a legtisztább egyházak a török uralom alatti részekben léteznek, s azoknak a törökök keresztény szerénységük miatt, szerfelett kedveznek.[3]

Huszár Gál szóban levő levelében Bullingernek még figyelmébe ajánlja, hogy egyházaik, jóllehet hitvallásuk egy és ugyanaz, szertartásaikban a lelkészi kar tekintélyének nem csekély csorbításával eltérnek egymástól. Miért az egyöntetűség elérése végett hathatósan kéri a zürichi antistest, hogy a saját egyházaikban az énekekre, nyilvános imákra, az úrvacsorára, a keresztségre, a házasságkötésre és a hitoktatásra nézve dívó szertartásokat valamely tudós férfiúval latin nyelven irassa le, s munkáját nekik nyomtatásban küldje meg. Intse meg továbbá Melanchtont, hogy az Úrvacsora szentsége iránti nézetét végre nyiltan fejezze ki és tegye közzé. Hallgatása nem csekély veszélyt hárított már Krisztus

[1] Calvin idézett munkáinak 14. kötetében 3669. sz. a.

[2] Ribini, Memorabilia Eccl. Aug. Confessionis (90—94. ll.) e levelet deák nyelvre fordítva adja, meg nem említvén Flacius munkájának czímét. Ez utóbbi előszavában felemlíti, hogy Zigerius hat év előtt jött Tolnából, mint akkoron még iskolamester, Wittenbergbe s ott nála is tanúlt, de megbetegedven, egy év múlva hazájába visszatért. Hozzáteszi, hogy levele egy évig volt uton.

[3] Calvini opera. Vol XVII. 3168. sz.

egyházaira. Végűl megjegyzi, hogy a mit még ezenfelűl tudatni kívánt, fiával, ifj. Bullinger Henrikkel közölte, adandó válaszát pedig Hofhalter Rafael bécsi nyomdász útján kéri ki.

Éppen ekkor tudniillik, Bullingernek hasonnevű fia tanúlmányainak befejezése végett Bécsben az egyetemet látogatta, a hol esetleges veszélyek kikerülése végett anyai családnevén »Adlischweiler Henrik«-nek iratta be magát. Innen a következő évben tért vissza Karinthián és a velenczei tartományokon át hazájába.[1]

E korszakba eshetik Macarius Józsefnek, Majláth Gábor nevelőjének, a keletet nélkülöző görög levele, ki a zürichi antistest székhelyén személyesen felkeresvén, nem győz hálálkodni az élvezett s még pénzajándékkal is tetézett vendégszeretetéért. Hallotta már egy igaz hitű férfiútól, hogy a németországi tudósok közűl a vendégszeretetre nézve őt illeti meg a pálma, a mit ezúttal magán is tapasztalt. Látogatásának czélja volt — úgy mond — meggyőződni a felől: valljon áll-e az, a mit többen állítgatnak, hogy a zürichiek Krisztus testének és vérének osztogatásánál nem helyesen járnak el? Most pedig kéri Bullingert, hogy Krisztusnak a szent vacsorában jelenlétéről való nézeteit hitvallás alakjában írja meg neki, főleg azért, hogy az ezen hitelv miatt több magyar egyházban támadt zavart megszűntesse.[2]

Ide sorolhatom azt az érdekes tényt, hogy az 1558-dik év tavaszán Bécsből Zürichbe Miksa főherczeg és cseh királynak két megbizottja érkezett. Az egyik egy hitszónok, valószínűleg a főherczegnek ismert udvari papja Pfauser, a másik egy ifjú, de tudományosan művelt gróf, Ferdinánd császárnak tanácsosa s minda mellett a reformácziónak lelkes híve. Ez utóbbi czéljául tűzte ki a protestáns egyházak megvizsgálását, beszélgetés közben pedig mindenkép kimutatni törekedett, hogy a helvétek és lutheránusok az úrvacsora kérdésében sajátlag ugyanazt vallják. Mindketten egyezőleg erősítették, hogy Miksa főherczeg az evangelikus vallásnak feltétlen híve és mindenkép óhajtja a bécsi egyházak reformácziójáť.[3]

Egyébként hazánkfiai azontúl is felkeresték a helvét szövetség vezérlő városát és egyházának fejét. Igy például Thuri

[1] V. ö. H. Heinrich Bullingers Patris Instructio an Heinrich Bullinger filium, da er von seinem Vatter A. 1553. an die Frömbde geschickte wor vorrden (Misc. Tigurina. III. Ausgabe) és Bullingernek távollevő fiához írt leveleit Pestalozzinál.

[2] Böhl, ki e görög nyelven írt levelet először adta ki, megjegyzi, hogy az a zürichi levéltárban 1563 kelt levelekkel egy kötetben található, a miből Balogh idézett munkájában következtetni, hogy a levél csakugyan az utóbbi év körűl kelt. E nézetet nem fogadhatnám el, mivel 1563-ban a zürichieknek úrvacsora-tanáról semmi kétség többé fenn nem forogható, s mivel nyilván e levélre is választ tartalmaz Bullingernek a következő fejezetben ismertetendő, hitvallás alakú értekezése.

[3] Vermiliusnak Kálvinhoz Zürichből április 21-én intézett levele. (Calv. opera XVII. 2855. sz.)

Mátyás, utóbb debreczeni iskolamester, Bullinger tiszttársához Wolfius-hoz 1568. márczius 28-án Wittenbergából írt levelében áradozó szavakkal magasztalja az előzékeny és kegyes fogadtatást, melyben Bullinger és társai őket, tehát a levél iróját és kisérőit, Béza ajánlata folytán, előzőleg részesítették.[1]

II.

Bullinger a külömböző oldalról érvényesített kívánságoknak lehetőleg eleget tett.

Kétségen kívül az ő kezdeményezése folytán állította veje Lavater Lajos össze a zürichi egyház ritualéját, és azt az 1559-ik év elején »De ritibus et institutionibus ecclesie Tigurine« czímmel adta ki nyomtatásban. E kiadás egyik okául előszavában egyenesen azt hozza fel, hogy többen egyházaikat tanaik állandósága, és ritusaik egyszerűsége miatt nagyra becsűlik és e példa után saját egyházaikat akarják rendezni, ezeknek kíván tehát művével kedveskedni. A 33 fejezetre osztott munka utóbb számos kiadást ért.

Ezenfelűl ugyanazon évben Bullinger maga a hit minden ágazataira kiterjedő rövid, de velős instructiot írt a magyar egyházak számára, mely szintén még 1559-ben jelent meg nyomtatásban.

Erről a munkáról nemcsak szerzőjének életleírásában sehol sem találok említést, hanem az tudtommal egyházi történetíróink figyelmét is teljesen kikerűlte.

Mindazonáltal sikerűlt egy szépen megtartott teljes példányát, melyet unikumnak kell tartanom, Fáy János könyvtárából megszereznem.[2]

Az A—F_3 signaturával ellátott, 43 számozatlan levélből álló 8-ad rétű könyvecske pontos czíme ez: »LIBELLUS. | Epistolaris, a pio ℭt doctissi | -mo viro, Heynricho Bullin | -gero, Tygurine Eccleſiae in | Helvetia pastore fidelissimo | ℭt vigilantissimo pressis | ℭt afflictis. Ecclesijs in | Hungaria, earũdemq; | Pastoribus ℭt Mi- | nistris trans- | missus. (Három szívből álló vignette.) ANNO. DOMINI. — | M. D. LIX.

A czím túlsó oldalán foglalt bevezetést egy magát meg nem nevező nyomdász intézi Magyarország és Erdély egyházainak lelkészeihez, kik Krisztust felismerik és benne élnek.

Felszólalása abból indúl ki, hogy a babonaság rabszolgái folyton hántorgatják, hogy az evangelium művelőinél csudák nem észlelhetők, mely rágalommal Krisztus igazságát meggyengíteni törekednek. Ámde — folytatja — ha nem volnának vakok, mindennap láthatnának csudákat. Hisz csudálandó az, hogy Isten ezeket

[1] Miscellanea Tigurina II. Theil. II. Ausgabe. 209—213. ll. Paksi ugyanott közlött azon levelében, melyet Simlerhez 1572. április 10-én intézett, Thurit debreczeni iskolamesternek nevezi.

[2] E példányt írta le Szabó Károly a R. M. Kvtár II. R. 80. sz. a.

a veszélyben forgott vidékeket annyi leghatalmasabb ellenség ellen, fejedelmeik oltalma alatt, megvédte. Ezt a nagy kegyességet nem magunknak, kiket végtelen bűnök terhelnek, hanem azon számos ájtatos és kiváló férfiaknak köszönhetjük, kiknek érettünk emelt szava Istennél becsben áll és kiknek számához jelen munkácska szerzője tartozik. Miért mi is az álomkórságot lerázva, kövessük a kegyes példákat. Legyünk hálásak az istenfélő férfiaknak irántunk tanusított gondoskodásáért és imádkozzunk az Istenhez, hogy sebeinket gyógyítsa.

Maga a szerző külön előszóban Isten kegyét és békét kívánva Magyarországban szétszórt szent egyházai lelkipásztorainak, hálát ad az Úrnak, mivel a magyarokat az Antikrisztus sötétségéből az igaz hit világosságára kivezette, s fohászkodik hozzá, hogy miként országát köztünk megalapította, azt őrizze meg ama napig, melyben Krisztus eljön az ő dicsőségében ítélni élők és holtak felett. Ez a nap, úgy látszik, nincs messze; legalább a próféták és apostolok jövendölései a világ végéről mind beteljesedtek egészen az igaz evangelium hirdetéseig.

Megértvén pedig a levelekből, melyeket Magyarországból a legjelesebb férfiaktól kapott, hogy az Úr Krisztus evangeliumát a törökök által leigázott magyar földön, sőt magában Törökországban s Konstantinápolyban is hirdetik: maga szintén hozzá kívánt vallási fejtegetéseivel járúlni ahhoz, hogy a hívek az Úr útján tovább haladhassanak.

Minthogy, mint hitsorsosaik tanúsítják, több jeles férfiak sürgetése következtében néhány év előtt egyházaik hasznára kiadott dolgozata elismerésbe részesült,[1] bizton reméli, hogy jelen iratát is a legszívesebben fogják fogadni. Az úr Jézus egyedűli királyuk és főpapjuk, engedje meg, hogy nekik elmondhassa, s ők magukba befogadják mindazt, a mi az Üdvözítő dicsőségére és saját lelkeik üdvösségére szolgál.

A munka külön számozatlan fejezetekre van osztva, melyek a következő czímekkel birnak: Kik a vallásújítók. A szakadás. Az igaz vallásosság minden megkívántatossága benn foglaltatik a szent írásban. A hagyományok. Az egyházi zsinatok és atyák tekintélye. Az országok és zsinatok hozzájárulása. Az Isten Krisztusban adományoz nekünk mindent, a mi az élethez és az üdvösséghez megkívántatik. Krisztus az egyház egyedűli tanítómestere. Az igazulás. Mikép nyilvánúl Krisztus élete és az igazság. Hit által fogadjuk Krisztust magunkba. Egyedűl a hit által üdvözűlünk. Harczolni kell Krisztusnak az egyházban megtartásáért. Hit, remény és szeretet. Az igazulás bűnbocsánatot és feloldást jelent. A jó cselekedetek. Minő gyümölcsökben nyilvánúl az igaz hit. A Krisztus általi megváltás teljesnek tekintendő. Pápai búcsúk.

[1] E dolgozat alatt bizonyára azt érti, melyet Feyérthóy kérelmére neki 1551-ben megküldött.

Szentelt víz. A mise. A purgatorium. Krisztus híveinek közbenjárója. A szentek segítségűl hívása, tisztelete, csudái. Az isteni tisztelet. A bálványok. Az egyház nem terhelhető feles számú szertartásokkal. A könyörgések. Énekek és horák. A jótékonyság. A szentségek. A keresztség. Az úrvacsora. A szentségek kiszolgáltatásának szertartásai. A keresztény hit az egy Krisztusban talál és keres mindent. Eretnekek és eretnekség. Az Antikrisztus. Szabad-e hitetlenek közt lakni. Buzdítás az állhatatosságra és türelemre.

Bullinger, midőn jelen értekezését írta, teljesen tájékozva lehetett a súlyos veszélyek felől, melyekkel hazánkban az ellenreformáczió hatalma a protestánsok mindegyik árnyalatát egyaránt fenyegette. Kétségtelenül ezért mellőzi teljesen a vitapontokat, melyek a két protestáns hitfelekezetek között felmerültek, és polemikus támadásait csakis a római katholikus egyház szabványai ellen intézi. Egyébként értekezése ugy szerkezet, mint tartalom tekintetébe mindazon jeles tulajdonokat tűnteti föl, melyek, mint fennebb igazoltam, írói népszerűségét számos más államban is előidézték. Szokása szerint itt szintén minden felállított hit-tételt a szent-írásból való lánczolatos idézésekkel bizonyítgat. S irálya oly tömör, hogy fejtegetéseinek lényegét sem lehetne jóformán másképp, mint a szöveg szószerinti fordításával kellően ismertetni. Miért ezúttal csupán annak megkísérlésére szorítkozom, hogy eszme-menetét nagy vonásokban fetűntessem.

Mindenekelőtt foglalkozik a szerző a vallási újítás s az elszakadás vádjával, mint a melylyel őket ellenfeleik úgy náluk, mint Magyarországban első sorban gyanúsítják. Mindenki tudja azonban, — úgy mond — hogy újítóknak csak azok tekinthetők, kik a Krisztus és az apostolok által hirdetett tant ujjal és mással vegyítik, vagy is a kik meg nem elégedve azzal a tannal, melyet a szentírási könyvek az utókor számára fenntartottak, azokban nem foglalt és azokkal meg nem egyeztethető dogmákat és szertartásokat önkényesen koholnak. Az ilyenektől pedig Pál apostol elrendeli a szakadást. Ők tehát midőn a pápistáktól a miatt, hogy néhány századdal az apostolok halála után új dogmákat és szertartásokat hoztak be, elszakadának, az apostol parancsait követték, a miért csak dicséret s nem gáncs illeti őket. Egyébkint az apostol előre is megjósolta azt, hogy a jövő időkben többen el fognak térni az igaz hittől, hallgatván a démonok tanítására és ezekkel szemben is tanácsolja a tőlük való elszakadást, valamint a szentíráshoz való szigorú ragaszkodást, mely megtanít, hogy lehet üdvözűlni a hit által.

Innen kiindúlva szerző bizonyítani kívánja, hogy a szentírás az igaz hitnek egyedűli forrása. S ismét Sz. Pál szavaival czáfolgatja azt az ellenvetést, mintha a szentírásban nem volna meg minden, a mi az üdvösséghez és az egyház tökéletes szervezetéhez megkívántatik, hogy tehát ezért a szentírás hiányainak pótlása

végett hagyományokhoz és az egyház intézkedéseihez kellene folyamodni.

Ily alapon s hasonló módon taglaltatnak a jelzett külön fejezetekben az állítólagos apostoli hagyományok, melyek szájról szájra mentek volna át írásba foglalás nélkül, valamint ama következtetések, melyek az ellennézet mellett az egyház tekintélyéből, a zsinatok határozataiból és számos országok hozzájárulásából levonatnak. Érvelései közben kiemeli a szerző, hogy bizonyára régiebbek és szentebbek Isten prófétái és Krisztus apostolai, mint az összes lefolyt századok atyái, doktorai s püspökei. A mennyiben pedig ellenfeleik Franczia-, Spanyol-, Olasz- s Németország továbbá Lengyelország nagy részének hozzájárulására hivatkoznak, megjegyzi, hogy az egy Sz. Pál térítő munkája több országot hódított meg az igaz hitnek.

Ugyancsak a szentírás döntő fontosságának kimutatását czélozzák a következő folytatólagos érvelések. Az Isten, ki minden jónak egyedűli kútfeje, s előttünk fiában nyilatkozik, erre ruházta az életet, az üdvösséget minden tekintetben, a mely isteni kegyelmek megnyerésére tehát más nem kívántatik, mint hogy az Isten fiát igaz hittel szivünkbe fogadjuk. Ez, mint a világ világossága, ki Isten országának és az írásoknak titkait előttünk feltárta, egyházunk egyetlen mestere. Ő magyarázta nekünk a prófétákat és küldte az apostolokat, kik pedig határozottan kijelentik, hogy mást nem tanítanak, mint a mi a törvényben és prófétákban le van téve. Maga az isteni mester is ajánlja a szentírást, mint oly forrást, melyből üdvösségünket megtanúljuk, mondván: Vizsgáljátok a szent iratokat, azok tesznek bizonyságot rólam. Az Isten fia a próféták és apostolok mellett tehát más doktorok tanításának csak annyiban lehet helye, a mennyiben a szentírást helyesen magyarázzák, vagy az eretnekséget czáfolják és érveiket a szentírásból merítik.

Mindezek nyomán a szerző többrendű kapcsolatos fejezetekben érdekesen s kimerítően fejtegeti a megigazúlás sarkalatos tanát, továbbá kiterjeszkedik a hit, szeretet és remény fogalmának meghatározására s a jó csetekedetek beszámításának kérdésére. Érveléseinek eredménye a következő tételekben pontositható össze:

Nem saját érdemeink, hanem a keresztre feszített és halottaiból feltámadott Krisztus érdemei folytán szabadulunk meg bűneinktől és a pokol büntetéseitől, — leszünk Isten fiaivá, és minden adományainak s az örök életnek hagyományosaivá. A hit által vagyunk közösségben Krisztussal és részesülünk érdemeiben, úgy hogy csak a hit üdvözít, nem pedig a cselekedetek. Valamint azonban a nap heve elválaszthatatlan a fényétől, de nem ez, hanem amaz melegíti a földet: ép úgy a hit mindig párosúl a szeretettel és jó cselekedetekkel, de nem ezek útján nyerjük meg az üdvösséget, hanem egyedűl a hit üdvözít. Ekkép az absolutiót s bűnbocsánatot jelentő megigazúlásra a jó cselekedetek részben sem

birnak befolyással, jóllehet azok is, a mennyiben a hitből erednek, az Isten kegyelmének tulajdoníthatók és az Isten által nyujtott jutalomban részesülnek.

Ezután áttér a szerző arra a tételre, hogy az emberi nem megváltásának műve Krisztus kínszenvedése és halála által teljesen befejeztetett, s ebből következteti, hogy ellenfeleiknek a szentelt vízről, a búcsúról, a miséről s a purgatóriumról szóló tanaik elvetendők. Elhomályosítják ezek Krisztusnak kínszenvedésein alapúló érdemeit s tévútakra vezetik az azokban hivő egyszerűbb emberek elméjét.

De Krisztus, mint folytatólag kifejtetik, egyszersmind az egyetlen közbenjáró Isten és a hivő emberek közt, mert ő egyedül Isten és ember egy személyben, s mint Isten közösségben van mennyei atyjával, míg emberi természeténél fogva összefügg az emberi nemmel. Minthogy pedig a mindkét részszel való ilyetén közösség a közbenjárás sikeréhez szükséges, valamint az is megkívántatik, hogy a közbenjáró ismerje az összes emberek szíveit, s akarja és tudja üdvösségüket kieszközölni: ennélfogva az Isten és az emberek közötti közbenjárás hatalma semminemű teremtménynek sem tulajdonítható. Következőleg meg nem engedhető a szenteknek segítségül hívása és imádása, bár ők érdemeikért dicséretben és kiváló tiszteletben részesítendők, mint Istennek oly választott közegei, melyek a hitnek a földön szolgáltak és most boldogok levén, az Istennel az égben kormányoznak. Ők maguk is csodáikat az Istennek tulajdonítják és egyedül az Istent hirdetik imádandónak és segitségül hivandónak.

A következő fejezetekben is megtámadtatnak a római katholikusok oly egyházi szertartásaikért s intézményeikért, melyeket a reformáczió eltörölt. A mi nevezetesen a szentségeket illeti, szerző kimutatni kívánja, hogy csak két, Istentől rendelt szentség van, u. m. a keresztelés s az úrvacsora; ellenben a többi állítólagos szentségek az apostolok írásba foglalt hagyományát nem képezvén, ilyeneknek nem tekinthetők, hanem az egyházban vallásosan megőrzendők s annak szervezetéhez tartozó szent intézményeket képeznek.

E helyen az úrvacsora szentsége igy definiáltatik.

Az úr vacsorája Krisztus Urunk testének feláldozásával és vérének kiontásával eszközlött megváltásunk fényes bizonyítéka és a Krisztus és köztünk keletkezett kölcsönös közösség megpecsételése. Ugyanis ő testével táplál és vérével itat bennünket az életre, mi pedig lélekben és hitben veszszük azokat az életre, hálát adván ily nagy jótéteményért szabadítónknak, magasztalván kegyességét és frigyesülvén a szentségben részesülés által Krisztusban való összes testvéreinkkel.

Miután Bullinger még, hivatkozva az előrebocsátottakra, testvéreit buzdítja, hogy Krisztust igaz hittel örökösen lelkükben megőrizzék, miután továbbá az eretnekség vádja ellen tiltakoznék:

az utolsó fejezetben újból tárgyalja azt a kérdést: valjon szabad-e hitetlenek között lakni? — a melyet t. i. Feyérthói előlidézett első levelében felvetett, s melyre második levele szerint már választ is kapott.

A felelet úgy szóll, hogy a kereszténveknek szabad pápisták, zsidók és törökök közt lakniok. Hisz az első keresztények az apostolok idejében a pogány rómaiak között, a zsidók pedig a fogságban az assyrok és babyloniak között éltek. Sőt imádkozni is kell a pápistákért és törökökért, valamint azok, kiket az Isten a törökök hatalma alá adott, ne csellel és lázadással, hanem jó tettekkel és erényekkel igyekezzenek nyugalmat szerezni maguknak. A keresztények el lévén fajúlva, a törökök ép úgy az isteni akarat eszközei, mint voltak az assyrok, babiloniak, perzsák és médek a választott néppel szemben.

De ha szabad is más hitűek közt élni: ezeknek szertartásaiban részt venni nem szabad. Világosan mondja az Úr: A ki az emberek előtt mellettem vall, a mellett vallok én is mennyei atyám előtt. S a ki engem megtagad az emberek előtt, megtagadom én azt atyám előtt. Különben e kérdésről bőven és helyesen írt szeretett és tisztelendő testvére Kálvin János genfi lelki pásztor.

Az utolsó fejezetben a szerző meleg szavakkal apostrofálja a hiveket a kitartásra és türelemre búzdítja. Ha ezen tiszta hitvallásért — úgy mond — üldözésnek vagy halálnak lennének kitéve, gondolják meg, hogy ezt az üdvözítő előre mondotta szent evangeliumában és igért a szenvedésekért örök boldogságot. Legnagyobb boldogságnak tekinthető tehát a Krisztussal és a szentekkel a keresztben való egyesülés a jelen században, mert ebből következik a velük dicsőségben való egyesülés a jövő század alatt. A híveknek üldözői azon testület tagjai, mely azelőtt Krisztust, a prófétákat, az apostolokat és a martyrokat megtámadta, maguk a hívek pedig az ilykép üldözöttek testvérei. Hajdan a farizeusok, a papok és a magukat isten választott népének tartó zsidók üldözték a szenteket, míg most ugyanazt a szerepet játszák a püspökök, papok és szerzetesek, kik ellenük a fejedelmeket is felingerlik. De istentől ki van szabva a határ, melyen túl nem haladhatnak. Mert él az, ki eljövendő leszen ítélni élők és halottak felett, örökös tűzre kárhoztatandó egyháza ellenségeit, az égi örömökbe kísérendő saját híveit.

A levél záradéka így szól: *Salutate fratres, qui sunt in Tracia, et apud gentes vicinas. Salutant vos in Christo Sancti, qui apud nos sunt, omnes. Orate pro nobis Dominum. Gratia Domini nostri Jesu Christi, et consolatio Sancti Spiritus, sit vobiscum semper. Datae Tyguri in Helvetia Anno Domini. 1559.*

* * *

Ez a nyomtatvány, mint láttuk, nélkülözi a nyomdahely és a nyomdász megjelölését. Tekintettel azonban a czímlapon alkal-

mazott nyomdászati jelvényre és a typusok ugyanazonosságára, kétséget nem szenvedhet, hogy a könyvecske a kolozsvári nyomdából került ki, bevezetését pedig bizonyára Heltai Gáspár írta, ki e nyomdát épen az 1559-ik évben vette vissza Hofgrefftől.

Mindazonáltal azt a kérdést illetőleg: mikép jutott a munka kézirata ama nyomdába; csak kombináczióra vagyunk utalva. Mert semmi nyoma sincs annak, hogy Bullinger Heltaival akár közvetlenül, akár közvetve összeköttetésben állott. Sőt naplójegyzetei V. czikkében, melyben a Gessner-féle katalogus kiegészítéséül az 1545-től 1560-ig nyomtatásban megjelent összes munkáit maga sorolja fel, jelen dolgozat egyátalán nem fordúl elő, hanem csak a következő három más munkája van mint olyan felemlítve, melyeket az 1559-dik évben kinyomatott, ugy mint: *Contra Articulos inquisitioniss Bavaricae, Cathechesis pro adultioribus,* s *In Jeremiam conciones 44.*[1] E mellett figyelembe veendő, hogy a *Libellus epistolaris,* czíme szerint, csak a magyarországi egyházak számára iratott, s csupán Heltai intézte ajánlólevelét egyszersmind az erdélyiekhez.

Ekkép alig hihető, hogy Bullinger, kinek székhelyén nyomda létezett s közelében lévő más nyomdák is állottak rendelkezésre, kérdéses iratát a távol fekvő Kolozsvárra küldte volna kiadás végett; sőt valószínű, hogy e felől tudomással sem bírt. A kinyomatás eszközlését Huszár Gál reformátori buzgóságának vélem tulajdonítani. E feltevést okadatolja a Bullingerrel ugyanazon időben létesített előzetes összeköttetésén felűl, főleg 1560-ik évi január 10-én Kassa város tanácsához írt levele, a melynek kapcsában nekik eme munkának négy példányával megjelenése után azonnal ujdonságkép kedveskedik.[2]

Hogy Huszár a nyomtatást nem saját nyomdájában vette foganatba: ennek oka lehetett egyfelől elfoglaltsága Sztárai színjátékának kinyomásával, másfelől I. Ferdinánd királynak Oláh Miklós ellenjegyzése mellett hozzá 1558. november 1-én menesztett szigorú rendelete, melylyel őt a legsúlyosabb büntetés terhe alatt tiltá el a könyvnyomtatástól.[3]

RÁTH GYÖRGY.

[1] Vita Henrici Bullingeri usque ad annum 1560. ab ipso velut primis lineis et tumultariae, ut videtur, designata. (Miscellanea Tigurina. III. Ausgabe. Zürich 1722.)

[2] Huszár Gál a kassai levéltárban őrzött fenti levelét, melyben a felajánlott magyar prédikátori állás elfogadása iránt nyilatkozik, így fejezi be: »Scripsit Henrycus Bullingerus Tygurinae ecclesiae minister institutionem christianae fidei ad oppressas Hungariae ecclesias; eius libelli exemplaria quattuor misi etiam vobis.

[3] E rendelet egykorú másolata a bécsi állami levéltárban, kívűl czímezve: Discreto Gallo presbytero in Owar commoranti, fideli nobis dilecto.

MOLIÈRE »KÉPZELT BETEG«-ÉNEK ELSŐ FORDÍTÁSA.

Annak a kölcsönös hatásnak, melyet színpad és drámairodalom gyakorolnak egymásra, egyik legfeltűnőbb jele, hogy míg a XVIII-ik évszáz utolsó tíz éve 9 Molière-fordítást tud fölmutatni, addig a magyar színészet bizonytalanságának kora, a vándorlás szomorú negyven éve csupán két[1] ujabb fordítással ajándékozta meg az irodalmat, míg nem a Nemzeti Színház, mely a színészetet és a Magyar Tudós Társaság, mely az irodalmat központosítja, a

[1] Helyesebben 5 fordításról kellene beszélnünk, de az alább említendő *Fösvény*-en és a *Képzelt beteg*-en kívül, az egyiknek létezése nagyon kétséges, a másik kettő emlékét pedig csupán egy-egy színlap őrizte meg, a fordítás minőségét illetőleg ez által bő tápot adva a sejtésnek, találgatásnak. A *Szkanarela, vagy az Erőltetett Doktor* 1810. évi augusztus 19-diki színlapját a Kazinczy Molière-fordításairól szóló czikkben közöljük.

Benkő Kálmán (Magyar Színvilág 1873. Pest. 51. lap) a molièrei *Don Juan, ou le Festin de Pierre* első fordítpjának *Láng* Ádám Jánost és *Pály* Eleket tartja. Mi azt hiszszük, hogy ők nem a Molière darabját fordították, hanem a Da Ponte szövegkönyvét, melyet Mozart zenésített meg. Ez tehát hitelt nem érdemlő adat.

A ránk maradt hiteles színlap a *L'École des maris* fordítása létezéséről tesz bizonyságot. A kolozsvári színlap (1823 február 1-éről a következő adatokat tartalmazza:

A FÉRFI OSKOLA.

Újj Mulatságos Víg Játék 3 Felvonatban.

Irta *Moliér*, fordította *Mátéfi Ferencz.*

Személyek:

Lucian	Testvérek	Jantsó.
Jeronimo		Udvarhelyi.
Biánka, Lucian' gyám Leánya		Páliné.
Rosalia, Jeronimó' gyám Leánya		Farkasné.
Sansovino, Nemes Ifju		Czélesztin.
Mathilda, Rosalia' Barátnéja		S. Borbára.
Básztián, Sansovino' szolgája		Farkas.
Egy Comissarius		Kemény.
Egy Notarius		Éder.

NB. A személyzet nevéből joggal következtetjük, hogy a fordítás nem franczióból készült.

A Fáy András által fordított *Asszonyok oskolájá*-ról (előadva 1811. márcz. 10-én Pesten) szinlapok és egyéb adatok hiányában tisztába éppen nem hozható, hogy van-e valami összefüggésben a Molière L'École des femmes-jával.

Molière-cultus új korát kezdik meg, melyet aztán a Kisfaludy-társaság emel irodalmi magaslatra, első és teljes Molière-fordításával. Csaknem száz év fekszik az *Erőszakos házasság* (1792) és *A repülő orvos* (1883) első kiadásai közt, érdekesen jelezve azt a harczot, melyet a magyar íróvilág küzdött végig, lelkesedését állítva szembe a közönynyel; a munkában megnyugvást tanúsító lelki erőt mutatva, midőn elismerésről még álmodozni sem merészelt; éjjelt nappallá téve a munka szellemi gyönyöréért, midőn az irodalom munkásait az éretlen kor kapa-kasza-kerülőknek tartotta. Irodalomtörténetírásunk téves útakon jár, ha a mai kor szempontjából tekinti az elmúlt idők még oly kezdetleges kísérleteit, s kicsinyléssel nézi azon dolgozatokat, melyek ma már kontárkodás számba mennének. Minden alkotás, korát is jellemzi írója mellett.

A legjelentéktelenebb is visszatükrözője közállapotainknak, sőt éppen a működedvelősködő írók nagy száma az, a mi a korra rányomja a kezdetlegesség, a kisérletezés bélyegét. Figyelmen kívül hagyni őket annyi volna, mint észre nem venni a dúsan termő kalászok mellett a gazt, a burjánt, melyet a gyomláló kéz hiánya növeszt nagyra, fenyegető bőségével veszedelmet rejtve magában az érett kalászokra nézve is. Velök teljes csak a kor képe, nélkülök tán tetszetős, de mindenesetre hamis világításba juttatjuk, mert a fény mellett az árnyékról megfeledkezünk. Aztán ne feledjük el a méltányosság szempontjait. Minő igaz lelkesedés vezethette ezeket a szorgalmas működedvelőket! Az ő naiv hitök az irodalom érdekeiről megérdemel annyit, hogy tudomást vegyünk róluk is, sőt kötelességet lássunk ebben, hogy hamisítatlanúl álljon előttünk a kor irodalmának ingadozó színvonala. Nem elsői a harczolóknak, csupán közkatonái, a kiknek szintén részök van a diadal kivívásában. Ügyetlenebbül, esetlenebbül mozognak vezéreiknél, tiszteiknél, de ők is alkotó elemei a harczoló és győzelmet arató csapatoknak, ballépéseiket mentse a jó akarat — de meg a kitünő vezérlet hiánya is.

A »Malade imaginaire« első magyar fordítása ezek közé a teljesen elfeledett munkák közé tartozik, melyek jellemzők korra, íróra egyaránt. Ez a második Molière-fordítás a XIX. évszáz elejéről éppen 10 évvel a Döbrentei által magyarosított L'Avare kiadása után.[1] Legnagyobb valószínűség szerint valami német átdolgozás után készült, a mit abból is sejtünk, hogy az eredetinek Prologját [2] valamint a Közjáték összes jeleneteit megmagyarázott ok nélkül kihagyja. Molière comédie-balletnek, tánczos vígjátéknak nevezi, míg Harsányi egyszerűen vígjátéknak körösztöli; a ballethez tartozó részt

[1] A Képzeletben Beteg. Vígjáték három Felvonásban. Molièretől. (Mulattató, Szép Literaturai Gyüjtemény. Szerkeszti *Harsányi Pál*. V-dik kötet Pesten. Kiadja és nyomtatja Landerer. 1832. 8. r. l. 1—71. lapon.)

[2] Berczik Árpád is kihagyta.

mellőzi, szándékosan vagy nem, ma el nem dönthető, bár meg kell vallanunk, hogy az utolsót kivéve (az orvossá avatás jelenetét) ezek szerves kapcsolatban nincsenek magával a mesével. De más egyéb is a mellett szól, hogy nem a franczia szöveg, hanem egy kész átdolgozás állhatott a fordító előtt, a mit a jelenetek szerint teljesen eltérő, bár főbb körvonalaiban megegyező cselekmény mutat. Igy csak színpadi ügyességgel biró, úgynevezett »biztos kéz« mer a kész mesébe belékontárkodni! De a személyzet egymásutánja is más, sőt még a nevek is mások mint az eredetiben. Diafoirusát kivéve mindegyiké megváltozott.[1]

A Harsányi fordításának az egyik legnagyobb hibája, hogy éppen azt a fajtájú tréfát túlozza, melyhez a franczia nyelv símasága kivántatik, hogy ne váljék vastag, ocsmány ízléstelenséggé. A mi Molière-nél csak sejtetés és ez által elfogadhatóvá tétetik a színpadon, az Harsányinál leplezetlen, durva szóbeszéd, melynek nagyon is parasztos zamatja van. Igy pl. Molièrenél Argan eltávozásának okát inkább gyanítjuk, mint tudjuk (I. felv. 3 jel.), itt ellenben Argan nyiltan beszél »hascsikarásról«, sőt visszajövet azt is elmondja, hogy az orvos soha sem találta el jobban a kellő mértéket, mint ezúttal (I. f. 5. jel.), holott Molièrenél a visszatért Argan egy szóval sem mondja: hol volt.

Purgon nem lép föl Molièrenél az I. felvonásban, Harsányinál igen, úgy látszik csak azért, hogy »szajhának« nevezhesse Orgon szájaskodó Katóját, aztán, hogy a leányának melegen ajánlja a »jól alkotott, csontos, húsos« Diafoirust, mint a kivel ezen tulajdonságai révén meg lesz elégedve, meg hogy utasításokat adjon a klisztir használata utáni életmódra.

Argan és Toinette czivakodása M.-nél mulattató bizalmaskodás, de H.-nál Kató oly szemtelen teremtés, hogy el sem csodálkozunk azon, hogy Orgon két ízben is »lotyónak» nevezi el. (18. l.) Kató itt Leander eltávozását azzal az aljassággal menti, hogy »olyan ábrázatot csinált, mintha oda akarna nyúlni, hol én azt soha sem tűröm el.« (!) (22. l.) Orgon attól fél, nehogy a leánya a szülői házat »a kárhozatos közösülés (!!!) által megbecstelenítse« (25. l.). Kató, midőn orvosi álöltözetében lép föl, olyat is kérdez, a mi szintén közelebb van az aljassághoz, mint a comicumhoz. (Pl. »Vannak még kellemetlen vizelletfelakadásai is.« 56. l.) Általán véve a molièrei vígjáték finom gúnyja, vaskos bár nem sértő comicuma mindenütt aljas tréfálkozássá silányúl Harsányinál. Azon jelenetben, midőn Orgon elmondja, mit és mennyit eszik (a mi Molièrenél elő sem fordúl), erre a testvére azt a szellemes megjegyzést teszi »oly evésre . . . nagy ürüléseket(!) kell tennie.« (57. és 58. l.) De nemcsak a modort hibította el

[1] Orgon = Argan; Oront = Béralde; Turbon = Purgon; Egy patikarius = Fleurant; Maria = Béline; Isabella = Angelica; Fáncsi = Louison; Kato = Toinette; Leander = Cléante. A jegyző szerepét egészen kihagyta.

Harsányi, nemcsak a finomságok iránt való érzéke teljes hiányát árúlja el a fordítás minden lapja, magok a személyek is át vannak gyúrva, úgy hogy az eredetiekhez alig-alig hasonlítanak — szellemesség tekintetében — egy cseppet sem. Katót pl. teljesen kiforgatta lényéből. Molièrenél ő a kotnyeleskedő, de jószívű szobaleány, ki a parasztos őszinteség, a komázó naivitás jóízű typusa. Szereti Angelicát, és e szeretetet Angelica rossz sorsa megkétszerezi, ezért készséges segítő társa (bár vele is szeret kötekedni), midőn kiállhatatlan, zsémbeskedő, képzelgő beteg apjáról van szó, vagy az önző mostoha arra akarja kényszeríteni férjét, hogy leányát vagy házasságra erőszakolja, vagy zárdába menni siettesse. Molièrenél Béline okosságból nem bántja Toinettet, mintha csak félne élesen látó szemeitől — itt ellenben Katót oktalanúl goromba bánásmódban részesíti asszonya.

A közjegyzői jelenet, mely Molièrenél oly hatásosan fejezi be az I. felvonást, H.-nál teljesen elmarad, pedig mennyire jellemző Béline furfangjára! Toinette és Angelica egymásközti jelenete is kimaradt, melyből pedig azt tudjuk meg, hogy Angelica szívébe mily úton lopódzott be a szerelem. Ezen a dolgon H. úgy segít, hogy az apa meg a leánya közti jelenetet, mely a kötendő házasság ügyével foglalkozik és itt nélkülözi Isabella részéről annak gyermekes zamatját — a felvonás végére teszi, hol Kató megigéri Isabella támogatását. Ez a változtatás elébe vág egy más dolognak is, annak, hogy anyja fölfedezett valamit a Leander iránt érzett szerelemből. Honnan? Hiszen mi sem tudunk róla semmit! Itt megfeledkezett az átdolgozó arról, hogy Molièrenél a 4-ik (és H.-nál oktalanúl mellőzött) jelenet elkészít e szerelemre, a mi ekként meglepő, valamint az az értesítés is, hogy Louise-Fáncsit a mostoha a maga pártjára nyerte meg. Különös, ha azt előre tudják, hogy kém van körülöttük, még sem tartózkodnak attól jobban?

Lássuk azonban, hogyan forgatta szét az átdolgozó az egész második felvonást.

Molièrenél Cléante megjelenése egyrészt igazolva van azon támogatás által, melyet Toinette kilátásba helyez, másrészt szükséges bevezetését képezi azon együttlétnek, melyet Louison utóbb elárul. Az átdolgozásban Leander megjelenésének nincs előleges megokolása és nem szolgál egyébre, mint hogy Mária rajta kapja, a mint éppen Kató gyorsan kitolja őt az ajtón. Molièrenél Louison jelenete egészen természetesen akkor kezdődik, midőn az énekelőadás után haza jövő és utóbb Angelica által megsértett Béline észreveszi, hogy egy fiatal ember éppen akkor ment el Angelica szobája mellett, mikor ő ott járt. Itt tehát a gyanú alapos, míg abból, hogy Kató valakit kitól a szobából, éppen nem következik, hogy az a férfi Isabellához jött. M.-nél Béline meglátta, midőn Louison velök volt, az átdolgozásban inkább »ártatlan korára« hivatkozással azt hiszi Mária, hogy a szerelmesek leplezetlenül

beszélgetvén előtte, tőle Orgon mindent megtudhat. M.-nél szükség van erre a fakgatási jelenetre, mert Argan nem tudja okát adni Angelica vonakodásának — az átdolgozásban Isabella vonakodása helyett csupán Kató szemtelenkedéseivel állunk szemben, a ki a rábeszélési jelenetben nem más, mint kisasszonyának parasztosan durva kiadása. Isabella hallgat — Kató ellenben elmondja a maga neveletlen módja szerint azt, a mit a kisasszonya el mer ugyan gondolni, de fél kimondani. Az átdolgozásban, Fáncsi jelenete után Orgon hivatja Isabellát s elmondja szándékát a férjhezadást illetőleg, melyet Isabella nagy szerénységgel visszautasít. Ekkor lép föl a Diafoirus-pár. Itt látjuk újból teljes mértékben, hogy mily ügyetlenül járt el az átdolgozó. Nála tudva van már, hogy Isabella körül valaki settenkedik s így az óvatosságra úgyszólván figyelmeztetve vannak. Mégis gyanúság nélkül fogadják a föllépő Leandert, a ki Reneval énekmester helyett jött el Isabellának énekórát adni. M.-nél szükséges az énekleczke jelenete, mert ezúttal találkozik Cléante először a kedvesével, miután Toinette utján hírét vette az Angelicát környékező veszedelemnek. Neki szüksége van arra, hogy vallomást tegyen érzelmei változatlanságáról a színházi jelenet után, midőn az akkor még ismeretlen, de bájaival gyorsan hódító Angelicát egy tolakodó szemtelenkedéseitől megmentette. Az átdolgozásban szükségtelen ez a jelenet, mert hisz Fáncsitól tudjuk, hogy Leander és Isabella már előbb a kertben találkoztak s igy nyiltan is elmondhatták egymásnak azt, a mit most az énekóra alatt dalolva kell bevallaniok! M.-nél az énekóra szellemes rászedési jelenet, melynek titkát sejteni sem lehet, legalább nem ily buta környezetnek, viszont az átdolgozásban az egész nem más esetlen tréfánál, mely annál visszatetszőbbb és hihetetlenebb, miután azon Mária is jelen van, a ki nemcsak sejti, de tudja is a csalást. Sőt annyira megy, hogy maga is bevallja, midőn Leander elmondja az éneket bevezető elbeszélést. (»Az én férjem nem hat itt be úgy, mint én.«) Ő tehát látja, tudja a csalást és hogy még sem szégyeníti meg a vele úgyis mindig ellenkező Isabellát, ez csak megerősít azon állításunkban, hogy az átdolgozó valóban kontár kézzel hányta össze-vissza a Molièrenél oly természetességgel következő jelenetek logicus egymásutánját.

Molièrenél Cléante az említett színielőadás alkalmával ismerkedik meg Isabellával. Ez hihető és valószínű, mert a leányok már az ő korában is szívesen jártak lopva is a színházba. Az átdolgozónál az ismeretség egy vaddisznó-vadászat alkalmával történik meg, midőn Leander »közel vala hozzá« s igy alkalmat nyert az élte megmentésére. Az átdolgozó azzal tetézi ügyetlenségét, hogy nála Leander még vagy háromszor találkozik megszabadítottjával s így fejlődik a barátságból szerelem. Mennyivel jobb a megismerkedés története M.-nél, a mely után Cléantenak nincs többé alkalma Angelicával találkoznia, s most, hogy hírét veszi az őt környező veszélynek, kiteszi magát a legnagyobb megszégyenítés

durva esetlegének, csakhogy vallomást tehessen. Igy vált az átdolgozónál a szükséges jelenetből fölösleges komédia, mely hogy rögtön rossz véget nem ért, az egyedül Mária teljesen okadatolatlan elnézésének a következménye.

Arról nem is szólunk, hogy mivé törpült a Diafoirus jelenete az átdolgozónál. Hogy mind e mellett ez még nála is hatásos, az azon comicai erőben rejlik, mely minden ízében át meg áthatja ezt a helyzetet és az ellaposítás ellenére sem veszti el megnevettető hatását De milyen ügyetlenség ismét az átdolgozó részéről, hogy az énekmestert az ártatlan Fáncsi által jelenteti be s így akaratlanúl abba a gyanúba keveri, hogy neki is része van az egész csalásban. Az ügyetlenség ezzel még nem éri el tetőpontját. Béline és Angelica összekoczczanási jelenete hiányzik az átdolgozónál, pedig fontos, hogy a kérők is lássák az erőltetést, de meg hogy Béline szenvedélyes föllépését ez a nyílt sértés megmagyarázza. A daczos Angelicához aztán oda kiáltja Argan, hogy három nap alatt vagy Diafoirust, vagy a zárdát kell választania. Béline eltávozik, de úgy látszik csak azért, hogy Angelica után leselkedjék, mert az énekmester mégis szöget ütött a fejébe. S csakugyan sikerrel jár, mert míg Argan a Diafoirus-párral értekezik, azalatt már látott is valamit Béline s jön vissza sietvést, tudatni férjével, hogy éppen most látott valakit megugrani Angelicától. Az átdolgozónál ez a körűlmény már előbbről lévén ismeretes, most Orgon és Mária közt a végrendeleti ügy kerűl szóba, mely viszont Molièrenél már az I. felvonásban történt meg és teljesen oda is való, mert Argan élte végét közeledni érezvén, a saját jószántából akar végrendeletet csinálni. Az átdolgozásnál ez a jelenet, a II. felv. végén nincs semmi okozati összefüggésben az előző dolgokkal.

Az átdolgozó III. felvonása a legkevésbbé tér el az eredetitől, a mi a főcselekményt illeti, de a részletek finomságát tekintve, ép oly barbársággal bánik el a szöveggel, mint az előbbiekben. Oront-Béraldenak megérkezése Molièrenél elő van készítve a II. felv. zárójelenete által, midőn az öcs azért jön el, hogy a czigány ballettel fölvidítsa, szórakoztassa a testvérét. De ha a Közjátékok elmaradnak, elmaradhat Béralde jelenete is a II. felv. végéről. Az átdolgozó azonban elfelejtette azt, hogy a hibát helyreüthetné, mert Angelica maga kérte föl közbenjárásra a nagybátyját. Erről megfeledkezik és Orontot úgy vezeti be, mint a ki rég beszélt Katóval (már mint a színfalak mögött a felvonásközben!) s most azon való csodálkozásának ad kifejezést, hogy nem hitte volna, hogy a »bátyja veleje ennyire meg légyen sebesítve.« A terv itt is, miként M.-nél, a Katóé, kár azonban, hogy az a sok finomság, mely Béralde rábeszélésében oly meggyőző erővel hat Arganra, de ránk is, az átdolgozónál hihetetlenűl ellapúl s nem fokozatosan meggyőző párbeszéd, de a hosszadalmas értekezés hatását teszi.

A következő jelenetekben ismét csak a régi ügyetlenség nyomaira akadunk. M.-nél a Fleurant jelenetét nyomon követi a Purgoné, és ez természetes menete a cselekménynek, mert csak azután lehet szó más orvosról, miután a ház rendes orvosa visszalépett a miatt való bosszúságában, hogy a megrendelt kristélyt nem engedte Béralde használatba venni. Az átdolgozó itt ismét belékontárkodik Molière mesterien természetes jelenetezésébe. Ő Oronttal rábeszélteti bátyját, hogy tegyen más orvossal kísérletet. Már el is hozta magával Vanderberg urat, a ki ott várakozik az előszobában. Erre a gondolatra a beszéd azon fonalán jutnak el, hogy Orgon olyan nőt akar, a ki a házánál mint orvos mindig kéznél legyen. Ha így áll a dolog, akkor minek más orvos, vagy ha Oront orvost akar cserélni, maga viszi rá a bátyját, hogy ép ez okból kellene Diafoirussal próbát tenni.

Neki mindegy — az orvos ott van az előszobában, az átdolgozó akaratából s annak föl kell lépnie, akár következik ez a helyzetből, akár nem.

Kató orvosi szerepléséből teljesen hiányzik az a finom gúny, melynek alkalmát sohsem mulasztja el Molière, ha a kurúzslást alkalma nyílik kifigurázni! Az átdolgozónál ez is léha komédiázássá lapúl el, itt-ott meg éppen aljassággá, pl. Oront vallomása egész napi életrendjéről tisztán az átdolgozó elmeszüleménye, melyről M.-nél egy szót sem találunk, de ide illik, ha túlzással s nem finom gúnynyal akarunk hatást elérni.

Az átdolgozónál csak most következik Purgon-Turbon jelenete, ismét előre ránczigálva, a nélkül, hogy megérthetnők, miért éppen most? És míg M.-nél pompás trio lesz belőle, melyben a discantot Toinette énekli, addig az átdolgozó unalmas kettőssé higítja, szellem és comicum nélkül. A hűséget kipróbáló haláljelenetet az átdolgozónál is megtaláljuk, mindenütt a saját ízlése szerint módosítva s különösen alkalmat adva Katónak egy valóságos rábeszélő szónoklatra. Az átdolgozásban Kató fejezi be a darabot ezzel a lényéhez nem is illő nagy mondással: »Sok fáradságba kerül a gyarló elmének végére járni *s egy embernek az ostobasága igen messzire mehet.*« Különben nekünk is e kijelentés záradéka ötlött eszünkbe, midőn az átdolgozó munkájának a franczia eredetivel való összehasonlítását befejeztük. S ha még megemlítjük, hogy stylusa rossz és főleg magyartalan, elmondtuk összes gyöngéit, melyeket még az sem képes elfeledtetni, hogy Harsányi érdeme, hogy Molière Képzelt betegével az ő fordítása útján ismerkedett meg irodalmunk első ízben. Műkedvelő tollából eredő, kezdetleges munka az egész. Vele záródik le a kapkodás ideje, mert megjelenése évében már a Magyar Tudós Társaság veszi a kezébe a drámafordítások ügyét s nemcsak a lefordítandó drámákat jelöli ki, de irányt is ád arra nézve, hogyan felelhet meg a fordítás az irodalmi magasb czéloknak.

Hogy Harsányi németből dolgozhatott, azt egyéb belső és külső (már föntebb is jelzett) okokon felül az is bizonyítani látszik, hogy miként jelenti be Oront az új orvost Vanderberg urat: »Ő valóban *német* és *Németország* mind[en] nemben ügyes embereket szült« (55. l.), a mi nincs meg az eredetiben, Molière-nél, s ilyen dicséretet magyar fordító, előtte álló szöveg nélkül, nehezen mondott volna.

Bayer József.

ADATTÁR.

PRÁGAI ANDRÁS ÉLETÉHEZ.

A *Fejedelmeknek serkentő órájának* első és harmadik könyvének magyarra fordítójáról nem sokat tudunk. Bod Péter írja róla, hogy a s.-pataki kollegiumban tanult s onnan Súri Orvos Mihály pataki pap a maga költségén küldötte Heidelbergbe. Ott az egyetem anyakönyve szerint 1616. július 27-én iratkozott be. Bod írja azt is, hogy az 1617-dik esztendőben a Jubileus alkalmatosságával prédikállott az Akadémián. Visszatérésének ideje nincs feljegyezve. Bod is csak azt említi, hogy azután a szerencsi ekklésiában paposkodott, a holott lakván, magyarra tolmácsolta a Gvévárrai Antal Fejedelmek serkentő óráit, bővítvén azokat maga is sok jeles mondásokkal és tudományokkal. Ennek ajánló levelét Szerencsen 1628-ban Mindszent hóban írta alá. Mint alább látható, 1624-ben már szerencsi pap volt. Ajánló levele végén ezt írja: »valakik engemet ismérnek és nyavalyás betegségemet látták, bizonságim lehetnek, minémű beteg voltam én akkor, mikor ez könyvnek fordításában munkálkodtam, hogy még kezeimmel sem birtam, hanem iródeák pennájára tolmácslottam, kinek alkalmatlansága miatt sok boszúságot nyeltem, valamennyiszer eszemben vettem az Ortographia, az igazán való írásnak regulája ellen az fogyatkozást. Minek okaért vétkül ne tulajdoníttassék énnékem, ha az első és harmadik könyvnek fordítása, az második könyvnek magyar nyelven való folyásával (mely az előtt régen az Tekéntetes és Nagyságos Draskovics János neve alatt kibocsáttatott vala Prágában) nem egyezne és el nem érkeznék: mert mind az sietség s mind egyébféle szorgalmatosság s mind hivatalomban való eljárás, rajtam voltanak.« —

Egyébféle szorgalmatosságai, aggságai felől, melyek súlyosabb része csak azután nehezedett reá, a következő leveleket közölhetjük:

I.

Spectabilis ac magnifice domine et frater mihi charissime, salutem et obsequiorum meorum addictissimam commendationem.

Áldja meg isten Kegyelmedet minden jókkal, jó egészséggel, hosszú élettel. Értem az Kegyelmed levelébül, hogy az szerencsi prédikátornak még valami kevés restantia volna hátra és hogy az itt való plebanust contentáltatta volna, bizony dolog hogy eddig is rajtam nem mult volna, minthogy nem is mult, de énnekem is mind conscientiámban s mind becsületemben jár, hogy az régi makoviczai uraméktul és szegény istenben elnyugudt urunk atyánktul rendeltetett és megtartatott fundatióban az itt való nyavalyás plébánust megtartsam és gondját viseljem; láttam édes bátyám uram az quietantiát, de nem az egész dézmárul, hanem csak négy köböl zabrul tizegy köböl rozsrul, három szapu borsórul, három szapu tatárkárul és két köböl árpárul, ezeket penig tudják, hogy sokkal több volt és ki nem adták az recta és rata dézmabeli portiót, mindazáltal ám isten neki annyi mint az, arrúl is megelégíttetem az egy úttal, de én protestálok, hogyha kegyelmed is ennek utána az régi mód, szokás és rendelés szerint az itt valót nem contentáltatja, bizony én is Prágai uramat nem contentálom. Ezek után éltesse az uristen kegyelmedet jó egészségben. Ex Zboró die 12 Aprilis 1624.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae
servitor et frater
addictissimus
Paulus Rákóczy.

T. G. Az czédulát visszaküldtem kegyelmednek és Márton deáknak megirtam, igazítsa el restantiáit mindenképpen és elégítse meg.

Külczím: Spectabili ac magnifico domino Georgio Rákóczy de Felső-Vadász comiti comitatus Borsodiensis, serenissimi sacri romani imperii Transylvaniaeque principis ducisque Oppuliae et Ratiberiae consiliario etc. domino et fratri mihi charissimo.

(Eredetije Orsz. Levtár. Rákóczy-levtár.)

II.

Chernel Györgynek Rákóczy jószágigazgatójának levelébül. „Irtam Patakon 18 die Julii anno 1631."

Pál uram ő nagysága az minap az mivel excusálta magát az szerencsi predikátor fizetéséből, nem helyes; megbocsásson ő nagysága, mert valamit ő nagysága Szalaira fogott, ők cselekeszik azt és ugyanakkor jelen volt Szerencsen az zborói plébános, beszélt is Pragai urammal, én velem is; reá kérdettem; de nem panaszkodott az nagyságod tisztviselőire; de én látom, hogy Pál uram ő nagyságával abból nehezen alkhatunk meg, hanem nekem is el kell vennem az zborai plébános jövedelmét, ha ugyan egyébb nem lehet benne. Az mi az isten tisztességét, vallásomat és religiomat illeti, noha vétkes bűnös ember vagyok; de elhittem, oly religiót vallok, az melyen kívül bizony nincsen üdvösség,

azt tökéletesen elhittem; az isten tisztessége mellett lelkem üdvösségéért mit nem cselekedném, valami tülem lehet, kegyelmes uram, abban nagyságod meg nem csalatkozik.

III.

Illustrissime princeps ac domine domine nobis clementissime, praemissis ardentissimis votorum nostrorum pro foelicissimo illustrissimae celsitudinis vestrae principatu suffragiis, addictissimam officiorum nostrorum humilium commendationem.

Nagyságod alázatos káplánjának Prágai András uramnak Szerencsről való elszánt szándékát senior urunk ő klme arestuma, Chernel György urunk Ngod akaratjából tött admonitiojára, mind ez óraig tartóztatta. Az arestum alatt lévő atyánkfiának sok instantiájára, ez mai napra senior urunk terminált volt és az szerencsi uraim is Chernel György urunk levelével comparealván, arestumoknak minemő ratióit adták, Prágai András uram is mint replicált, archivumunkba az eklezsiának jó szokása szerint bejegyeztük és conserváljuk. Mely replicatiót Prágai uramnak maga mentségére elegendőnek lenni tetszett minekünk. De szemünk előtt viselvén Ngodnak, mint isten után az eklezsiának egyetlen egy csillagának és főoszlopának hozzánk való gratiaját: alázatosan supplicálunk Ngodnak, az eklézsia judiciumát ne difficultálja Ngod, sőt méltóztassék Ngod parancsolni az szerencsi uraimnak ennyi esztendőktül való hűséges szolgálatjáért az megnevezett Prágai András atyánkfiát bocsássák csendesen el. Kötelezi Prágai uram arra magát, valamikor s valamiben Ngod parancsol neki, szintén olyan nagy hűséggel és engedelmességgel szolgál Ngodnak, mintha Ngod birodalma alatt laknék. Jövendőben penig ha az occasio ugy kezdi mutatni, Ngod birodalma alá örömest mégyen, csakhogy most busultában mondott nagy fogadását meg nem másolhatta.

Sőt mi is fejenként Ngodnak szolgálatjára alázatos kápláni vagyunk, azon is vagyunk, oly atyánkfia succedáljon Prágai uramnak, hogy az szerencsi eklezsiának sem egyképen sem másképen fogyatkozása ne legyen. In caetero eandem illustrissimam celsitudinem Vestram protectioni divinae commendantes.

Datum ex semi generali nostra Tarczaliensi 18 Septembris anno dni 1631.

Illustrissimae Celsitudinis Vestrae
aodictissimi
senior, conseniores et reliqui
domini fratres
Michael Szepsi
senior.

Külczím: Illustrissimo principi ac domino domino Georgio Rákóczy dei gratia principi Transylvaniae, partium regni Hungariae domino ac Siculorum comiti etc domino domino et patrono nobis clementissimo.

(Eredetije Orsz. levéltár Rákóczy ltár.)

RÉVAI MIKLÓS LEVELEI PAINTNER MIHÁLYHOZ.

— Harmadik közlemény. —

11.

Kintsem Édes Barátom![1]

Isten látja lelkemet, nem azért írtam, hogy meg sértselek, Hiszem, jól tudom én azt, hogy senkisem hizelkedhetik azzal magának, mint ha mindeneket, minden környül állásra nézve, kivált egy tekéntettel által láthasson. Én az én részemről egyenesen meg vallom tsekélységemet. Mind azon által a' még is az emberi gyarlóság, hogy míg a' valóig érnek, kiki el vélte szerint állatását erődíti, s többire olyly buzgón is, hogy hevesebb vetélkedésekben olylyat is ejtenek, a' min a' leg jobb barát is meg indúlhatna, ha azt nem tekéntené, hogy tsak vetekedő hevességből történt, nem pedig fel tett sértő szándékból. Édes Barátom! bizony így estek hibáim. Hiszem, ilylyen buzgósággal magad is elrántottad elég kemény nyomósan iró tolladat. De ti engem úgy meg támadhattok, a' mint akarjátok, s a' mint magával hozza buzgóságtok, nem bánom, akár jó melegen le forrázva, akár hidegen zápor jég esővel. Mind édesen esik nékem; először hogy tőletek jő; azután, hogy sokat tanúlok is. Én bizony szerentsésnek tartom magamat, hogy ezt is hozzátok küldöttem leg először. Lám! mi sokat jobbítottam már rajta: egészen más formába vagyon öntődve: a' daganatos puffadozása le apadott, a' sértő szurása meg tompult, a' darabosa meg símult. Tekintetes Uram Atyámnak pedig ezerszer, meg ezerszer kell tsókolnom kezeit, hogy jobb útba vezetett. Édes Miska Bátsim! kérlek! ne haragudj reám! botsásd meg nem szívemnek, hanem hevességemnek, meg gondolatlanságomnak vétkit!

A' mit mondasz, hogy Bétsben is Papok írják az Ujságokat, ellen vetettem itt azt én is. De mit tehetsz róla, ha még azt is kárhoztatják. Az időtől kell várnom. Továbbá, ha az Isten meg segítene, Patzkóval is könnyű már el végezni a' dolgot. Ő nem igen kap már ezen a' Privilegiumon, minthogy ótsóbban nem akarja adni az Ujságokat, a' Magyarok pedig sokallják, a' menynyire most fel verte, kivált tsak egy fél árkuskáért. Azt irogatják, már sok részekről, ha tsak Patzkó alább szállana, 600 is volna a Váltó. Most azonban még tsak 200. És ha én nem írnék, még anynyi se volna. Nékem mindenikétől 3 forintom járván a' feléből, tehát 600 forintra megyek. Ebből kell pedig 200 forintot adni a' kül földi Ujságokra, és a' mindennapi levelezésekre. A többi élelmemre, szállásomra, adóságom kifizettetésére úgy el oszlik, hogy semmit se tehetek el. Azutánn, ha így se volna Patzkó dolga: tsak ugyan szabad most akárkinek is Ujságot írni. Ha innét el űznek, én ugyan Bétsben Társaság nélkűl is kéntelen fogok lenni tsak leg alább addig is írni, míg adóságaimból ki vágom magamat. Édesem! köz nyavalya az még rajtunk, hogy egyéb idegen nyelvekbenn űzvén a' tudományokat, és mint

[1] Időközben Révay Bécsben és Gráczban tartózkodott. Ez utóbbi helyről gyűjteményünkben nincsen Révaynak levele.

egy elmerűlvén bennek; bármi nagyra is terjeszkedjünk egyéb aránt: itt még sem veszszük anynyira észre, hogy kiki, s mi nagy Tudós Férfiak anya nyelvünkön mit irogatnak nálunk. Együtt voltunk Gróf Teleki Józsefnek tiszteletén: még sem tudtuk meg, mi felséges dolgokról írt ő már Magyar nyelven. Én örömmel olvasgattam már alkalmas részét, a' mi ki vagyon már nyomtatva. E' pedig akarmi Frantzia Fő Iróval is vetekedhetik. Szakasztott oly nagy Báró Ortzi Lőrintz is; Bartsai Ábrahám is, a Toskánai seregben Fő Strázsa Mester: és más többek Hazánk Nagyjai közűl, a' kikről tudom, hogy az ilylyen Társaságnak önként lésznek Tagjaivá.[1] Mert erről már alkalmas régóta hallottam beszédeiket. Tsak hogy eddig a Fundust jól ki nem gondolták. A Munifica Collatio, jól mondod, magán egyeduűl tsekély: de jobb a' honorum Fundus, jobb a Typographiai Fundus. A' honorum Fundus, bizonyos vagyok benne, hogy 6000 forintra is felmegyen. A' Typographiai Fundus menynyire terjed, alkalmasint észre vehetjük, látván, mi hamar, mi nagy házakat emelnek a' Könyv Nyomtatósok. Ezek tehát, és még más többek, nevezetesen Molnár János is, örömest lennének Membra Magnifica. A' Membra Meritissima, kik valami részt vennének a jövedelemből, azok is hála Istennek elegen volnának, úgy hogy váIogatni is lehetne bennek. Tudod, hogy a' Magyarnak kitsiny is elég, és ha betsületért ingyen is sokan irogatnak, mennél inkább, ha még valami bizonyos segedelmek is volna. Azutánn, elejentén úgy is tsak nevekednünk kellene. Tudod, minden nagynak apró a kezdete.[2] Azonban a kezdethezz is képest elég nagy már a Magyarság: vagynak felesen is. Ihol ezekről is való bátor bizodalmam. Azonban nékem, kivált elejentén a kezdethezz, elég tsak két ember az Ujság irásban való segéduűl, egyéb Társaknak pedig vagy hat hét Ember. Kintsem Édes Jó Barátom! kérlek ne neheztelj reám! Ne vedd rosz néven, hogy most is irok. Én tsak bízom, még is, hogy valamire mehetünk, ha nem is a' Társaság neve alatt, leg alább másként. Azutánn, a' miket találtam hevesebben írni egyebekről is, hiszem, köztünk volt tsak irva. Vagyok Poson 7, Febr. 1784.

Igazán szerető tisztelőd Révay.

Igaz bizony! vévén a' nyalább írásokat, ott nem lelém bennek azt, a mit szebben le írtam volt Instantziának. Ha Tekéntetes Uram Atyámnál vagyon, jó a dolog: tsak más kézre ne jönne! anynyival is inkább hogy egészen más formába öntődik.[3]

[1] Az egész levelet Paintner engesztelésére írta Révay, ki szokott hevességével sürgette a »Magy. Tudós Társaság« létesítését.

[2] Erre vonatkozólag Révay egy másik levél hátlapjára e distichonokat írta:

Minden nagynak apró a kezdete, minden idővel
'S a halkal vészen erőt és *gyarapodva terül.*
S melly tölgyfa alatt árnyékban most legel a nyáj,
Kis makk volt, mikoron pásztora földbe veté.
A Duna is, kit alig győznek nagy partjai, ottan
Tsak kisded forrás, ahol először ered.

[3] A tudós társaság érdekében József császárhoz intézendő folyamodványról van szó.

12.

Kedves Barátom!

Bécsből Pozsonba költözködvén, ott hamar végeztem dolgaimat, hogy hosszadalmasabb ott létemmel megint fel ne ingereljem ellenem *azt a' nem embert.* Hanem irtózom mégis egyenesen haza menni. Győrött meg akadtam, Rajnisnál tartózkodom, és a' Magyarságban dolgozom mind addig, a' mig meg nyerem az engedelmet a' magától önként elővetödött Praefektus hivatalra. Úgy kértem, hogy, ha emberi érzéssel bir Pr: meg kell illetődnie, és meg nem tagadhatja engedelmet. Várom napról napra válaszát. Még Bétsből irtam Vitzay Grófnénak is. Egyenesen pénzt koldúltam tőle. Szörnyő inségem vitt reá. Ha talám valamit irt, vagy irand néked, kérlek útasitsd utánnam. Most hallom, Pozsonban vagyon. *Faludiról* igen nyughatatlan vagyok. Mihelyest valamiben meg állapodhatom, annak ki botsattatásához fogok, a' te javallásod szerint. El ne hagyj, mutasd magadat ezek utánn is Barátomnak. *Rajnis köszönt.* Örvend *ditső Szerző* Nevednek, 's kíván többekre is erőt, és kedvet. Fiúi mély tisztelettel tsókolom kegyes kezeit T. Uram Atyámnak, 's Aszszony Anyámnak, Hugom Aszszonyt is tisztelem. A Gróf Úrfiat is. Vagyok Győr 15. maj. 1784. Szeretö Tisztelöd R.

13.

Kintsem Édes Barátom!

Mi ereje vagyon a' viszontagságnak[1] inséges állapotom öli bennem azt a' nemes érzést, melylytől élesztetvén a legszebb igyekezetekre gerjedeztem. Hasonló némelyly szenderezéshezz életem: ha mi ösztön fel is ébreszt, tsak kitsiny idő telve megint álomba merülök. Ihol eme' betegségem az oka, hogy leveledre is olyly igen késöre válaszolok. Azt is azoknak köszönhetem, a' kik elmebéli tehetségemet tekéntvén, sajnállották el veszni erőmet, és már elevenebb indúlóba hoztak. Rajnis már akkor Ácsott vólt Eszterházi Károlynál udvari káplány képen, mikor vettem leveledet. Hamar azutánn be jövén Győrré, köszöntöttem neveddel, közlöttem is leveledet, és *Faludi iránt való szorgalmadat.* Ő azóta annyira is vitte a' dolgot Majláttal és több tifélétekkel, hogy alkalmas segedelmet gyüjtének öszsze. Engem azért ezzel amúgy ébrettebben fel serkentének, hogy már, tsak nem olyly könynyen aluszom el. *Faludit nem sokára közre botsátjuk.* Én a' napokban már által is megyek Szombathelyre, hogy a' többit is hozzá szerezzem, a' minek híjával vagyok. Leirtam ugyan azt egyszer, de Grétzett vagyon: onnét pedig meg nem kaphatom. Nints más mód benne: megint a' kút főhözz kell mennem. Ne féltsed az irás módját: hiszem olylyan betűk nincsenek is, a' milylyenekkel irok, azért nem úgy fog kinyomtattatni, tsak nekem kedvem vagyon igy magamnak irdogálni, hogy két betűt ne vessek egy helyett.[1] Ezt meg irom örömedre: mert tudom örülni fogsz, ha már szép szin-

[1] Azt a helyesírást érti, melyet az alábbi, 15. számú levélben is alkalmaz.

benn, *azzal a' nagy készülettel, melylyet tőlem várhatsz, kijő egyszer Faludi.* Annak is fogsz örülni, hogy ez a' munka engem olyly ébredt állapotba helyheztethet, hogy többé el ne szunynyadjak. Irtam már Erdélybe is Benkőnek. Sajnálom, hogy mind azt nem közölhetem veled, a' mit írtam. Denisről és rólad olyly nyomósan, olyly érzékenyen irtam, a' mint mind kettőtök érdeme, és az én szeretetem rakosgatta tollamra a' szavakat. Benkő ugyan bizony kéntelen leszen veletek levelező társaságba állani, kivált veled, *a' ki úgy buzgol a' Magyar Tudománybéli Történeteket szép és rendesebb világba hozni.* Benkő is úgy panaszkodik, hogy *Horányi* itt inkább füstölgő homályt borított fölébe, hogy sem világot. Kedveskedtem Benkőnek, az enyémen kivül a' te munkáddal is. Itt én alkalmas jó állapotban vagyok egyéb aránt, az az szegényül ugyan, de tsendesen — még is, tsak hogy a *Vitzai* háznak hirtelenkedése vétkét nem felejthetem. *Olyly motskot tett hirembenn,* olyly akadályt szerentsémben, egy szóval ő az oka, és az ő hirtelenkedése, valami szerentsétlenségem volt eddig, mind Grétzett, mind Pozsonbann. Ha vagyon Isten, és igaz az az Isten, boszszúlatlan nem hagyja. De megint háborodom. Nagyságos Pásztori Udvari Tanátsos Ur nagy kegyelemmel vagyon Faludi iránt. Tartsd meg abban a' szép szándékábann: és azon kivül verd ki fejéből azt, a' mivel Vitzai meg terhelte. Mert ő mindig tsak Vitzaival szállott ki, mikor a Társaság [1] dolgát is sürgettem. *Pedig mi köze Vitzai dolgának a' Társasághozz.* Istenem! tsak veszni kell annak az ebnek, kinek egyszer veszett nevét költik. Ezekbenn a jó Urakbann sok szép tulajdonság vagyon; hanem általjában azzal vétenek, hogy ilylyen esetekben nem hallják mind a két felet, azutánn úgy itélnek, az az igazságtalanúl. Rajnis köszönt. Tisztelem Hertzeg Urfidat. Tisztelem Denis, Hebeler, Bruszik Urakat. Tekintetes Bisztritzkey Urnak, Édes Uram Atyámnak, Édes Aszszony Anyámnak kezeit tsókolom, és vallom magamat számtalan jótéteményeiért örökös adósának. Hasonlóúl tsókolom Húgom Aszszonyt olyly ártatlan érzéssel, milylyen egy szerető testvéré, szerette egyetlen Testvéréhezz. Igaz, Purulitsot is tisztelem, Purgert 's a' többieket. Köszöntöm Örzsikét is. Hát él e még a' Remeténk? Téged is végre forrón csókollak, és kívánok tőled úgy szerettetni, mint én szeretlek. Meg ne útáltassa személyemet viszontagságos állapotom: hiszen az előtt is nem szerentsémért szerettél, hanem jó lelkemért. Frissen légy. Győrött 28. napján Pünkösd' havának 1785. Igen nagyot vétettem, elhagyván Szlávi Udvari Titkos Urat, tisztelem.

14.

Főtisztelendő Nagyságos Prépost Ur!
Kintsem Édes Ötsém!

Úgy bízom jó szivedben, hogy ezek utánn is azzal a' bátorsággal járúlhatok hozzád, mellyre engem' ezek előtt már alkalmas régóta ébresztett különös szereteted. Azon állandó nemes indúlatú Lelked: hogy kit

[1] Magyar tudós társaság.

már az előtt barátságodra érdemesítéttél tulajdonságaiért: annak előtted való tekéntetét mostani *tündöklőbb állapotodnak sugári* [1] el nem nyomhatják. Az vagyok én ennek utánna is nálad, és lelkem ki hültéig az akarok lenni a' ki voltam, állandó tisztelőd, és barátságodra olly méltó kedvesed, kit szeretni soha meg ne pirulhass. Látod e olly nagy volt előttem mindenkor érdemed: mellyet eme' mostani nagyságos állapotod semmiben sem öregbíthetett: hanem igen is engem' forró öröm érzéssel megtöltött: hogy a' mikre szép tulajdonságaidért, nemes hivatalodban jeleskedő bugóságodért, és szorgalmadért méltónak tartottalak: azok a' tiszteletek, a' való érdemnek jutalmai, nyomba követnek már, mint a' derék testet a hív árnyék. Erősödjél ezen nagyságos állapotodban még felségesb méltóságokra! A millyen forró mostani felemeltetéseden való örömöm, szakasztott ollyan' a' jövőre is buzgó lelkemnek kívánása. Kintsem Édes Ötsém! miért nem írom én még most is a' *Magyar Hírmondót?* Ezen fel emelkedésedet említvén, mi eleven hazafisággal, mi nyomós dolgokat írhatnék most a Nevelésnek való Érdeméről? Tudod Hazánknak ebben is meg vesztődött állapotját. *A' mi nagyjaink olly alatsonyan vélekednek ezen nemes és nyomós Hivatalról: kivált ha Magyar Fit választanak Gyermekeik mellé:* hogy szakad mindenik, józanabban vélekedő Hazafinak a' szive, azokat a képtelenségeket szemlélvén. Nagyobb betsben van a gyülevész bitang nép, egy Lovász, egy Vadász, egy Segtörlő, tisztességgel mondván. De, hiszem, veszik is hasznát. Hanem hagyjuk abba ezt a kedvetlen dolgot. Élnek a' te Kegyes Uraid: és ha még el nem nyomja egészen Múzsámat a' gonosz üldözet, megeresztem nem sokára tollamat magasztalásokra. Most Győrről szóllván, képezheted magadnak, hogy egy tégedet szerető szív mitsoda örömmel nézheti azt a' játékot, mellyet mutat itt külömb külömb változással ama' gonosz irigység, emez örvendetes híren elrémülve, kinek valaha üldözése tárgya voltál. Vigasztalással telljes győzedelem ez! mikor a' le tapodtatott Jámborság a' pokol irígységnek magát méreggel epesztő boszszújára olly nagyságosan felemelődhetik. Vajha adja az Isten nekem is, hogy, a' mint már én is némű némő képen vigasztalódom, és lábra kapok, itt helyben, a' hol gyalázattal illettenek, hírem' és szerentsém' rontóinak meghazútoltatásokra: fel épülve, úgy érjem mennél előbb jobb sorsomnak valóságát is. Tudom, meg nem tagadnád tőlem közbe vetésedet, ha valami képen alkalmatosságod lehetne a' dologhoz szóllani. Én itt azt a' Tanító Hivatalt sürgetem, mint Váradon voltam. A' Rajzoló Oskolát bé kell itt is hozni a' Várasnak: azért, a' mint tehetem, már a' Várasnál forgolódom. Tisztelem alázatosan Nagyságos Pásztori Udvari Tanátsos Urat: hasonlóúl Nagyságos Dénis Tsászári Tanátsos Urat, Hebeler, és Bruszik Urakat. Tekintetes Bisztritzey Házba vidd által seregesen fiúi tsókaimat, örök háladatosságomnak mind azon forró jeleit. Frisen légy, és szeressed Tégedet igazán szerető barátodat

Győrött 7. Jun. 1785. Révait.

[1] Paintner ekkor lőn rátóti prépositá.

15.

Tisztelendő Paintner Mihály Urnak, Legkedvesebb Jó akarójának, Révai Miklós.

Szerentsés új esztendőt kivánok. Kérlek azont kivánj nevemmel az egész Bisztritzei Uri Háznak, a' hova én a' sok jó tételményekért örök haladatossággal tartozom. Mind eddig úgy meg vontam magamat, hogy még tsak irni sem akartam Barátimnak. Azok a' szörnyű sok esetek tsak nem egész érzékenytelenné tettenek. Tudod nagyobbadát, nem is tsodálkodhatsz, ha békétlen fel háborodom. Soha sem hihette volna az ember, hogy annak a szeleburdi Háznak igazságtalan hirtelenkedése anynyit árthasson. Az üldözött szinte még Grétzett is, Posonban is, és még a' Társaságnak fel állittatása dolgában is. *Ide érkezvén, olyly rút nevemet találtam, olyly meg motskolva, hogy tsak el iszonyodtam bele. Azért is el tekéllettem itt maradni, hogy meg hazutoljam szomszéd gyalázómat.* Hálá Istennek, itt igen jó helyen vagyok, betsületem az alatt napról napra nevekedik. Tsendesség életem. *Újra születődöm,* újra nevekedem, ha szinte későbbre is valamelyly újabb szerentsére. Én telyes reménységgel vagyok, hogy előbbi szeretetedet akkor is fel lelem benned, és hajlandó lészesz újabb pártfogással előbbi jó szándékodat támogatni, melylyet a' szerentsétlenség, a' gonosz akarat úgy fel kevert. Ugy hizelkedem magamnak, hogy te engem mindétig azon egynek esmérvén, a' kinek elejétől fogva esmértél, valamint most a zivatarban szánakodásra méltónak itéltél, úgy az utánn segedelmedre — megint érdemesnek fogsz tartani. Mit hallasz Grétzből? ott vagyon e még Barátod? Vajha tsak már írásaimnak viszsza szereztetésekre szert tehetnénk! Hiszem, azokkal mit nyér, ha ott tartoztatja? Az idegen könyvekből se tehet magának haszont: mert azokat tsak ugyan viszsza kell adnia minden Törvény Szék előtt. Ha nem vagyok terhedre, és még tehetsz valamit Barátod által, kérlek, vesd még egyszer közbe magadat, kivált Hebeler kedvéért, hogy ott ne veszszen ritka könyve. Megküldöm igazán le irva mind az én könyveimet, mind pedig az idegeneket, melylyek még ott vagynak. Én a jó Urnak, hogy adósa vagyok, nem tagadom: igyekszem is megfizetni; tsak jobb rendben lehessen állapotom. Onnét is elég bizonyos lehet, hogy meg nem akarom tsalni, mint hogy tőle is úgy vettem fel a pénzt, hogy eleget tegyek egyéb Hitel adóimnak. *A' Praenumeratio Faludi verseire tsak ugyan meg nem lehet a' szomorú környűl állások miatt.* Pártfogót pedig hol kapok? *Kelczet*[1] kezdette a' Dicsőség tsiklándozni; de még sem bízhatok hozzá. Azonban érte lészek még is, talám tsak valamitskét is nyerek tőle. Budáról halljuk Országunknak léendő ujabb fel osztatását: de mást többeket is. Szegedről megküldötték a' Magyar Nemesség meg fogatott Hóhérjának Árnyék Képét, az ő egyik Társa Képével, reménlem, hogy még Ujságot küldök

[1] Kelcz győri kanonok, a kőszegi Kelcz-Adelfi-féle árvaház megalapítója. Kelcz, mint Paintner is exjezsuita volt.

neked is. Mutogasd, a' hol mutogathatod. Ha engedik foglalatosságaid, vigasztalj válaszoddal, és szeress.[1]

Győrött 1785. Boldog Aszszony' havának 20.

16.

Főtisztelendő Prépost Ur!

Kintsem Legkedvesebb Barátom!

Érzed, mi gyönyörűség az, és mi vigasztalás a' Nagy Léleknek, ügye fogyott szegényeken segíteni. Erre nézve is bizom hozzád, de azért fő képen, hogy Szíves barátom vagy. Az Élő Egy Istenre kérlek, el ne hagyj, segíts rajtam, a' miben tsak lehet. Egész kétségbe esés állapotom. Félve, rettegve várom a' Hirré adásnak ki menetelét. Mindenek úgy fenyegetnek, hogy szomorúan fog ki esni. Más fél esztendeje, hogy a' Rajzolás Tanító Hivatalt is lesem itt, abból is már egészen ki forgatnak. A' hol vagyok, a' Háznál a' Jó Urak igen szeretnek, örömest is meg tartanának, tsak lehetne. De a' sok adóságok miatt mindenből ki fogynak. A' Kamara el vette már nagyobbadát Jószágainak Executio képen: a' többiből a' többi Hitel adók akarják már ki turni. Magok is majd alig élhetnek. Én, a' meddig lehet, tsak egyedűl asztalért, és szállásért tartózkodom nálok, örömest is, szeretetből, hogy jó szivűek, és kivált a' Gyermekekért, kiket igen szánok. Mellesleg való reménységem nyujtódott valamit kereshetni, de, mint már jelentém, mind a' kettőből ki forgattatván, egész kétségbe esem. Nem tudom, hová, s merre forduljak. Esedezem, légy Pártfogóm! Nem igen rég hallottam, hogy De Pauli Ur Praefectust keres Gyermekei mellé. Tudd meg, ha igaz-e, és módját ejtsed, hogy oda mehessek, a' vagy más helyre is valahová, tsak Nagy Urhozz nem. Meg ütött már a menykő, rettegek még árnyékától is. Segíts Szegény Révaidon.

Győrött 3. Sept. 1785.

17.

Főtisztelendő Prépost Úr!

Kintsem Legkedvesebb Barátom!

A vigasztalásokat osztogató Kegyes Istenre kérlek vigasztalj meg vagy sorból álló leveleddel is. Mit puhatolhattál ki *Gyűjteményem* dolgáról? mért vagyon oly sokáig függőben? Én nem tudom, mi tévő legyek Levelező Társaimmal; a dolgot, a' mint vagyon, meg nem merem írni. Esedezem azért is, hogy valami közép szerű állapotba is bé szereznél: valami jó Nemeshez Praefectusnak: vagy ha szinte valami Urasághozz Geometrának. Pálfi Jánosnál is Piarista Geometra vagyon: nem volna

[1] Révay helyesírása itt a mássalhangzók egyszerűsítését kezdi. *Gy* helyett g̣t ír egy betűben, *sz* helyett *ß*-t, *ly* helyett l̨-t. Nagy *Sz* helyett Ş-t, *cz* helyett ç-t, *cs* helyett q̣t, *ny* helyett p̣-t, a nagy *Gy* helyett Ģ-t akarna behozni; de ettől utóbb ismét eltér.

ritka példa. Meg irtam elég bőven: hogy sem a' Városnál nem lehet már reménységem arra a' Tanítói Hivatalra, melylyet mind ekkoráig lestem; sem pedig az az Uraság, kinél vagyok, inséges állapotja miatt már sokáig nem tarthat. Mert ma hónap Hitelesei egyéb Jószágából is ki turják. Szeret, és az el válásról mindég fájdalommal szóll. Most utolja felé már fizetés nélkül vagyok nálok. Azt azért teszem, hogy Győrött mennél tovább lehessek, *mennél több jelekkel meg mutathassam, hogy józan jámbor viseletem azon egy most is, az előtt is, nem pedig olylyan, mint gonoszúl le festettek a' Vitzai Háznak tselédei.* Nagy sebet ejtett az a' Ház szép nevemben, szerentsémet egészen meg szegte. Vedd érzékeny szivedre ügyemet, segits rajtam! Érzetted már többször is, mi belső öröme vagyon a' Nagy Léleknek, ha ügyetleneken segít. Erre kérlek, segits rajtam! Hál adatos is leszek; és vigasztalásod lészen a' részről is, hogy nem méltatlanra pazarlottad jó tétményedet. Segíts rajtam, kérlek az Élő Istenre! Tartsd jó kedvedbenn szegény ügyetlen fejemet. Vagyok holtig Hál'adatos Hived

Győrött 15. Novembr. 1785.

a Szegény Révay, m. p.

18.

Reverendissime Domine Praeposite!
Amice Dulcissime!

Scribo tibi etiam raptim, et manu admodum imbecilla ob febres, quas nondum potui amittere. Exosculor tibi manus tuas sacras ob novum hunc Nuncium, quem ex te nunc iam certiorem habes. His diebus debui aliquid huiusmodi colligere ex facto aliquo Censoris Szekeres. Curavit enim apud me per Fratrem suum, qui isthic habitat, praenumerari. *Utinam ego citius Viennam recurrissem!* Iam multa ad hoc usque tempus de Opere impressissemus. Ego pertaesus morae; *misi Viennam novam Operis annunciationem,* in qua caussas expono, ut potui, cautissime retardare Editionis, principem illam, quod nondum sufficiens collecta sit pecunia. Denuo supplico. Ea certe etiam ad Cancellariam devenerit ex Censura. Inde ille tibi perscriptus bonus rumor. Sed miror nondum quidquam posse ad me venire. Jam tertia haec est hebdomada, ex quo expecto. Sed me frustrantur semper laniones, quorum opera utor, et ad quos ipse adire ob infirmitatem non possum. Amice! possumne ad te pro aliquo subsidio supplicare? Praemumerantes habeo, ut mihi undiqua scribitur, satis copiosos, spero plures. Numerum inivi: iam essent amplius 500. Sed ex nullo adhuc loco ad me pecunia transmissa est. Ego acceptare nolui ob illum praetensae prohibitionis metum, licet oblata fuerit a Collectoribus, qui me nunc praesertim ob tuam longam moram fere enecant. Id, quod Jaurini collegi, impensum est in primae Annunciationis Editionem, et promotionem. Nunc pro hac secunda Annunciatione, quae tamen admodum necessaria est ad excusandam moram, notamque faciendam futuram Operis promovendi rationem, nihil habeo. Exhausit me etiam infirmitas. Des mihi aliquot aureos mutuos, ut isthic

non adhaeream. Annunciatio brevis est, mediae phylirae. Ad priorem tuam epistolam impediebar febribus illico rescribere. Feci tamen, quod mihi imposuisti, advocato ad me Typographo. Quod reliquum tam amice mecum communicasti, laudo in eo facto tuo prudentiam tuam. Exosculor tibi iterum manus tuas sacras *ob operam tuam mihi oblatam,* et nuper in fortuna mea promovenda, et nunc in Manuscriptis proetegendis. Sed iam fatigar. Ama Tuum R.

25. Decembr. 1785.

19,

Amicissime! Svavissime: Tenerrime!

Qualem te novi, sensu tenero, amore in res Patrias ardentissimo, non potes non mihi quam vehementissime condolore, et conatus meos, pro Patria susceptos tanto fortius urgere, quanto sum fortuna indignior. Transvola ad Patrem nostrum Dulcissimum: ibi incides in farraginem rerum, quae tuam etiam operam nimiopere, expectanto Si Deus secundaverit nostrum motum: immortalis eris eaquoque, marmoream tibi erigam Statuam his ingentibus Litteris

CLAR. MICHAELI PAINTNERO
SOCIETATEM
CVLTVRAE LINGVAE HVNGARICAE
NASCENTEM
COLLATO OPERE, OMNIAQVE FATIGIO
FELICITER PROMOVENTI.

Azért is boszszújára reám agyarkodó szerentsémnek le nem tiportatom magamat, nemesen akarok fel emelkedni.

Sed quid ago? Latine, ut incepi, scribendum est. *Ille Divinus Hungarismus me totum abripuit.* Si qui criminati fuerint me iterum fortasse ob Domum Viczainam, et cetera, quamquam mitiorem possent omnia habere excusationem, tantum hac utere potius: me ad res aulicas esse ineptum, *sauciatum amore Patriae Linguae,* ignoscatur potius, mihi, et hic promoveantur mei conatus, *tum demum Patria videbit, quem me Civem sibi pepererit.* Multa gratia vales apud Cancellariam: ibi primum omnium adlaboro, explica totam Instituti rationem. Transvola ad *Bárótzium* cum altero illo frusto, quod reperies esse adnexum. Da illi, Bartsaioque ad legendum solum, deinde recipias ad te pro tuis usibus, nam tua opera volo isthic uti, quousque Viennae futurus es. Bartsai etiam magnos hac in re potest motus facere: multa gratia valet. Est Maior in Toscano Regimine. Sed per Deum! tamen omnia in silentio fiant. *Societatis* quidem nomen audiri potest; sed de Fundo taciatur, dum demum Consensum Regium obtingamus. Tum ego meum Patzkónem pulchre praevenirem. Laboretis, ut adveniente Caesare, iam referri possit. Si succedit, iam initio Mensis Martii velem rem imprimi, ac per totum Regnum dissipari. Nonne libenter curabis editionem? Debes facere, iam mit-

tam sumtus. Volo edi hoc triplici lingua, eam adnexo deinde Benigno Consensu Regio, et mea aliqua vivida Invitatione, nimirum Hungarice, Gallice, Latine. — *Gallice propter nostros Magnates, qui vix sciunt Hungarice, Latine aeque parum.* Dico plerosque, non omnes. Hi hoc legendo, tamen aliquem ignem concipient, et nos iuvabunt. Gallica exemplaria vellem 1000, Latina 2000, Hungarica 3000. Ad Magnates omnibus tribus linguis mitterem, ad Nobiles, praesertim Slavonice accentuatos, Latine, et Hungarice, ad alios solum Hungarice. Mense Aprili abunde posset dissipari: ut deinde per Mensem Maium, Junium, Protectores, Promotores Conferant Pecuniam Viennam ad Postae Officio transmittendo. Tum demum incipiente Mense Julio transirem, et Secundum Semestralem Cursum iam ibi inciperem cum Sociis. Ut primum praevideris felicem rei eventum, illico agas cum Domino Zolcher, ut in Gallicum quam clarissime et quam cultissime transferat. Remunerationem habebit 12. Aureorum. Bonum esset etiam Germanice habere: 1000 exemplaria; *sed Typographi intelligendo fortasse non imprimerent.* Ceterum tuae hoc etiam commito dexteritati. Si tu verteris: iam habes Marmor Aeternum. Ego interim parabo Hungarice. Verum de his plura; ut se in decursu re obtulerit, frequentiore correspondentia, quam mihi, quaeso, nobis denegare per amorem Patriae, et quidquid sanctum est sub hoc amabili nomine. Incredibile est, quantum ego laborum nunc hoc stimulo urgente perficio. Ignoscas, quod nitidius scribere non potuerim, tempus ad hoc non habeo. Ama me, et vale, Saluto tuum Comitellum quam amantissime: reveror Hebelerum; ille credo laetitia effusus exiliet, cum haec communicaveris. Quaeso, et ille suam operam conferat. Révay.

20.

Reverendissime Domine Praeposite!
Patrone et Amice Gratiosissime!

Succurristi rebus meis pene desperatissimi pecunia mihi hodie submissa. Quod mihi reliquum erat aeris, id ante aliquot dies totum impendi in Annunciationem meam, et edendam et per Transilvaniam, inferioresque Hungariae partes dispergendam, quo nempe Currus Diligentiae penetrare potest. Magnam mihi exhibuit amicitiam etiam *Streibig,* Typographus, qui *Annunciationis magnam satis copiam suo Titulari Calendario adnexam,* eadem opera ad varia loca promovit. Superiores adhuc mihi Hungariae partes restant, et non exigua Epistolarum copia. Ad quae expedienda subsidio me adjuvisti prorsus opportuno. Deus te beet! Credo iam et apud vos dispergi meam secundam Annunciationem. Quod si non dispergitur, ecce hic acludo unam, ex qua videas, ob mutatas circumstantias etiam in opere edendo et promovendo non nulla esse mutata. Inde perspicies, ut nunc ego Praenumerationem exigo, 30 eos florenos, quos misisti, pro 17 Praenumerantibus non sufficere. Ego enim nunc iam pro medio anno exigo aucto aliquantulum pretio, a sex frustis florenos 2 et xros 30. Id 17 vicibus sumtum facit florenos 42 et xros 30. Intelligo ego 17 eos praenumerantes singulos solvisse florenum 1 pro 1

quadrante anni. Quare hi obsequiose admonendi sunt, ut ad florenum hunc 1, adjiciant adhuc florenum reliquum 1, et reliquos xros 30 pro anno medio. Tum tibi Quietantiam mittere possum. Amice! miserere mei! Isthic res mea nimis mutata, ob caussas, de quibus tibi iam scripsi. Utinam aliquo titulo Posonii esse possim in ea copia Typographorum. Illic res mea multo curatius iret. Excogita aliquid. Miser meus Typographus, etsi optimo is quidem animo, et conatu est, tamen ob nimiam egestatem rem meam minus bene curare potest. Vel ipsam chartam ego debeo procurare. Quando autem? nisi cum Praenumerantium pecunia collecta subsidio fuero suffultus sufficiente. At hoc quam lentum est negotium. Nunquam quis in re optima tot est impeditus obstaculis! Sed maior gloria, si superavero. Vivit adhuc quidam in me ignis, eo calesco. Calendarium, quod petis, curabo, ut quantocius habeas. Ego manuscripta mea pro medio anno, seu in frustis sex, iam cras submittam Viennam. Censor Orientalium mihi non mediocriter addictus est. Curabit omnia, ut ego spero. Interim, multum addet tua auctoritas, tua interpellatio. Itaque scribas et tu aliquid ad rem promovendam. Operi imprimendo ita sedulo admonebo manum, modo sufficiente adjuver subsidio, ut praeter spem et diligentiam, et nitorem opera mea prae se ferat. Res enim mea agitur. *Honor, lucrum,* ***maxime autem Patriotismus,*** omnia me haec mirum in modum impellunt. Vale et ama Tuum Révaium.

5. Febr. 1786.

21.

Reverendissimo Domino Praeposito
Michaeli Paintner
Amico Suo Svavissimo
Nicolaus Révay.

Edidi iam felicissime Faludii Noctes etiam Hybernas. Quia nullam aliam potui reperire occasionem, transposui quatuor exemplaria ad Currum Diligentiae, per Viennam, rectissima utique via, Posonio Sopronium ad te deferenda. Unum in charta scriptoria et iam eleganter compactum tibi esto sacrum, alterum vero aeque in charta scriptoria et iam compactum Danieli Sághi. Duo reliqua sunt in cruda et charta communi impressoria. Dabis horum unum Bartsaio, alterum *Bessenyeio* in Legione Toscana. Dedicationem huius Libri acceptavit Szili Episcopus, *videbo eius liberalitatem.*

De reliquis sic habeto. Me formatum hoc esse in ceteris servaturum ob compendium sumtuum. Et hoc satis elegans est. Me proxime iam esse editurum duo priora Poeticae Collectionis Frusta. Primum Archiduci Christinae dedicatum continebit Ortziana — sub hoc titulo: *„Költemények Holmi egy Nagyságos Elmétől."* Secundum continebit Faludiana iam correcta aucta et immutata, ommisso de Poesi Pastorali Tractatu, duo tomuli, nunc in unum contrahentur. Hoc est, ut ante, Comitissae Carolinae dedicatum. Nunc mihi propositum est, Insignia Patronarum prae-

figere Dedicationi. Exemplum quoddam transmitto tibi imperfecto opere, quod Christinae Insignia refert. Eleganter sculpitur. Etiam Carolinae pulcre prodit. Nunc tu scis, quare ego Saghianum petierim. Sed tu mihi id non satis clare et distincte explicatum misisti ad hos meos usus secundum omnes Heraldicae Regulas. Habeo et illi unam partem conseratam, ut gratum animum publico etiam quodam monumento contestor. Nam hic Vir multa iam Contulit ad rem meam promovendam. Utinam Jaurinenses non turbassent cetera. Primus hic est inter omnes post Carolinam. Agas, velim, iam aperte cum hoc Viro de hac mea voluntate. Nolis mihi denegare. Et si fecerit, ego faciam tum vel illo invito. Neque tu tuum mihi nomen denegabis. Et tibi paravi aliquid. Multa tibi debeo. Nemo mihi te amicior. In omni fortuna idem mansisti mihi. Ceteros mutatos vidi. Si possem queri, quanta tibi quererer, *etiam de Rajnisii animo*. Ego his diebus expostulavi cum Majlatho per epistolam misso tamen hoc noviter impresso uno Exemplari satis eleganter compacto. Dolui maxime tali editione, et tali genere virum, ita tamen esse debilem, ut virum a veste, non ab animo aestimet. Nam hoc in me indignissime tulit homo lepidus, *quod propter Commoditatem Germanice incesserim.*[1] Inde ego illi scandalosus, et cetera. Sed satis de his!

Solatium est videre, *quanto sint ardore linguam Patriam promovendi huiates Clerici.*[2] *Solum illorum Collatione sustentor* ad haec duo prima frusta edenda. Alias quanto pudore, quanto damno deberem negligere etiam hanc ab Archiduce oblatam tam Clementer facultatem. Utinam ad tot istos meos sinistros casus non essem ita hebeti iam mente, ut vix aliquid boni iam procudere possim. Dedicationem feci Archiduci, sed mihi non placet. Misi tibi eius epistolam. Scis omnes Circumstantias. Aulicus es praeterea. Vide, corrige, adde, immuta, vel prorsum aliquid novi fac. Utere hac in re etiam *Bartsaio*. Faciet ob Patriam, deinde propter etiam Ortzium. Immo et ipsum, et *Bessenyeium* roga, ut et sua Poetica, ut cum Ortzianis iuncta sub tam Excelso hoc Nomine in lucem prodeant. Haec est mea Dedicatio.

Felséges Hertzeg Aszszony; Kegyelmes Aszszonyom! Szinte jött már Költeményes Gyűjteményemnek az a' Darabja, melylyre meg engedted, hogy azt Felséges Nagy Neved, és Hatalmas Pártfogásod alatt botsáthassam közre. Úgy engedted meg pedig, hogy (annál a Nemzetnél ezzel is némű némű képen fel ujul) gyenge illetődésedben szinte örömödet is már előre nyilván ki jelentenéd, hogy annál a Nemzetnél ezzel is némű némű képen fel ujul ditső emlékezeted, kivel Te telylyes meg elégedésedre több esztendőkig éltél, és mulattál, kihez különös tekintettel viseltettél, és a' kit mindenkor nagyon kedvellettél. Attól a' Felséges Hertzeg Aszszonytól, attól az Édes Magzattól származhattak ezek a' szavak, a nemes érzésű Magyarokhoz; kinek ditsőséges emlékezetű Felséges Anyjáért ugyan azon Magyarok valaha, azokban a veszedelmes időkbenn

[1] A buzgó magyar nyelvtudós német ruhát viselt.

[2] A növendékpapoknak a hazai irodalompártolásban való újabb buzgólkodása.

buzgón áldozták fel életeket, és vitézül ontották véreket: és a' kikhezz viszont a' Fejedelem Aszszony mind holtig úgy viseltetett, mint egy gyenge érzésü Anya leg kedvesebb gyermekihezz. Te ilyly Nagy Anyának Magzatja és kegyes érzésének Örököse; lássad azért nálunk felujult emlékezetedet anynyival is inkább fentartatni, hogy mi is nyilván tapasztaljuk abban való gyönyörködésedet. Én magamat telylyes boldognak tartom már, hogy a' Magyar Nemzethezz való hajlandóságodnak előbbi számtalan jelenségei utánn, most távúl léttedben, én is lehettem valamenynyire annak újabb hirdetője. Költ Pozsonbann Böjt' más hava fogytán 1787. Felséges Hertzeg Aszszony! Kegyelmes Aszszonyom! hiv jobbágyod Révai Miklós.

Agatis, velim, ut haec quantocius transmittatis, ne tempore excludar. Ego anno futuro scholastico transibo iam ad occupandam *Cathedram delineatoriam*. Interim hic praefecturam gero apud Supremum Regentem Archiducalium Bonorum in necessitate, et penuria praefecti. Quinque pueros habeo. Praeclara Provincia. Hoc officium sane hic nollem ultro etiam gerere. Scis, quales sunt matres. Haec autem praeter alias . . . . mirabilis est, a praeterea, satis avare dantur necessaria. Ego iam ab octo diebus male valeo, ad oculos, quos rubore suffusos habeo, Vale. Ama me. Posonii 11. Aprilis 1787.

22.

Reverendissime Praeposite!
Amice Dulcissime!

Evocor iam ad Jauriensem Scholam Delineatoriam necessario adparatu instruendam. Civitati a Consilio iniunctum est, ut omnia suppeditet, quae requirantur. Ist hinc iam proxime movebo. *Secundam Faludianorum Editionem felicissime finio hac Septimana.* Formatum et typus tibi admodum placebit. Frustum alterum, quod Christinae dedicatum est iam praelo submittemus. Utinam aliquid accedere ad hoc possit ex Bartsaianis et Bessenyeianis! Ortzio etiam gratum hoc esset. Cura, ut aliquid jam proxime effici possit. Ego vix decem dies morabor Jaurini, dum nempe operas adsignavero. Iterum deinde huc redeo, ad Editionem curandam, volo enim per has vacationes et ista Ortziana, et mea etiam esse edita, ut deinde tres simul Tomulos distribuere possim Praenumerantibus. Fortasse meliorem deinde res mea habitura est successum. Iis ipsis diebus, quibus tuas accepi litteras fortuna incidi Horanyium ad virides arbores. Vienna tum rediit. Admonui de iis, quae tu mandasti. Excusabat se, quod ipso eo die plures et diversas habuerit expediendas litteras, tuumque nomen cum nomine Praefecti vel Rectoris Cujusdam Seminarii Pestiensis confuderit. Dixit mihi tum, sed mihi iam excidit. Nam ego iam non admodum Curo *ista animantia*. Ante me Magnates coeperunt odisse et persequi, nunc ad hanc phalangem accessit *acies ordinata Sacri Cleri*, quem ego adhuc non laesi, et faciunt ipsi suo malo, ut laedam. Ego tandem, si durare non potuero, victa denique patientia, *ita me effundam in hos crabrones, ut habeant et Hungari, quod*

sua lingua lectissent, certe et Pallingenio, et quovis Voltairo aliquid deterius in istos Pietistas. Sancti tamen mihi erunt, et ante omnia venerandi, quiqui sana sunt mente, liberique ab horum sorde, qui me meliora tranquillioraque meditantem perturbant et adfligunt. Sed ista nunc ommittamus. Cura, quod te rogavi. Si continuare potuero Collectionem meam inceptam hoc adhuc erit meum reliquum solatium, quod ingravescentem aetatem meam recreet. Ceterum iam nec spero, nec metuo quidquam. *Peer* te reveretur humanissime. Baro Kerekes hodie primum induit vestem militarem Regiminis Methesiani. Reverentur te ceteri etiam nostri, Szklenár, Egervári, Nagy. Hic jucundissime vivit, et splendidissime. Hodie etiam in horto Pálfiano solemniter excipit quosdam et quasdam, musica flatili, turcica, et etiam igne artificiali. Certe adparatum et pro hoc vidi. Beati sunt qui hoc indemni marsupio facere possunt. Episcopus Szili mihi rescripsit quidem post Dedicationem, acceptaque Exemplaria. Praeclaros Declamatores! Ego pertaesus multae morae, haec ipsi scripsi. Méltóságos Püspök Ur! Szerentsésen elvégeztem Faludi Ferencz Téli Ejtszakáinak kinyomtatását, melylyre engedelmet nyertem, hogy Nagyságos Neve alatt adhassam ki. Már alkalmas régóta által is küldöttem jókora nyalábbal. Minthogy pedig semmit sem tudhatok meg iránta, gyanúm támad már, hogy talán azon a' legbátorságosabb alkalmatosságon is, a' melylyen küldöttem, valahogyan eltévelyedett. Mert nem hihetem, hogy egy Magyar Püspök, ki engem' is bátoritván, olyly igen buzgott a' Magyarságért, most, mikor már meglett, ugyan a' Magyarságban való iparkodást olyly hidegen fogadja. Nagyságod köteles szolgája.

Cum Princeps tuus hic fuisset, adivi etiam ad illum, tuli ad eius Celsitudinem unum Exemplar ex Téli Éjtszakák eleganter Compactum, Supplicem praeterea libellum porrexi, adiecta Christinae Solatiosa illa epistola, ut magis permoveatur ad dandam facultatem dedicandi. Sed nihil obtinui. Serius mihi dedisti hoc consilium, ut per filium quaeram. Iam nec urgebo amplius. Ságium revereor. Te colo et amo. Ama me, ama, etiam si me mundus reliquus persequatur, qui me non novit, sed alium me sibi fingit, ad iniquam nonnullorum descriptionem. Quos Deus iudicet, *ille Deus, quem ego adoro, in veritate Cordis.* Isten hozzád. 10. Junii 1787. Posinii.[1]

23.

Reverendissimo Domino Praeposito Michaeli Paintner.
Joannes Nicolaus Révay. Salutem Cumulatissimam.

Exigit hoc a me tuus ille amor, quo me dignaris nunc etiam, hominem Certe humilem tu talis Vir, Cruce et infula illustris, ut ex me potius, quam ex alio, et id quidem quantocius rescias: me indultu Apostolico Roma feliciter obtento Clero seculari Jaurinensi omni forma legali iam adscriptum esse. Quo tu in me es animo, confido sane te hac

[1] Itt hét éven át szünetelt a levelezés.

de re ita mihi gratulaturum, ut ego mihi gaudeo. Merito gaudeo me vexationibus ereptum esse, quas diu tuli. Nosti cetera. Nunc te pro amicitia nostra maiorem in modum interpello et obsecro, ut me, hominem, tibi iam ex multis annis notum et exploratum penitus, qua sim et animi facultate ac dotibus, et in perferendis laboribus patientia, in obeundo munere fide et industria, ut me, inquam, talem et tu tua commendatione plena ponderis et auctoritatis apud tuum Novákium adiuvare [1] et provehere non intermittas. Vehementer gaudebo, me in ea lucubratiuncula mea, quam tuo nomini consecrandam adparo, tuis illis, quae multa de me sunt, meritis et hoc praecipue olim adnumerare posse: me tua etiam commendatione et opera, tot fluctibus tandem superatis, meliore et honorificentiore statione subsistere ac patriae charissimae utilius servire. Qua ex re, ut tuum novi animum, spero te duplici eaque incredibili adfectum iri voluptate: quod et mihi profueris et Patriae aliqua parte consuluerit me evehendo. Mearum vero erit partium et tuae et Patriae expectationi ita pro viribus satisfacere, ut et tuum amorem, et Patriae favores porro etiam promovear. Vale et me ama. Si quos nosti bene memores, his velim a me salutem dici plurimam. Jaurinii 8. aprilis 1794.

24.

Reverendissimo Domino Praeposito Michaeli Paintner,
Amico et Patrono Nicolaus Révay.

Mihi, veluti a mortuis ad vitam redeunti, quod toga illa fatali, quae tot me calamitatibus involvit, feliciter tandem exui potuerim, tuae erant litterae omnium iucundissimae: quibus non modo amicitiam nostram veterem firmatam esse voluisti, sed te mihi Patronum etiam et Protectorem, ultro obtulisti. Cum me noscas probe, quibus sim dotibus ornatus, quam ad haec ferrea sim laboris ferendi patientia, nihil adduco ad me commendandum. Hoc unum te rogo, effice, quibus potes, modis omnibus, ut alii etiam, praesertim Viri tibi et dignitate et auctoritate pares, me magis conspicuo aliquo positum loco eum esse videant; quem tu tibi optime notum, non favore, quamquam et hoc vehementer oblector, qui abs te mihi exhibetur, quia cum iudicio puto hunc exhiberi, sed pro merito, ob quod mihi faves, aliis commendasse proberis. Nihil nunc vacat, quod ego sciam, et quod tibi perscribere possim, ut mandasti. Directoratum aliquem optarem mihi obtingere posse, quod hac statione mihi tandem, post tot fluctuationes meas, et tranquillius vivere, et studiis amoenioribus, quibus adeo rapior, praesertim patriis, magis vacare liceret. Certe pro Albensi Directoratu recurram via sua, si omnino vacaverit, modo Superior Director adversus non sit, quod facile fieri poterit, si ille fortasse iam alium aliquem fert sinu suo hac statione locandum, meque putet, Nationalibus Scholis admotum, vix aliquid eorum possidere quae

[1] Novák Chrysostom, bakonybéli apát akkor pécsi kerületi főigazgató, utóbb a pannonhalmi sz. Benedek-rend visszaállítása után első pannonh. főapát volt.

ad Scholas latinas et imprimis ad Humanitatem pertinent. Sed tu hunc illi errorem, si quis in illo cubat, pro tua prudentia eximes. Mihi praeterea iam Seculari Presbytero, credo, labes Benyakiana abesse non poterit. Imo ego vel propterea acrius etiam contendam in competendo, ut foedatum per unum hominem Scholarum Piarum honorem revindicem, probemque et vitae integritati, et gerendi muneris exacta diligentia, dari in Scholis piis probos etiam Viros, quibus vehementer indoleo nonnullorum vitio promeritam gloriam et existimationem tolli vel saltem imminui. Nam, ut tu non desiisti Jesuita esse, ita neque ego desii Piarista esse. Vestem mutavi, quia veste Piaristica, ob invalescentem in dies sinistram de hac Religione opinionem, minus mihi licuit bonum esse, volo dicere, minus potui palam ostendere, me et bene sentientem et probe viventem esse. Libenter apud te commorabor, praesertim futuris feriis autumnalibus, modo tibi incommode non veniam. Episcopoque meo una obsequi possim, apud quem die 17. Septembris comparere volo, utpote natali eius die, atque inde postea Viennam excurrere ad comparandum iterum adparatum aliquem pro schola mea magis adhuc exornanda. Ego die 4. Septembris iam plene liber sum futurus. Si ita tibi libet, et hanc mihi gratiam, ut promisisti, ultro praestare vis, hoc die potes pro me occasionem mittere, atque ita octo certe dies, ut tot etiam scripsisti fruar domi tuae tua consvetudine mihi dulcissime. Episcopique mei gratiam opportune potero deinde solemni illo die aucupari, cui me gratum omnimode exhibere debeo, ob multa beneficia in me liberaliter collata. Somsitsius Lector Jaurinensis, Secunda Capituli Columna, heri Stallum suum mutavit, solemnitate consveta, occupata Sancti Adalberti praepositura, exemplo apud Jaurinenses non inusitato; cum et Szilius factus sit ob pingvius beneficium primum ex Lectore Cantor, deinde ex Cantore Praepositus Sancti Adalberti. Ama me porro etiam, ut coepisti: ego certe nihil eorum praetermittam, quibus tuum amorem et post haec promerear. Vale quam optime. Jaurini die 22. Julii 1794,

25.

Amicissime!

Habe hoc quoddam quasi exordium mei in te affectus publico etiam testimonio probandi. Paro ampliora, quae huc interserere non licet adhuc ob temporis angustiam. Celebro te singulari Elegia, te inquam, et domi tuae, in Publico insignibus studiis optime de humano genere et de Patria merentem. Canto et Desinuum tuum. Sed, heus! quae ad Desinium pertineant, tu mihi plura suppedita. Nec id mihi satis notum est, quae et quanta ediderit. Properato opus est, dum adhuc caleo. Facile aliquid interveniet, quod me turbet. Nil boni spero. Saluto tuam Theresiam, eique gratias volo agi pro diligenti obsequio. Et te aliquid rogabo, si spondes me facturum: facile est, et tuo animo dignum, et mihi valde necessarium. Sponde inquam, et illico perscribam. Vale et me porro quoque ama tui quam amantissimum. 3. Novembr. 1794.

26.

Reverendissimo Domino Praeposito Rátothiensi,
Michaeli Paintner
Amico Constantissimo, Sincerissimo, Dulcissimo
Nicolaus Révay.

Felix novi anni auspicium sincere tibi precor pro meo in re adfectu integerrimo et candidissimo. Deinde certum te reddo, imo, si quid iam metuere coepisti; securum quoque: me rem propositam abs te non amplius esse petiturum. Narrabo causas, cum adveneris, narrabo etiam fata mea retentiora. Ut tamen aliqua quasi Prolegomena horum habeas (video, amo iam modo Professerio loqui) quaedam cape praevie. Fors me Budae supplicem libellum pro Custodiatu porrexisse audisti et illa ex me, quam modica facta sit mihi spes, ne nullam dicam. Dum domum redii, ecce per ipsas litteras disponor omni conatu pro Exhortatore ad Academiam quamcunque. Deprecatus sum non officium a genio meo admodum abhorrens, et institi denuo forum pro Custodiatu, qui alioquin nondum vel assumtus non est, et sensi me adeo alio disponi, ut hinc amovear. Vix ista finio, repente audio me iam pro Rhetore Jaurinensi esse propositum; sed vel hic iterum celeriter evanui. Audi causam Vienna perscriptam. A Rhetorikai Professorságból azért maradtál ki, mivel azt magad nem kérted, s tsak magától proponált a Consilium. A Cancellaria pedig nem proponálhatott ollyan személyt Ő Felségének, kiről nem bizonyos, akar-e az lenni vagy sem. Quo facto ego ita coepi gaudere, ut antea optavi hanc Rhetoricam. Gaudere me oportuit: tot me rebus ingratis eripi, quot mihi iam iam impendenter sensi tam a Balogio, quam a Berta, totoque nexu reliquo. Interim non sum tamen penitus immunis: lege adnexam epistolam ad Szerdahelyium scriptam. Mitto prius ad te, ut et rem scias, et decernas, an eam Szerdahelyio submittere debeam. Vidi multa superba Bruta, sed Balogio superbius nullum reperi. Superat tuum illum Silvanum[1] quem tu merito perstrinxisti epigrammate tuo. Bene habet Rajnisius noster sed te excipit tamen, vestros plerosque, ut primum ruber aliquis floscullus vesti assuitur, hac accessione illico delirare. Si haec in Balogio non statim sensissem, honorassem et ego illum carmine, sed nunc Satyram meruit. Habuit ille Cantatorem ineptum Fabsichium, dignum hac olla operculum; atque hic ille erat mens obscurus Poeta hendecasyllabis exagitatus. Legeris credo illam insultam et tenebricosam odam in novis Hungaricis, sed, puto, obiter tantum. Legas attentius, ut nostras Balogii, gustum in bonis litteris, vel philautiam potius mireris, qui hoc infelix excrementum sublimitatis exemplar et id nobile, quidem et excellens vocat. Hendecasyllabos meos correxi, habe et hos. Sed habe et Fabsichianum delirium. Rajnisius noster totus est pro Fenglero, a quo vicissim ita sonetur, ut ne a Jesuita quidem Episcopo magis possit. Habe et huius versus pro novo anno, in quibus et me honorat.

[1] Silvanus = Szerdahelyi, a ki »Sylva Parnassi Pannonii« = czímű latin költeményeket adott ki.

Confundit superbum Balogium, qui me ne Gramatica quidem Schola dignum ait, ut quem ille nec Latine scire judicat, Papae! viginti et amplius annorum Rhetor quae protulit miracula! *Revaium legunt et latine, et libenter legunt, legentque diu: Brutum hoc superbum putrescet interea in glorium una cum suo rubeo flocco delirii sui vexillo.* Sed iam satis debacchatus sum. Contemnendus est fungosus homuncio. Audi iterum Budensia. Ego itaque iam Rhetor non sum. Pro Custodiatu candidatus sum secundo loco, primo loco Magyari, Gramaticus Budensis. Defertur haec Senatus Academici Studiorumque Commissionis Opinio ad Plenum Consilium, ut inde Viennam mittatur pro adprobatione ut solet. Consilium rem totam invertit, et Concursum indicit pro hoc Custodiatu futuro Paschate habendum Pestini. Prorsus eadem sunt huius Custodiatus fata, quae erant Aestheticae. Tunc peccavit et nunc peccat Szerdahelyi, quod omni conatu Jesuitas tales contenderit intrudere, de quibus utrisque non usque quaque ea fuit opinio, ut ferendo muneri pares putarentur. Quare praestantiores desiderabantur. Et tunc factus est per Concursum multis caballis intercedentibus Aestheticus Lutheranus potius, quam Jesuita. Quanto satius fuisset in hoc certamine Piaristae fauere. Sed ego tunc non concurri prae indignatione. Nunc vero concurram vel propterea, quod audiam satis claro indice Magyarium ceterosque eius Socios harum perturbationum causam in me reiicere: quod ego ut ille questus est, pro Rhetore fuerim a Consilio propositus, a Cancellaria vero fuerit haec Propositio remissa, quasi manifesto indicio, ut me pro eo proponant, pro quo institi: nam et in Cancellaria iam notum erat me pro Custodiatu recurrisse. Vides, quot fluctibus agitor, dum aliquid vel vigore Regii Rescripti obtineam. Et tamen dubius est adhuc exitus. Quid si non ego, nec Magyari fuerit. Ego autem certe concurro, nequid mihi culpae dent, ut in Aesthetices negotio. Sed hem! destituor omni adparatu ad praeparationem faciendam. Balog iam nihil mihi ex sua Bibliotheca potest dare, et ego vix quidpiam habeo. Szunerits probat nunc se iterum virum egregium et iustitiae amantem esse, qui mihi et consilio et librario subsidio etsi modico adest. Pudet et illum delirii Balogiani. Obsecro te, neque tu me deseras: hoc iam certe praestare potes, quod nunc peto. Quidni abs te hoc impetrem? a constanti, a sincero amico, etiam postquam altior es me factus. Corrigis eximie, quod vulgo fertur: honores non mutant mores, dulcis amice, tuos. Ego etiam si non obtinuero hunc Custodiatum, obtinebo tamen per Concursum aestimationem commendationemque maiorem alia fortasse occassione felicius mihi deservituram. Huc itaque tu me adiuves libris tuis commodatis, tu amicus constans, amicus sincerus, amicus inepto colore cinguli vel crucis fulgore non elatus, non mutatus. His magnus es apud me, et magnus es futurus etiam apud posteros. Si facilis mihi Musa favet, cinerique superstes Parr aliqua ingenii creditur esse mei. Sera dies leget haec, victuris addita chartis. Victuris, ut bene spero, chartis, haec et alia, quae multa sunt. Quare submitte mihi quantocius certe potes per Zirtzenses, quidquid adparatuum habes de Re Numaria et Antiquaria. Pervolve Libellos etiam Graduales: ibi certe latebit Debiel. Rogo autem te, memineris non solum Graecorum et

Latinorum Numorum, sed etiam Patriorum. Habet opinor de Patrii, etiam Memis Scriptores. Idem teneto de antiquitatibus quoque. Antiquitates Sabarienses habeo a Schönvisnero, sed alia eius opera non adsunt. Adde aliquid etiam ex Historia Litteraria maxime ad Bibliothecam adornandam necessaria. Aliquid huius modi scripsit, puto, Denisius. Sed ego iam chartam oppleo. Mea humanissima obsequia deferes Reverendissimo Domino Csapodi. Saluto et Theresiam tuam. Vale et vive beatus, meique et porro memor. Jaurini 30. Dec. 1794.

HENDECASYLLABI

In Poetam obscurum, et stulte insolescentem.*

Quae vesania vos habet Poetas?
Iratis, vehementer et malignis,
Si diis placet, esse vos Poetas:
Corrupto vitiata monstra sensu,
Et moestissima probra litterarum!
Quam frustra velit elegantiores
Aetas in melius renata lumen.
Ut linguam precor improbo resectam
Quisquis vos vocat impudens Poetas.
Nempe nominis huius amplus olim
Sic vilescit honor, dolente Phoebo:
Ipsis in triviis tenebricosum
Confusumque furens agyrta quisque
Ornati Titulo cupit superbo;
Et dici fidicen lyrae stupendus.
Nam virtus, et inest decor, reclamat.
Monenti insipidum caput: laboret,
Qui pulcrum penetrare vult remistum:
Doctis canto ego, mira, et alta fatus.
Quare aenigmata stulta somniorum
Verbis accumulat tibi exoletis,
Ipsi duriter eruenda Sphingi.
Hoc sublime putans tumet superbum,
Et vulgum pudibus terit remixis,
Thesaurum quia non capit retrusum.
Thesaurus tuus iste sit, cachinni
Nostri materia, abditi profunde
Secreti malefauste mystagoge!
Indoctum male doctus ipse quantum
Tu dices numerum? quod anxie haeret
Vel doctissimis his tuis tenebris
Vir quisque, et stomachum tenens moleste.
Jure te cerebro putat carere.
O annos male perditos favore
Patriae meliora promerentis!
Tanti temporis atque lectionis
Fructus scilicet hi tibi redundant:
Isti versiculi tenebricosi,
Insulsi, rigidi, mali, nefasti.

* Fabsichra vonatkozik.

27.

Reverendissimo Praeposito Ratothiensi
Michaeli Paintner
Amico Sincerissimo Svavissimo
Nicolaus Révay.

Sperabam me furente hac bruma ad fornaculam meam tranquille sedentem panegyricis illis occupare posse, quorum alterum tibi, alterum. Denisio destinavi canendum. Sed ita res meae verterunt, ut rebus aliis obruar, et ut coniicio, mihi aegre profuturis. Laborandum tamen est, ne occasioni defuisse arguar. Concurram certe, tametsi praevideam me nihil relaturum. Sentio enim graves factiones agitari, quas ego rudis ad arma talia, depellere nequeo. Sacer tibi Panegyricus et eo erit splendidior, quod me nunc undique desertum, imo etiam hostiliter impetitum, submissis tam amanter tot tuis libris iuveris et sublevaris. Vel interim gratias tibi me habere significo, dum plura dem grati animi Monumenta, fortasse in longius aevum duratura. Volo enim etiam post fata mea vivere. Vivent una et amici. Quo animo legisti Odam Rajnisii. Ut ille Praesuli Versus hos exhibuit, ad Amicos, ut observaverit Scriptos, putabat Praesul nihil hos ad se attinere ob hunc titulum: remuneratus est tamen illico Poetam aureis quatuor. Deinde lectis versibus, ubi de se pleraque vidit scripta esse, emendavit errorem, statimque lagenas, quot vulgaris corbis capere potuit, plenas vino vario, eoque pretioso, iussit ad Poetam deferri, ut venam languentem excitaret. His ipsis diebus produxit Rajnisius in palatio Episcopi suum Canticum Moysis magna Nobilium frequentia, et fere profusa Patroni, tam in Hospites, quam etiam in Chori Directorem Rajnisium ceterosque Musicos liberalitate. Leges hanc quam proxime in Novis Hungaricis. Etiam hoc anno Rajnis dicet Conciones quadragesimales Hungaricas, quae prius quidem mihi erant oblatae, sed ego deprecari debui, quod graviter occuparer praeparatione ad Concursum. Quomodo lis tua agitur? Vehementer angor tui caussa, ut tibi nondum liceat tranquille esse. Et mihi lis aliqua indicitur, sed quae tamen ad Districtualem Tabulam non devolvetur. Legisti obscuros illos et inficetos versus, sub titulo: *Ünnepi Vers*, quos Marsyas Nefastulus obscuriloquus, Poeta Neoreverendissimi Trunci Ferocis Sartorini, infelici procudit Minerva, quibus tamen et laudatus Patronulus et ipse Poeta vehementer exultant. Hos ego ausus sum Hendecasyllsabis, quos etiam legisti, impetere. Hendecasyllabos istos quidam Marsyae tradidit quasi Buda a Procuratore quopiam transmissos. Marsyas, ut se vindicaret, pro egregia sua Minerva effudit iterum confusum quoddam chaos idque iunctum meis Hendecasyllabis circumferri iussit ad omnes Professores quasi arbitros. Ut ad me devenit, cernens post eius Antistrophen pagellam vacuam, eam subito replevi Metastrophe brevicula, ut ille est promeritus, hoc Musarum probrum! Si tibi ita vacuerit, ut vel ridere, vel etiam leviter indignari possis, potes et has ineptias legere. Nos quidem ridemus satis. Venturusne es ad nos his Bacchiferiis? Si cui, mihi certe exoptatissimus venies. Habeo enim quam plurima, quae in sinum fidelem effundam, et de qui-

bus te consulam etiam, rogemque patrocinium. Nives quidem istas, quae tantae nunc sunt, valde inprecor, quod putem te his ab itinere esse deterrendum. Lupi etiam in Bacuntia ferocius nunc oberrant. Si te videndi nulla futura est copia, at saltem litterulis me solare. Ama me et porro tui amantissimum et vale quam optime. Rajnis salutem tibi adscribi mandat. Jaurini 30. Januarii 1795.

28.

Nicolaus Michaeli Praeposito Amico Dulcissimo.

Utinam, ut scribis, Divina Providentia me ultra modum et vires tentari non sinat! Adeo sum animo perturbato, iam in quartam mensem gravissimis persequutionibus varie et continue exagitatus, ut vehementer ipse mihi metuam, ne quid sinistri mihi eveniat prae nimia animi aegritudine. Neminem prorsus habeo, ad quem secure confugere possum. Scribis, non videre te, quid mihi prodesse aut obesse possit Ferox Sartorinus. Prodesse quidem, etiam si voluisset, non multum potuit: sed obesse pro malitia sua omnibus viribus conatus est, et conatur. Nescis illud Scripturae: ad nocendum pessimo cuique vires abunde suppetere? Audi, quid egerit. Aegre ferens, se a Rhetorica 600 florenum, quam semper male docuit, praeter mentem suam amoveri; ut eam etiam qua Canonicus, et Seminarii Praefectus, retineat hoc adhuc anno, tuta conscientia, quam tu lapide epistolae tuae interiicis, potuit me pro hac Rhetorica candidatum, occultis viis, ita denigrare, quemadmodum ipse de insigni hoc facto suo gloriatus est: ut me suis locis vivacissimis coloribus depinxerit *hominem nullius scientiae,* adeo *malum latinum,* ut ne Grammaticam promerear, corruptis praeterea moribus, et dubia religione. Et haec tuta conscientia: tuta certe avaritia. Vides, quantum mihi obsit errore non rectae vocationis ad Piaristas devenisse. *De Piarista etiam optimo licet haec spargere; quia Piaristas universim nullos esse volunt.* Et tamen tam corruptos, tam malos hos Piaristas non sustinere, se fingunt, opinor propterea, ut habeant tristes has reliquas furori suo diutius expositas. Sartorino huic intima intercedit cum Silvano Budensi necessitudo. Hic ad clavum est. Cetera pervides. Me pro Rhetorica Candidato, quae est tentata, machinatio! ut si successisset etiam, ne tamen Jaurini sim. In crisin vocata est secularizatio mea, eodem prorsus tempore, ea contentione: ut si Rhetor esse volo, qua Piarista sim is apud Piaristas, apud quos magna nunc Virorum est penuria. Haec fuissent mea proemia, quae mihi vel ipse Rex suo rescripto deberi clementissime iudicavit. Et haec tuta conferentia aguntur, imo etiam in obsequium Dei. Defendit me tunc Episcopus. Mandatum, quod 25. novembris anni 1794. intimatum est, sonat de futuro: ne in posterum Episcopi cuiuspiam secularizationem sine praevio Consensu Regio promoveant. Mea secularizatio antiquior est, in cuius usu fide bona esse coepi a die 28 Martii anni 1794. quando nuspiam adhuc petendi Consensus Regii necessitas in simili casu memorata est. Sed qui leges ferunt, illis leges interpretari licet. Juris axiomate deberent interpretationes in favorem esse, sed

istis tuta conscientia volupe est interpretatione abuti ad hominem, bene meritum etiam Regis iudicio, penitus, supprimendum et perdendum. Perdor, nisi mihi Deus per bonos Viros succurrit, quibus tenerior est conscientia. Mea Secularizatio ante legem latam licet obtenta et in usum deducta, nulla est. Nulla esse debet, quia pro Numismatica praeter mentem et voluntatem expressam horum legislatorum, vel potius legisdepravatorum, audior magno conatu esse venturus. Ridere debeo, licet in summis angustiis, quae mihi vel novissime scripta sunt. Scio me tenuem esse, conatu aliquid valeo, etiam feliciore aliquanto proloquendi modo. Et ego tantillus, Sartorini iudicio ne ad Grammaticam quidem aptus, quanto sum terrori!!! Ride amice! Scio mite tibi cor esse, ut qui mihi condolendo risum nunc non opportunum iudices: sed quia et ego rideo, quì perdor, ride. Flebo postea. Haec ergo mihi scribuntur: *Unicus ille, quem nosti, et qui multis suorum conatibus impellitur ad concurrendum, nec tamen satis animi illi est, ut se determinet. Est praeterea quidam. Sági iuvenis, is autem nimium sollicitatur, ne tu concurras, nihil enim sibi polliceri potest in tua praesentia.* Ne concurrere possim, nulla esse debet mea Secularisatio. Cras Viennam procurro, morabor illic, dum Consensum Regium impetrem. Sed angustiae mihi sint undique, neminem habeo, et pecuniam multo minus. Et tamen movere me debeo, ne ante tempus iis dotibus, quibus me natura et Deus praeditum esse voluit, vi suppressis et suffocatis misere consepultus peream. Curandum mihi est, ne saltem mea ignavia peream. Imploro tuam opem. Commendasti me tuo Kurzio: commenda me nunc quam maxime. Ego certe eum adibo, et tuo nomine rogabo. Sed tu provide, ne me aliis Jesuitis, qui nec tibi placent, exagitatum et proclamatum, ab omnibus putat esse opprimendum. Ego viros vere Jesuitas colo, et sum vicissim ab iis amatus. Ab Horvátho Varadiensi Directore ita, ut a Fratre. Sed illum mors rapuit. Amor abs te, qui vivis et quem vivere diu opto ex animo. Amor ab aliis etiam non paucis. In Faludio iam bis edito, inter summas persequutiones ostendi: quanti vos faciam. Quidam fastuosi, et deliri me noscere nolunt, in me homine candidi et boni animi umbram Piaristicam impetunt. Hoc furore, praemoneo te, quid futurum sit in Concursu Numismaticae, tametsi me sciant, et tunc experientur, non omnino inparatum accessisse, vindictam sument in umbra Piaristica. Silvanus aderit ut interimalis Director Philosophicae Facultatis pro defuncto Makone. Sinet se Schönwisner, etsi virum probum audiam, induci huius et aliorum praestigiis. Futurum certe est. Meministi Wolfgangum Tóth Rhetorem Budensem, Virum mihi optime affectum, etiam qua Jesuitam, pro Aesthetica omni conatu fuisse a suis propositum. Nos utut, competierimus, optime tamen convenimus. Sed illi, qui pro Schedio erant Juvene Göttingiano, machinationibus, ut nunc in Numismatica fit, concursus necessitatem svaserunt, et induxerunt etiam. Tres *famosi Piaristae* Gabelhoffer, Koppi, *Dugonits,* cum ceteris Semilutheranis et Archilutheranis ita res instituerunt pro suo Cliente Schedío, ut Toth in Concursu pessime subsistisse iudicaretur. Egregie infamatus vir bonus diu circumferebatur. Hoc ego nunquam probavi, imo adeo abominabar, ut

ad ipsum Regem recurrerim, et Suplicii Libello et scripto Carmine de factione questus sim. Legeris, puto Elegiam meam ultimam Libelli II. ad Regem Ferdinandum. Mako probavit conatum meum. Num ego umbra Piaristica concurro pro Numismatica Examinatoribus Jesuitis tunc graviter offensis: ut ergo Piaristis Examinatoribus tunc certe iniquis sua constet ultio, ego ero prostitutionis objectum. Feram tamen omnia, neque propterea deterreor. Modo mihi Deus in Secularisationis negotio viros suscitet, qui me sustineant, nihil moror Numismaticam. Amice! Adsit mihi per tuum Kurzium, scribe illi quantocius; ut ego te postea in mea tranquillitate non modo amicum, sed etiam conservatorem canere possim. Rajnisio gratum est, te tanto studio fastuosorum animalium elenchum abominari. Vale. Scribam etiam Vienna. Jaurini die 24. Februarii. Natale mihi die tristi, quam fere opto nunquam exstitisse. Fuissem quasi non essem.[1]

Közli: Dr. Récsey Viktor.

JÁSZAY PÁL NAPLÓJA.

— Kilenczedik közlemény. —

3. Szombaton. Reggel 7—10-ig Just tanultam; 10-kor *Máriássy Menyus* hozzám jövén s emlitvén, hogy pro insinuatione ki vagyunk téve, véle együtt elmentem a *Matkovich* Expeditorához, hogy a Testimoniumomat kivegyem, de azt otthon nem találván, vissza felé indultam, s a Vadászkürt mellett előtaláltam, — s azt mondván, hogy holnap menjek el érette, egy kevéssé még járkáltunk, annakutána 12-ig ezen jegyzéseket irtam, délután 4—7-ig correpetáltunk, *Kapczy* említette, hogy ő már insinuálta magát; — én *Menyussal* oda jártam aranyat is váltani, de a boltok mind bevoltak zárva, a hol váltani lehetett volna. Vacsora előtt a Hajóban és Jeánnál voltam. A vacsoránál csak hárman voltunk, *Laczi*, *Petrovics* és én; vacsora után *Laczi* engemet sokáig mulattatott a Physhármonikával és a Fortepiánóval, annakutána még egy kevéssé *Petrovicscsal* beszélgetvén feljöttem s 12-ig Just tanultam. Szép tiszta napos idő volt.

4. Vasárnap. 7—9-ig Just tanultam, 9-kor *Idrányi* a Csepcsányit elhozta, később *Menyussal* elmentem a *Matkovics* Expeditorához a Testimoniumomért, de ismét csak azt felelte, hogy az atyja beteg levén, délutánnál elébb ki nem adhatja, még pedig azt sem adhat többet csak a Husvétutáni terminusról, — én sokáig nem akarván instálni, ebben is megegyeztem, ugy gondolkodván, hogy a cholera alattiról vagy a *gróftól* vagy pedig *Patay* vispántól a Zabolchban töltött nótáriusságomról fogok kaphatni; — innen a *Personalis* Juratériájára mentünk, s a Jurátusa azt mondván, hogy a Jurátusságomról szóló bizonyságaimat annakutána is béadhatandom, insinuáltam *Menyussal* együtt magamat, s az oskolai és Patvaristai bizonyságaimat ott hagytam. *Menyus 15-díknek* én pedig 16-diknak irtam be magamat; — innen visszatérvén, *Kéczerivel* együtt a Duna partra mentünk sétálni s 12-kor *Nagy Bóldival*

[1] Elkeseredésében még születése napját is, melyen e levele kelt, megátkozza.

találkozván, elmentünk a Wurmhofba, s ottan *Kandó Kálmánnal, gróf Beleznay Ferenczczel*, és *Takácscsal* sokáig beszélgettem; *Beleznay* az egész élete történeteit elhistorizálta, mint csapták ki az Ingenieur Chorból, mint csalta meg a bátyja János, a ki Curatora volt, mint verte meg publice a hét választó fejedelmeknél, mint akarták őtet S.-Patakra, s annak kikerülésére mint adta magát a házassági gondolatra, s micsoda szempontokból vette el a *Matkovich* leányát, innen haza jövén 2-ig Csepcsányit olvastam, ebéd után a fiúk hozzám jövén, járkálni mentünk, s én esmét fel mentem a *Matkovics Expeditorához* a testimoniumért, de azt otthon nem találván *Lósyval* elmentem járkálni, — a beszédjéből a ravasznak kitanultam azt, hogy ő csakugyan recurrált a Palatinus Cancellistaságaért, de a nádor azt felelte, hogy már másnak igérte, — s hogy *Stoffernál* is volt, a ki nékie azt felelte, hogy egy fiatal ember már másfél esztendeje, hogy várakozik reá. — Igy beszélje ki az ember czéljait, még a meghittnek vélt emberének is; — járkáltunkban Menyusékkal találkozván, vélek a Fejér hajóba mentem, s ottan *Acsádival, Eva Palival, Kunch Lajossal, Bay Sándorral*, s másokkal 8-ig beszélgettünk. — Éva azt beszélte, hogy *Nagy Bóldit* a kapitánya erővel bevitette a kaszárnyába, s temérdek adóságai levén, declarálta nékie, hogyha ki nem fizeti, el kell nékie Pestről pusztulni; *Bay Sándor* pedig azt mondotta felöle, hogy azon felül hogy rettenetes módon hazudik, holmi aprólékos dolgokat, mint p. o. kesztyűt el is lopja ha szerit teheti. — 8-kor *Domokos Miskával* a Jeánhoz mentünk, s ott *Spóner, Baloghy, Márton, Zsarnay* s én, *Gerzonon*, a kinél (az ekkori beszédjeiből húzván reá következést) nagyobb hazugot megvallom nem minden bokorban találni, igen sokat nevettünk. Vacsoránál ismét csak magunkban voltunk. *Laczi* említette, hogy holnap *Hagn* tesvérek több grófnékkal együtt nálunk lesznek ebéden. N. B. A bilétek a Hajóban. Vacsora után egy kevéssé még Just olvastam. Ködös hideg idő volt.

5. Hétfőn. 7—10-ig Just tanultam, 10-kor *Knézsik* hozzám jövén elindultunk *Matkovics* felé, s ő a Hajóba betérvén, én elmentem a *Matkovics Juratériájára* ott a Testimoniumomat valahára mégis kikapván, *Lósyval* elmentem járkálni a Neu Gebäude promenádjára, — *Matkovics Emma* a gangon meglátván, a Dunára szolgáló ablakját azonnal kinyitotta, s *Ottival* oda állván, köszöntésemet nagyon szívesen fogadták. — Az alatt mig járkáltunk, én *Lósyt* önkérésére szüntelen examináltam a Jusból, de bizony nagyon sokra nem tudott ő megfelelni. — Vissza felé tértünkben *Ürményi Laczi, Pécsy János* s *Tekusch* nékem nagyon szivesen köszönvén, Lósy bámulva tudakozta tőlem, hogy mi az oka hogy nékem annyin köszönnek? — *Lósytól* elváván, *Petrovicsot*, a ki Budára több más a tudós társaság nagy gyülésére megjelent tagokkal együtt ebédre volt hiva, a Duna tulsó partjáig elkisértem a hidon, — annakutána pedig *Jarcsicscsal* végig menvén az Úri-utczán, — a Kigyó- és granatéros-utczákon keresztül *Apostolhoz* mentem ki épen Diplomatikai tabellákat irván, nála egy pipadohányt kiszivtam s haza jöttem. — Az ebédünk, minthogy a grófné a *Hagn* Demoisellek kedvéért sok vendégeket egybegyüjtött, már 3. óra

után volt, — maga a német szotyka mindazáltal meg nem jelent, ebéd előtt üzenvén már meg, hogy rosszúl léte miatt nem jöhet. — A kis Comtessenek nagyon rosz kedve volt az ebédnél. — Ebéd után *báró Bánffyval* beszélvén, ő azt mondotta, hogy ő még tegnap tudta, hogy *Hagn* nem fog eljönni ebédre. 4—6-ig correpetáltunk, 6-kor *Somoskeöy* elment magát insinuálni, mi pedig 7-kor lemenvén a Hajóba, ottan *Domonkos Miskával, Zsarnayval, Sz. Iványival, Mártonnal, Berzsenyivel* (a költő fiával), *Fáy Matyival* és *Knézsikkel* beszélgettünk 9-ig; — ekkor haza jövén, az atyámnak e következendő levelet irtam:

»Drága kedves uram atyám! Érzékeny megindulással értettem drága kedves uram atyámnak a mult hónap 18-án hozzám intézett leveléből egészség állapotjának mind ekkoráig is gyengélkedő voltát, s egy főoka ez annak, hogy a Censúra letételét a lehetőségig siettetem. Mert egy atyát szeretve tisztelő fiúnak vajmi keserves a messze távolban, honn sinlődő attyától sokáig elszakasztva lenni. A mi az e részben reám bizott dolgot illeti, arra csak azt válaszolhatom drága kedves uram Atyámnak, hogy anélkül hogy a beteget látná egészség változásainak jeleit tapasztalná, s így gondviselése alá vevén gyógyszereit időszakonként történendő környülállásaihoz alkalmaztatná, egy valamire való doktor sem akar egy betüt is prescribálni, és én ebben a részben, a mint honn létemkor is javaslám, legjobbnak látom a Jósa doktorhoz való lemenetelt. — Csudálkozom is felette annak mind ekkoráig s ennyire lett elhalasztásán.

»Én a Censura letételére már magamat a Personálisnál béjelentettem, hanem a gróffal, minthogy már egy hete, hogy Bécsben van, a dolgot nem közölhettem; — a jövő héten már minden esetre tul leszek az orális Censurán, — arra mindazáltal, ha vajjon azonnal felesküdjem-e? (minthogy e részben magát drága kedves uram atyám világosan ki nem nyilatkoztatta) hova hamarább válaszát elvárom. Különben is mind a ruháim viseltességei, mind a Patay úr fiskálisságának lett bétöltetése, mind a Károlyiénak csak hamis hirből lett származása, mind pedig a Palatinalis Cancellistaságnak (a mint a grófnak csak ezen szavaiból is könnyen kivehettem »nem tudom ha difficultást nem fognak e tenni abban, hogy az ur református«) elsülhetése eránti kevés reménységem miatt sokáig Pesten maradnom mind czél eránytalan, mind sükertelen volna. Minden esetre bizván az isteni gondviselésben, környülállásaim helyhezetének miben léte fogja magam mire határozását jobbra vagy balra dönteni.

»Egyébaránt Dani öcsémről s a Ternyeyvel való dologról, az elsőbbről a legközelébbi levelemben, az utóbbiról pedig a Ternyey, Gábriel István urtól küldött levelében véleményem szerint teljesen lévén drága kedves uram atyám értesíttetve, magamat atyai becses grátziájába ajánlván, vagyok tisztelő engedelmes fia s. a. t.« Ennekutána még 11-ig Just tanultam. Szép tiszta napfény volt.

6. Kedden. Reggel 6—9-ig Just tanultam, 9-kor felkelvén, az atyámnak irott levelemet be copertáztam s a postára elvittem, — a postáról jövet *Knézsikkel* találkoztam, s ő vele együtt feljöttünk hoz-

zám, s itten nézegettük a Torna vármegye zászlóját, melyet ő hozott fel a Nemzeti bajvívó oskola számára. — Az egyik oldalán Szűz Mária, a Keglevich familia és a vármegye czimerei, mely utolsóbb egy sárga sólyommadár, a másikon pedig az ország czimere vagyon kifestve. — A kulcsártól hallottam, hogy nékie a Grófné panaszolta a *grófnak* Bécsbe Referendáriussá lett kineveztetését. Ennek utána *Knézsikkel* elmentünk a bajvivó oskolába a zászlót általadni, de az belevén zárva, Budára mentünk a Rudas fürdőbe fürödni, egy óráig ott voltunk, akkor haza jövén 2-ig Just tanultam. — A gróf megirván Bécsből, hogy 3 fertály 4-re Pestre megérkezik. a grófné ebéd előtt eleibe ment, s mi csak magunkban ebédeltünk a kis comtesse elölülése alatt, — de nem találkozván véle a grófné, ebéd után vissza jött, — 4—6-ig correpetáltunk. — 6-kor lementünk a Hajóba, s ottan *Domonkos Miskával, Dengelegivel, Zsarnayval, Szent Iványival* s *Talián Palival* öszve jövén, beszélgettünk 9-ig. 9—11-ig Just tanultam. — Vacsora előtt a gróf megérkezett; a vacsoránál a *Báró Bedekovich* jelenlétében említette, hogy Bécsben *Nádasdynak* a Finánez Miniszternek is akartak tiszteletére lenni, de az tartván attól, hogy mint magyarok bizonyosan vagy magyarúl vagy deákúl fogják megköszönteni, ő pedig egyiket sem tudja, betegnek tetette magát. Tiszta napos, de hideg idő volt.

7. Szerdán. Reggel 7 — 9-ig Just tanultam, 9-kor *Knézsik* hozzám jövén, elmentünk sétálni, s egy törött arany gyürümet be akartam cserélni az aranymüvesnél egy K. betüs gyürüért, — de K. betüst nem találtam, — innen tovább menvén *Máriássy Menyussal* találkoztunk s együtt elmentünk járkálni, 12-ig járkáltunk, akkor bementünk a Fehér hajóba, s ottan 1. óráig újságot olvastam; — 1-kor a grófhoz bemenvén, megkértem, hogy Censúrát akarván tenni, a Testimoniálisomat méltóztatnék kiadni, melyre ő ennyit felelt »*jól van, majd kiadom*« s tovább instálván, hogy méltóztatnék mellettem a Personálisnak szólani, hogy a Censura letételét (még csak 4-ik terminusom levén) engedné meg, az, felelte, hogy: »*bizony már azt nem tudom, ha megengedik-e, — amint gondolom 3-dik terminuson van már az úr nálam úgy-e?*« — én felelém: igenis mtgos uram, s azzal kijövék. 1—2-ig s ebéd után 4-ig Just tanultam, 4—6-ig rész szerént correpetáltunk, rész szerént jövendő állapotunkról tanácskoztunk. *Kapczy Tamás* azt javaslotta, hogy menjek Bécsbe *Szücs Istvánhoz* az ágenshoz Sollicitatornak, s azt könnyen el is nyerhetem *Szücs Gyuri* által, hanem csak mennél elébb kellene igyekezni, mert a mint vette észre *Kunch Gábor* az öcscsét *Lajost* akarná oda valami módon becsinálni, — 6. után elmentünk járkálni a Duna part felé, onnan *Kapczyhoz* mentünk s ottan egy nehány scandalózus képeket nézegettünk, — innen pedig a Jeánhoz, a hol levén *Kelcz Vincze, Szmrecsányi Laczi, Nyeviczkey Jósi, Máriássy Menyus, Spóner Thódor* és *Sz. Iványi Miklós,* ott beszélgettünk 8-ig. 8-kor haza jövén, ezen jegyzéseimet irván, a kis szobaleány be jött a kulcsárt keresni, s addig incselkedett körülöttem, hogy jól megcsecseréztem; azt mondotta, hogy vélem álmodott a mult éjjel, s hogy én őtet megcsókoltam, — ezzel kiszaladt, — úgy veszem észre, hogy csak alkalma-

tosság kellene, nem nagyon kiáltana zsiványt. A vacsoránál említette a gróf, hogy holnap a tudós társaság tagjai közül 13-an lesznek nálunk ebéden. Vacsora után 11-ig Just olvastam. Szép tiszta meleg idő volt.

8. Csütörtökön. Reggel 7—9-ig Just tanultam; 9-től pedig 12-ig *Máriássy Menyussal* Csepcsányit, $11^1/_2$-kor hozzám jött *Irányi* és *Knézsik Lajos;* — 12-től 2-ig rész szerént Just olvastam, rész szerént némely emlékezetben kapott lószőr gyürüimet igazgattam. — Ebéden *Kisfaludy Sándor, Hováth Endre, Bitnicz Lajos, Czuczor, Guzmics Izidor, Szilassy, Berzsenyi, Kis János Superintendens, Kis Károly* és *Kis József* voltak nálunk a tudós társaság tagjai közül, — Az ebédnél Kisfaludy mind a grófnéra, mind pedig a grófra nagyon szépen elköszönté a poharat, — melyben sajnálkodva említé, hogy a gróf már rövid időn elhagyandja őket, s óhajtá, hogy bár Budára jönne lakni. Ebéd után 4—6-ig correpetitiónk volt. — *Somosköy* említette, hogy ő Almássytól az ebédnél hallotta a grófnak csakugyan Referendáriussá lett kineveztetését, ugyan ezt hallottam később az Almássy másik Jurátusától is. 7-kor lemenvén a Fehér hajóba, ottan *Bay Miklóssal, Kandó Jósival, Zsarnayval, Szent Iványival,* az *Ifjú Berzsenyivel, Demetrovicscsal* és *Csernellel* találkoztam. *Bay* nagyon kezdett azzal vexálni, hogy én *Patay Katiba* szerelmes vagyok, s azt mondotta, hogy nagyon szánakozik rajtam, hogy már *Kati* férjhez megyen. Berzsenyivel pedig azon disputáltunk, ha vajjon annak a ki jó poéta akar lenni, kell-e a poésist gyermek korától fogva gyakorolni? — én állitottam, ő tagadta. A Hajóból 9-kor feljövén, a kulcsár emlitette, hogy *Patay Jancsi* keresett s köszöntött, a ki a kocsiról egyenesen a kapunk előtt szállt le s hozzám azonnal befutott. — 9—10-ig Just olvastam, 10—11-ig valamely nagyon bájoló muzsika szólalván meg az ablakunk alatt, azt hallgattam, 11 után ismét Just olvasgattam, minthogy a grófné Budán levén 3 fertály 12-nél előbb nem vacsorálhattunk. A vacsoránál *Sámuel* és *Ádám grófok* sokat beszelgettek a *Mademoiselle Hagenről,* hogy a két Epouseur *gróf Károlyi* és *Sándor* nagyon jár körülötte. Nevezetesen egyszer Sámuel ezt kérdezvén: »*Ich möchte aber doch gerne wiessen, welcher von diesen zwey epouseuren hat freieren entree*», — Ádám ezt felelé: »*ohne zweifel der, welcher mehr zahlt*«. 12. után még egy kevéssé Just olvastam s lefeküdtem. Szép tiszta napos idő volt.

9. Pénteken. Reggel 7—9-ig Just tanultam, 9—12-ig Menyussal Csepcsányit olvastuk; Menyustól hallottam, hogy Patay Jancsival találkozott, s megigérte, hogy 7-kor el fog hozzám jönni. — 12—2-ig ismét Just tanultam. A grófék mindnyájan Sámuel grófnál levén ebéden, mink csak 4-en ebédeltünk; — 4—6-ig correpetitiónk volt. Somosköy említé hogy Almássytól hallotta Báró Bedekovichnak Septemvirré lett kineveztetését. — 6-kor Patay Jancsi jött hozzám Zoltán Eödönnel, ő beszélette a király megköszöntetésének miképen történtét, s hogy Latinovics és Vojnics Bács Vgyei követek annyira szemébe tüntek a németeknek, hogy többen mondának: »*Die Ungarn sind alle schöne Leute, aber besonders die Zweie sind wunderbar*«. Jancsival elmentem az atyjához a Donner házhoz, s ott mulattam 8-ig. Az öreg Patay beszélte, hogy

ő magától a gróftól hallotta a Cancelláriához leendő bizonyos vitetését, minthogy csak egyedül maga a gróf van a Referendáriusságra ő felségének proponálva. Az egész dolgot pedig ekként beszéllé a gróf nékie, hogy a királyi táblánál történt némely változások miatt Reviczky előtt kitalálta a száján ereszteni, hogy szeretne a Táblától elmenni, — s így minden tudta nélkül a Referendáriusságra proponálta Reviczky, — ámbár ő ezen nagyon meg van szomorodva, mert így mind a főcuratorságról, mind a tudós Társaság Elölülőségről le kell mondania. — Mondá továbbá azt is, hogyha márcziusban még ki nem nevezik, úgy áprilisben bizonyosan Restaurátiót fog tartani; — ha pedig ki nevezik, úgy juniusra kell haladnia. Patay még igy folytatá beszédét: »szeretném ha a Restaurátió nem haladna sokára; — Jancsi fiamat szolgabirónak szeretném, Laczi pedig a Nótáriánál marad. — Bónis Samut az atyja erővel Fiskálisnak akarja candidáltatni, de én szolgabirónak akarom, mert arra alkalmatosabb. Zoltán Miska alkalmasint főfiskális lesz, — Szatthmáry ágenst pedig főnótáriusnak szeretném lecsalni«. — Alig hogy ezen végső szavakat kimondá, s azonnal, belépett Szatthmáry agens, egy Csörgő nevű Ifjú emberrel, kit csak most kinevezett, Károlyi György gróf Báthori Fiskálissának mondott lenni; — és igy csakugyan nem igaz volt, a mit nekem ezen dolog felől beszéllettek. Szatthmáry Kállayról (de világosan melyikről? — nem tudom, — a mint érthetém Károlyról) azt beszéllette, hogy itt Pesten a Kigyó utcza szegletén levő gombkötőnél megcsináltatván a Bécsi pompára az aranyos ruhát, — azt minden fizetés nélkül el vitte, s ott megtevén benne a parádét, mostan már gáncsot keres benne, — s nem akarja által venni. — Jancsitól s az atyjától búcsút vevén Zoltán Eödönnel együtt eljöttem; — ettől hallám, hogy a bátyja Jancsi csakugyan megkérte Patay Katit, de jegyet váltottak-e már vagy sem? — nem tudja. — Haza jövén egy darabig Just olvastam. Vacsora után ezen verseket irtam:

Gorgon hangon agyarkodik
Sorsom ellen a kaján
Szerencse dúló szelleme, —
Férjhez megy a barna lyán!

Gyémánt szint ragyogó bájos
Éke szög szemeinek,
Más keblének gyújt világot,
Homályt vet az enyímnek.

Pipám kéklő füstjeiként
Oszlának szét reményim,
S nékem csak e bús hang maradt:
Ő többé nem az enyím!

Kecsegtető szép vágyaim
Alapja szét szóratott,
S azzal együtt kedvem, éltem
Létem porrá tipratott.

Nincs ah! nincs már nékem többé
A hüs estvék alkonyán
Kinek nevét hangoztatnom
A kék tisza zöld partján!

Nincsen kivel álmodoznom,
Nincs kivel vigasztalnom,
Gond s keserv lakja keblemet,
Éltem rom, bú, — siralom.

Nincs kiért virasztnom sok száz
Éjjelek hosszú során,
Nincs kiért sietnem a hűs
Csörgő csermelyhez korán.

Nincs kiért hallgatnom a bús
Hangon nyögő csalogányt
Elragadták tőlem haj! el
A gömbölyeg kis leányt.

Elhúnyt képzeteim boldog
Órákat igért napja,
Keblem belsejét emésztő
Méreg kinza s harapja. —

A vacsoránál emlité a gróf, hogy ma olyan két tagokat választott a tudós társaság, a kik csakugyan egy szót sem tudnak magyarúl, mint p. o. *gróf Benyovszkyt.* — 11—12-ig ismét Just olvastam. Egy kevéssé borongós idő volt.

10. Szombaton. Reggel 7—9-ig Just olvastam, 9-kor Máriássy, később Idrányi Jancsi jöttek hozzám, s Jancsi a tegnap estve irott verseimet az asztalról elkapván, sokáig kergetöztünk együtt. — 10. óra tájban az atyámtól levelet kaptam egy szántai zsidó által, 11—12-ig a kulcsárral beszélgettem, 12—2-ig Just olvastam. Ebéd után Máriássy és Kapczy mindjárt eljöttek correpetitióra, de a gróf lehivatván magához, az elmult. Én a grófhoz lemenvén, e következő beszédet folytattuk egymással:

A GRÓF: Hányadik terminuson van már nálam az ur? — Postpaschális terminustól?

ÉN: Igenis Mtgos Uram.

A GRÓF: Hogy a házamnál van?

ÉN: Nem, — még annak csak második.

A GRÓF; Tehát Szent Mártontól? —

ÉN: Igenis, — hanem instállom Mtgos Uram, ha lehet a Cholerás terminusról is méltóztassék kiadni a Testimoniumot, hogy azt el ne veszítsem, minthogy már akkor Matkovich urnál sem voltam. —

A GRÓF erre csak ezt felelte, hogy: Jaj, már azt nem igérhetem, — s leülvén a Testimoniumomat megirta, a mely rövid ugyan, de elég szép, — s a kezembe adta letisztázni, — e mellett egy más lepecsételt levelet is adott a kezembe, melyben a Neo Censurandusok thémái voltak béburkolva, hogy azt irjam meg Ötvös Pálnak, a Curia levéltárnokának, s valamelyikünk vigye el, Petrovicsnak pedig ne sajnálja megmondani, hogy menjen hozzá; én a meghagyottakat véghez is vivém, de sem Ötvöst, sem Petrovicsot otthon nem találván, a levelet a Petrovics testvérének által adtam, magam pedig vissza jöttem megmondani a grófnak, hogy Petrovicsot ugyan otthon nem találám, hanem meghagyám, hogy a mikor előjövend, küldjék el a Mtgos grófhoz. Ő ezen csudálkozván (Döbrentey is nála volt) azt mondotta, hogy hiszen nem azt a Petrovicsot értettem én, hanem a mienket, — annál fogva ismét vissza mentem s megmondottam, hogy rosszul értettem a dolgot, már nincsen rá szükség. Onnan vissza jövén, a Testimonialisomat szépen leirtam, nem különben a Personalishoz a következendő Recursust: »Illustrissime etc. Ad Illm Dnm Alexandr. Mérey etc. Directa humillima supplicatio Pauli Jászay F. J. P. Jurassi nov. qua se pro Censura Adv. admitti exorat.« Ezeket leirván, Kunch, később Máriássy, ismét később Zsarnay és Szentiványi jöttek hozzám, s ezen utóbbiak csakhamar elmenvén, csak Kunch maradt nálam, s — — Szücs Istvánról, Ágostonról, Thomka Laczíról, Fáyról, a Cholera alatt töltött időmről, Csuka Katiról, Ónody

Borcsáról, Ternyeiről, a Kunch bátyjáról, a házasságról, a katonaságról, beszélgettünk: ő elmenvén, nyomban morfondíroztam, később Juliska feljövén őtet nagyon megcsecseréztem; 9 után a gróf a társaság gyűléséből előjövén, lehivatott, Döbrentey is nála volt, s azt kérdezte tőlem: az úr mostan úgy-e Censurára készül? Én mondám: igenis. »Nohát — felelé — ne sajnálja az úr holnap megmondani Apostolnak, hogy 8 órakor jókor menjen által Döbrentey úrhoz; s ekkor Döbrentey elmenvén, a Testimoniumomat által adta, subscribálta, s solennicálta, a mit ő megtévén én megköszöntem, s ezen szavakkal ajánlottam magamat néki: »Bátorkodom ezúttal méltóságodat alázatosan meginstálni, méltóztasson engemet grátziájában s pártfogásában ezután is megtartani.« Melyre ő azt felelte: »Hiszen abban már bizonyossá tettem az urat, hogy a mennyiben tőlem kitellik, mindenkor szívesen fogok az úrnak akármiben szolgálni, — azonban még meg lehet, hogy nem is admittálják az urat censurára.« Én erre azt feleltem: De reménylem Mlgos uram mert többen is vagyunk — — s vannak olyanok is, a kik még a mult terminuson tettek censurát s kik velem együtt esküdtek fel, s hogyha méltóságod még továbbra megmarad a Kir. Táblánál, alkalmasint nem is fogok felesküdni, de azt mind majd a környülállás mutatja meg: Ő erre azt felelte! »Hiszen már ezt majd meglátjuk s azzal be ment. Innen feljövén, a kulcsár beszéllette, hogy holnap a Demoiselle Hagen s több grófnék lesznek ebéden nálunk, holnapután s azután pedig a tudós társaság. Sebőknek a Szentiványi által hozatott levelet által adtam. Vacsoránál nagyon nevették Petrovicsot, hogy a mai ülésben valami idegen semmi tudományosságáról sem nevezetes collegát vállasztottak hozzá, s ő ellene nagyon debachált, s minthogy valaki alkalmasint meg is sértette, azt mondotta, hogy mióta él, igy még soha sem szégyenlette meg magát; leginkább Horváth István ellen panaszkodott. Vacsora után 11-ig olvastam. Tiszta szép idő volt.

11. Vasárnap. 7—9 ig Just olvastam. A gróf a mint a kulcsártól hallottam, valami nagy pecsétes levelet kapott, s azonnal nagy hirtelen magyar ruhába öltözvén, Budára ment a nádorhoz; én 9 után elmentem a Personális Juratériájára, s a Testimóniumaimat egy Jurátusának által adtam; innen elmentem a szántai zsidókat keresni, de azokat otthon nem találván, haza jöttem, s egy darabig olvastam, annakutána pedig a kék spenczelemet reperálgattam. A nagy ebéden megjelent a Demoiselle Hagen is testvérével együtt, s valóban szép formáju leányok. Sámuel gróf, a kinek épen szomszédságában ültem, sok tréfás beszédeket discurált róla; — s még czukkerlik is voltak á la Hágen. — Sámuelt kérdezvén, hogy meddig mulat még itt bent Pesten, azt felelte, hogy bizon még maga sem tudja, mert már azt csak meg akarja várni, mig a bátyjának a dolga valami bizonyosra nem fordul. — Ebéd után Apostollal elmentem járkálni a Duna partra, s érintvén nékie a Darvasnéval való históriáját, nagyon keservesen panaszolkodott, hogy mindig egy esztendő múlik el az életéből valahányszor ezen dolgot eszébe juttatjuk. A theátrum mellett Kapczyval és Máriássyval találkozván, haza jöttünk s egy darabig correpetáltunk, de azután Laczi gróf feljövén hoz-

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET SZEGED

zám, s egész 7. óráig nálam mulatván, a correpetitió elmult. Ő tőle kérdezvén, hogy igaz-e már, hogy a gróf Bécsbe megyen Referendáriusnak? Ő azt felete, hogy még nem bizonyos, azaz még nem szabad bizonyosan tudni; — azt is említette, hogy a jövő hónapban már ő is indul Bécsbe Petrovicscsal, s már mostan is el ment volna, ha rosszúl nem lett volna, — s hogy oda lesznek vagy 3. esztendeig utazni s Amerikát is beakarják járni. Ezt ís mondotta, hogy Petrovics tegnap azért bosszankodott olyan nagyon, mivel Bajzát választották hozzá collegának a históriai osztályban, a ki pedig egy szó históriai munkát sem irt még eddig. — Ő elmenvén, én lementem a Fehérhajóba, s ottan Madarassy Móriczczal, Zsarnay Imrével, Baloghyval, Hrabovszkyval, Czernellel, Szmrecsányival, Kelczczel, Spónerrel discuráltam 9-ig; akkor haza jövén, vacsoráig Just olvastam; a vacsoránál a gróf nagyon szomorú volt, a fejét az asztalra támasztva, alig szóllott egy-két szót. Petrovics sem ebéden, sem vacsorán nem jelent meg, gondolom mérgében. Vacsora után ismét Just olvastam jó darabig, 50. levelet átolvastam; most már 6-szor megyek rajta keresztül 100. levelével. Szép tiszta meleg idő volt.

12. Hétfőn. 7—11-ig Just olvastam, 11-kor Idrányi hozzám, jövén valamely német verseket hozott hozzám azzal a feltétellel, hogy a ki azokat jól leforditja, 5 ezüst forintot kap jutalmul, 1. óráig azokat forditottam e következendőképen: »Az asszony etc. 1—2-ig Just olvastam. Nagyebéd volt nálunk ismét, a tudós társaság tagjai mintegy 16-an: Szécsenyi is itt volt; Kovács Doctort most ismertem meg. Ebéd után Menyussal elmentünk járkálni, F——t is felkerestem, említette, hogy a Patikárus is itt van, s censurát akar tenni a Patikárusságról; hogy az anyám le ment Létára Jósa Doctorhoz s nagyon beteges szegény úgy annyira, hogy nehezen lábolja meg. Innen vissza jövén, egy darabig correpetáltunk volna valahogy, de már egyiknek sem levén kedve, járkálni mentünk, s onnan a Fehér hajóba, onnan a Jeanhoz, ott beszélgettünk 8-ig a fiukkal, akkor haza jövén, 11-ig Just olvastam; nem is vacsoráltam. Szép tiszta napos idő volt.

13. Kedden. 7—9-ig Just olvastam, 9-kor Idrányi hozzám jött, —— a verseket elvitte; én magyar ruhába öltözvén Sessióba mentem, a Fiscus —— perét referálták Gosztónyi contra Successores . . . sexus Lengyel de Tóthi, Szigliget és Lengyel-Tóthi roppant Dominiumok eránt. Ismét nagy ebéd volt nálunk, Wesselényi, Károlyi Gyuri, Bene —, Perger, Kállay Károly és Bajza voltak nálunk a többiek között. Ebéd után a Correpetitióhoz ismét nem levén kedvek a fiúknak, engemet is elcsaltak magokkal járkálni. A többiektől később elválván, Somosköyvel a vásárpiaczra, onnan a Fehér hajóba, onnan a Platthy Nógrády ifjú társaságában a Zrinyibe mentünk s Károlyit és Gombos Maxit is ott találván, egy darabig beszélgettünk, annakutána Somosköyhez mentem véle, s ott az ujabb Decisiókat olvasgattuk $8^1/_2$-ig, akkor haza jövén, vacsoráig Just olvastam. NB. Kállay Kristóffal találkoztam s nagyon nyájasan beszélt velem. Vacsora után egy darabig ismét Just olvastam. Tiszta szép, de hives idő volt.

14. Szerdán. 7—9-ig Just olvastam; akkor hozzám jött Kandó Feri és Idrányi s beszélgettünk. Kandó a Jusból a kérdéseket kérdezte tőlem, azután ők elmenvén, ebédig ismét Just olvastam. Ebéd után hozzám jövén Menyus, elmentünk járkálni a Dunapartra; midőn itt beszélgetnénk, véletlen Sárközy Jósi közelitett hozzánk. Haza jövén, különböző históriákat beszélgettünk. A vacsora nagyon későn volt; előtte s utána Just olvastam. Hives tiszta idő volt.

15. Csütörtökön. Reggel 9-ig Just olvastam, 9-kor Idrányi hozzám jövén, egy darabig itt mulatott, azután Somosköy azt mondván, hogy a mint hallja Kapczy a Personalis Deputátiójában van, elmentünk járkálni, s e dolgot megtudni: 1-kor hazajövén ismét Just olvastam. Ebéd után Apostol beszélte, hogy a tudós társaság Cancellistaságáért akar recurrálni, — ebéd után olvastam egy keveset, de Somosköy s Menyus hozzám jövén, Somosköy azt mondá hogy végére járt, én Bedekovichnál vagyok, Menyus is, ő pedig Somsichnál. Innen elmentünk járkálni a vásár felé, Zsarnayt elől találtuk, a ki azt mondotta, hogy Wesselényihez megyen Radvánszky Gusztinak lovakat vásárolni; innen vissza jövén Sz. Iványival s Kandó Ferivel találkoztunk. Sz. Iványi emlitette, hogy Guszti csakugyan el vette a Pulszky leányt, s hogy a 7 Éllecteur fürstnél van szállva. Ezután lementünk a Fehér hajóba többen, s a Helmeczy újságát, melyben a Jurátusokat nagyon csufúl szidja, solemniter publice kikaczagtuk; azután haza jöttem, s 11-ig Just olvastam. Tiszta meleg idő volt.

16. Pénteken. 7—9-ig Just olvastam, akkor hozzám jött Idrányi, később Jakovics és Reviczky; emlitettem nékiek, hogy Péchyvel Telekynél vagynak; Péchy pedig később eljövén, emlitém, hogy Reviczky a Personálisnál van, nagyon megijedt. Kezdettük egymást censeálgatni is, azután ők elmenvén, magamban 12-ig a kérdésekből examináltam magamat. Ebéd után elmentem járkálni, majd a Fehér hajóba. Innen haza jövén az atyámnak levelet irtam, azután magamban morfondiroztam vacsoráig. A vacsoránál beszélték a grófék, hogy az egész pesti mágnásságot ki pasquillizálták, csak a gróf Józsefre irták azt, hogy Lorbernkranz; Laczira pedig azt irták, hogy der abgespielter tanz-Bär, wird ein dummer Obergespann. Laczi hogy Bagon Antival 16 hig tojást megevett, ezen sokat nevettünk. Ádám emlitette, hogy Patakra új regiment katona fog menni. Vacsora után Just olvastam. Szép tiszta száraz idő volt.

17. Szombaton. 7—9-ig Just tanultam, 9-kor Menyus jött hozzám 10—12-ig Just tanultunk; 12-kor elmentem járkálni. Ebéd után a gróf elküldött az Ugocsai V. ispánhoz Horváth Istvánhoz ezzel az üzenettel; »ne sajnálja az ur megmondani nékie, hogy köszöntöm, elfelejtettem, hogy sem holnap, sem holnapután nem leszek itthon ebéden, hanem kedden szivesen fogom látni«, — én őtet az arany sasnál föl is kerestem, de ő azt üzente, hogy tiszteli alázatosan a grófot, már akkor nem lesz Pesten, hanem másszor méltóztassék vele parancsolni. Szúnyoghgal találkozván, emlitette, hogy ma talán bejön a bátyja Feri, hogy a mióta itt van, már 1800. frtot elköltött; megigérte azt is, hogyha a bátyja

meg nem érkezik, ad kölcsön 10. ezüst frtot; én megigértem neki, hogyha tajtékot veszen, ki fogom néki metszeni. Innen elmentem Menyussal a váczi utczába, a Theátrum előtt Ragályi Károlylyal találkozván, eljöttünk hozzám; itt olvasta Károly a Helmeczy mocskolódásaira irott refutátióját, de ez még sokkal gorombább volt, beszéllette a Ragályi Tamással történt históriáit és az Egri kis pap életét. Menyus beszéllette, hogy Palóczytól hallotta, hogy Vay Miklós Szathmár Vgyei főispán akar lenni. Ők elmenvén 11-ig Just olvastam. A vacsoránál emlitette a gróf, hogy gróf Vay Szathmár Vgyei főispán lett, Báró Vécsey pedig Máramarosi. A grófnénak ez nem nagyon tetszett. A komornyiktól hallottam, hogy ő bent hallotta a szobában, hogy a gróf azt mondotta, hogy április végén lemegyen restaurálni, azután májusban feljövén, egykét nap itt mulat s azonnal felmegyen Bécsbe. Vacsora után még egy kevés ideig Just olvastam. Szép tiszta meleg idő volt.

18. Vasárnap. 7—9-ig Just olvastam. Akkor felkelvén, a gróf neve napjára egy bankó szélü köszöntőt kezdettem festeni, — délben mutattam Apostolnak, — délután ismét azt csináltam; estve felé Idrányi jött el, néki is mutattam, ő nagyon bámult rajta s azt mondotta, hogy ennyi perfectiót csakugyan nem gondolt bennem, ő elmenvén, én ismét a festéshez fogtam gyertya mellett, de ez sehogysem sülvén, lementem a Hajóba, s ott Spónerrel, Csernellel és Szücs Petivel baszélgettem 9-ig. Pethő beszélte, hogy Zsarnaynak s Szontághnak sem egészen jól ment a Censurája, s hogy kettőt rejiciált a Personalis. 11 ig Just olvastam, 6-szor is elvégeztem a Kövyt. A vacsoránál Laczin nagyon nevettünk, mert annyira elbámult, hogy a káposztát a servétára rakta. A kulcsár beszélte, hogy Sámuel gróf azt mondotta, hogy a gróf őtet is el akarja magával vinni Bécsbe. Az ebédnél a Guszti, a vacsoránál pedig a grófné beszélte, hogy ma Domokosnak a szemét a Fechtschulba a Fechtmeister olyan szerencsétlenül szúrta meg, hogy talán megis vakúl. Vacsora után az öreg komornyikon nevettünk sokáig. Esős borúlt idő volt.

19. Hétfőn. Reggel 7-kor felkelvén, azonnal a grófnak munkába vett köszöntőjének készitéséhez fogtam, s 11 órára azt el is készitettem; közben mindazáltal megháboritottak Király Laczi, a ki kérdezte tőlem, hogy miben van már a Palatinus Cancellistasága iránt a dolgom? én csak azt feleltem, hogy még mostan is egészen az ő felsége Resolutiójától függ, s már kevés hozzá a reménységem is, mivel a gróf felmegyen Bécsbe, s én tovább nála nem maradhatok; ő azt javasolta, hogy kerítsek valamely jó Adjunctériát, s igy annakutána is prosequálhatom, avagy adjam be előre a recursusomat, — annakutána pedig Thomka Laczi, a ki emlitette, hogy a Bekény leányok itt vagynak s köszöntöttek, s én megigértem, hogy délután megfogom őket látogatni; — a midőn már a kerületét elkészitettem, Idrányi jött hozzám s megmutattam az öreg Kammerdienernek is, —12-kor pedig Jakovics és Péchy jövén hozzám, nékik már egészen készen mutattam, — e következendő versek voltak beléirva; »Él hazám — dicső Nemzetem, Napja szelid s tele kiderült, Mig te ragyogsz egén Nagy József, Nagy Teleky, — Élj sokáig, igaz szived s Hazád szeretete ne gyengüljön meg soha, adja a magyarok

Istene!« Elkészitve magamban tünődtem sokáig, ha vajjon által adjam-e a grófnak vagy sem? nehogy szemet szúrjon az, hogy a körületi bankó; ez alatt egy ember jön hozzám, egy levelet adván kezembe, hogy azt vigyem be a grófnak, a mit én nékie által adván, az Instánczióját visszaadás végett nekem visszaadta, s mivel az arról való Doctori vizsgálat volt, hogy megtébolyodott, egy ezüst huszast is adott mellé. — Király Laczi haza jövén, nék'e mutattam a köszöntőt, s ő nagyon persuadeált, hogy adjam által még pedig úgy, hogy mivel a grófék Sámuelnél lesznek ebéden, tétessem a huszárral az asztalára, de én tanácsosabbnak látván Laczi által általadatni, 2-kor levittem hozzá, s ő csak elbámult rajta, s én kételkedve kérdezvén, ha vajjon nem fog-e a gróf megharagudni, ő azt mondotta, hogy azt tudja, hogy meg fog ijedni, de azért kár volna által nem adni, s ő azonnal be is szaladt vele, s jó darab ideig bent maradván, végtére kijött s azt mondotta, hogy a gróf csakugyan nagyon megijedt, a midőn először meglátta, de annakutána nagyon megdicsérte, összvehasonlitotta a bankóval is, s azt mondotta, hogy nagyon ügyesen van készitve. — Ennekutána Laczi nékem titkosan azt beszélte, hogy a gróf nékie ma azt mondotta, hogy velem conferentiája lesz, mivel el akar vinni magával Bécsbe Secretáriusnak, hogy igy annakutána a Cancelláriánál egyszersmind practizálhatnék is; — örömem leirhatatlan volt s köszöntem erántam való grátiáját, — s Laczi is örült, mondván, hogy igy együtt practizálnánk majd a Cancelláriánál; — továbbá beszélte — titok legyen — azt is, hogy ő egy leányba végthetetlen szerelmes, a kit én mindjárt kitaláltam, hogy Almássy Izabella Comtesse, mivel még a minap, midőn nálunk ebéden voltak, nagyon által láttam egymás eránt való hajlandóságukat, — azt mondotta, hogy még ilyen szerelmes soha sem volt, hogy nincs kedve semmihez, hogy ezt rajtam kível még egy lélek sem tudja, s hogy törik szakad, nékie el kell menni, akárhogy történik Török-Zsadányba Almássyékhoz. Ennekutána egy nehány visit billétekre reá irkáltam a nevét Magyarúl és Francziául Laczinak. Ebéden csak négyen voltunk Petrovicscsal, — ebéd után a gróf leveleket adván fel, kettőt Apostol vitt el leirni, egyet én vittem el, egyet Sebők. Az Apostolé az egyik Bónis VIspánnak szólt, az iránt, hogy a gróf Referendáriusnak kineveztetvén, s a felmenetelre siettetvén, kénytelen a Restaurátiót előbb tartani, mint megigérte; annál fogva április 12-én lemegyen Kállóba gyülést tartani, 1-sö májusban pedig a Restaurátiót fogja tartani s hogy egy sátort készitsenek a Vgye udvarán, a melyben tarthassa, — a másik gróf Reviczkynek szólt az eránt, hogy a Regnicolare Operátumok megvizsgálását a Deputátió, ámbár a Cholera miatt a mult esztendőben elkésett — folytatja. — Sebők, Zabolch Vgyének irt az eránt, hogy Dogály János, Dogály Constantin testvérének halála után minden vagyonát letartóztatván, a dolognak miben léte felöl, minthogy Dogály Constantin ellen concursuális per vagyon Pest Vgyében hirdetve, minél elébb Relátiót adjanak; én pedig szinte a Vármegyének a Restaurátió és a gyülés határnapjait irtam meg. Minekelőtte az iráshoz fogtam volna, Radvánszky Guszti volt nálam s emlitette, hogy 4000. frton vett négy szürke csődört Eszterházytól a

lakodalmára Pulszky Pólival, kért, hogy látogassam meg. Minekutána pedig leirtam, Menyus jött hozzám, emlitette, hogy tegnap a Musicalis Akadémiáról jövén Hagn Károlyi Gyurival és Wesselényi Miklóssal, a Jurátusok nagyon kifütyülték és kipiszszegték, melyre Wesselényi nagyon megharagudván nagy dörgő hangon azt kiáltotta, hogy gazember, akár magyar, akár más nemzetbeli volt, s a ki akar, menjen ki vele, akár kardra, akár pisztolyra, akár ökölre. Én Bekényékhez akartam menni, de csunya nagy sár is levén, s Apostolt is várván az irásokkal, s Idrányi is ide jövén, 7-ig elbeszélgettük az időt; Királynak beszéltem, hogy a Hagen kedveért a grófné milyen tractákat adott; s hogy Helmeczy mennyire megsértette a Jurátusokat, a kik már most készülnek véle vagy revocáltatni a dolgot vagy pedig megverni, s ezt Idrányi is bizonyitotta, hogy ő Bajkaytól is hallotta. Kapczy elbeszélte egészen a miskolczi bálban a Zsoldos Feri és Csépányi között történt Duellumnak históriáját, melyet épen egy Miskolczról jövő fiatal embertől halott. Az egész dolog igy történt: A Miskolczi bálban az azon a környéken nagyon hires Cornis Marinak mind a ketten nagyon csinálván az udvart, Kornis Mari a Soldos Feri ujján meglátott egy arany gyürüt, s az nékie nagyon megtetszvén, Feritől elcsalta, — Csépányi ezt meglátván, a leányt nagyon kezdette vele sequirozni, a leány pedig annak a megbizonyitására, hogy azon gyürü ő előtte nem olyan becses mint a milyennek Csépányi gondolta, a gyürüt Csépányinak ajándékozta, melylyel Csépányi vexálván Zsoldost, Zsoldos valamely goromba szót szóllott nékie, amaz pedig kegyetlenül pofoncsapta, melyre Zsoldos Duellumra kihiván, véle együtt több Secondánsait is rútúl megvagdalta. Ezek elmenvén, én a Jus olvasásához fogtam, s a kulcsárral beszélgettem vacsoráig, mely már 11. óra tájban esett. A gróf egy jókora Reviczkynek szóló levelet küldött fel hozzám, hogy azt irjam le, melyben Referendáriusnak a Mérey helyébe lett kineveztetését megköszöni, s irja, hogy 1-ső májusban Restaurátiót fog tartani, azután azonnal fel megy Bécsbe, — Szabolcsban pedig ápril 12-kén gyülést fog tartani, hogy igy rész szerint a Regnicolare Operatumokat elvégeztethesse, részszerint pedig a Restaurátióhoz nagy elragadtatással készülőket a maga jelenléte által annyira a mennyire megakadályoztathassa. Ezt irtam éjfélután 2. óráig. Esős, sáros idő volt.

20. Kedden. Reggel jókor a gróf lehivatván, a Neo Censurandusok neveit a kezembe adta, hogy azok közül 7-et tegyek ki mára ötödfél órára Censurára, s irjam le a szokott mód szerint. Ezeket én leirván s kiakasztván, visszajöttem; ekkor a gróf a mit régen vártam, ezen szavakat mondotta hozzám: »arra is akarom az urat figyelmetessé tenni, hogy az ilyen dolgokkal (kivévén a pugillárissából az általam készittetett köszöntőt) ne tréfáljon, mert könnyen megeshetne, hogy valamely hamis bankó jönne az úr kezébe, s akkor ha egy-két tanú volna, a kik az urat látták, hogy ilyen formákat festegetett, bizonyosan bajba kerülne, — azért el is akarták égetni, de én nem engedtem (az egyik szögelete már valósággal el is volt égve), — hiszen ha épen kedveskedni akart az úr nekem, van abban más mód is. Én jó tanácsát megköszöntem, egy

kevéssé megzavarodva feljöttem, s minthogy délutáni 5. órára magam is ki voltam téve Bedekovichhoz, az egész Just a Violentiákig hamarjában átfutottam. Az ebédnél mosolyogva mondotta a gróf: »No Jászayt is ma fogják rángatni.« Ebédután a Censurandusok idegyülekezvén, egy kevéssé velök beszélgettem, ezután Bedekovichhoz mentem. Velem együtt adtak Censurát: Pauer, Schröter, Thomka Laczi, Bene és Czigler. Bene és Schröter nagyon féltek, én pedig danoltam, tánczoltam, s nagyon jó kedvem volt; végezetre behivatván, nagyon meg elégedésem szerint adtam meg a Censurát, — úgy anyira, hogy a Bedekovics Jurátusa azt mondotta, hogy csak a practicumot el ne hibázzam, esküszik menyre, földre, hogy bizonyos a praeclárumom, mert még az idén nem adott egy sem olyan censurát mint én. Innen Thomkával egyenesen Somosköyhez mentem s ott az egész Censeáltatásomat elbeszéltem. A vacsorához lemenvén a Jeanette comtesse ezen szavakkal szólitott meg: »No hát letette-e az ur a Censurát?« Én: »Igenis Mtgos Comtesse.« A gróf: »No hát hogy ment, micsoda calculust adna magának az úr?« Én: Én Mtgos uram megvagyok vele elégedve.« A grófné: »No hát úgy bizonyosan megkapja az úr a praeclárumot«. Vacsora után a fejem nagyon fájván, mindjárt lefeküdtem. NB. Thomka emlitette, hogy a Bekény leányok igen nagyon vártak, s azt mondották, hogy nem érdemlem, hogy jó calculust kapjak. Borongós változó idő volt.

21. Szerdán. Reggel a gróf hehivatván, azt mondotta, hogy ne sajnáljak el menni Kárász Consiliárius úrhoz és a grófné nevében tisztelvén, mondjam meg, hogy a mint gondolja tudva lesz már előtte, hogy a Districtuális Táblán a gróf Csáky Antalnak gróf Fekete ellen kezdett perében gróf Csáky favorabilis sententiát kapott, annál fogva emlékezteti a grófnénak tett igéretére, mert — úgymond — Kárász a gróf Fekete jószágainak Administrátora levén, azt igérte, hogyha Csáky favorabilis sententiát kap, azonnal kifizeti a grófné praetensióját, — de ezt ne említse az ur Kárásznak, hogy az úr is tudja, hanem csak emlékeztesse tett igéretére, — egyuttal pedig menjen el a Personálishoz is s tudja meg tőle, ha nem parancsol-e velem, hogy ma a sessióba menjek? Én tehát elmentem Kárászhoz, a ki nagyon hidegen, ezen szavakkal szólitott meg: »kit keres?« Én mondottam: »Méltóságodat keresem;« s a reám bizott dolgot előtte elmondván, ezt felelte: »Én a dologban semmitsem tudok, s nem is igértem, de nem is igérhettem egyebet, mint az előttem való Administrator igért; de az gróf Csákynak nem tetszvén a törvény utjára igazitottam, s már mostan tessen perlekedni. Innen a kis Kárászszal elmentem a Personálishoz, a ki nagyon nyájasan fogadott s ezt felelte: »én már a mtgos urhoz e végett elküldöttem az Expeditoromat, hanem újra is kéretem, méltóztasson magát megalázni.« Innen vísszajövén, a grófnál relátiót tettem, s hozzáfogtam az iráshoz s irtam 1 óráig. Kimenvén, egy még Patakon ismert Horváth János nevü czigány tanuló szólított meg bennünket Petrovicscsal, hogy ő a gróffal vagy a grófnéval akarna beszélni, mert Rectorságon levén túl a Dunán, most Budán a fürdőben mindenét ellopták; mink őtet 1. óra utánra igazitottuk, hogy a grófhoz jöjjön. Az ebédnél emlitette a kis Comtesse, hogy

ma ugymond egy Pataki tanuló volt nálam, azt mondván (Laczihoz szólván) hogy veled tanult. — Laczi tőlem kérdezvén, hogy igaz-e hogy velünk tanult? Én azt feleltem, hogy dehogy igaz, hiszen az akkor Rhetor vagy Poeta volt, hanem a Csuka Feri inasa volt, s a nagy piszkosságáról az egész városban ismeretes volt. Ebéd után Kapczy és Máriássy Józsi jöttek hozzám. Tamás beszélte, hogy a Zsoldos Feri Duellumát authentice hallotta Farkas Lajostól, hogy olyan poltron volt, hogy a midőn Csépányi pofon csapta, ki nem merte híni duellumra, hanem a többiek hitták ki a nevében, s a midőn a Duellumot elkezdették, Csépányi többször kiütötte kezéből a kardot, s végezetre a két fülébe ragadt, lerántotta a földre, s ott dömöczkölte, mig a többiek el nem választották, akkoron pedig meglehetős sebeket ejtettek mind a ketten egymáson. Midőn a Curián az expositiókat néztem volna Fleischerrel találkoztam, a ki kérdezvén tőlem, ha letettem-e már a Censurát? Én feleltem, hogy le. Ö: »jól?« Én; »elég jól:« Ö: »talán Jászayval?« Én: hiszen az én volnék magam: akkor ő lekapván a kalapját, mind addig mig erővel fel nem tétettem, levéve tartván, igen sok dicséreteket halmozott reám. Nem azért — úgymond, hogy a szemébe dicsérjem, de véghetetlen sok dicséreteket hallottam róla sok szép tulajdonságai felől, s örülök, hogy szerencsém lehetett megismerni. — 4. óra után Laczi gróf jött fel hozzám, s egy darabig a Horváth János furcsa tetteiről s más egyebekről beszélgetvén, a Censurandusok előjöttek, s én magyar ruhába öltözvén, lementem palotizálni, s ott voltam 8-ig. A kammerdiener emlitette, hogy a gróf bizonyosan le fog engemet vinni Szabolcsba a Restaurátióra. Vacsoráig a kulcsárral beszélgettem. A vacsoránál a grófék nagyon debacháltak Hagen ellen, s azt mondották, kivált Ádám gróf, hogy valóban scandalum, a mit gróf Károlyi György és gróf Sándor ezzel a theatrálistánéval véghez visznek, — hogy Wesselényi szomoruan szokta nézni, hogy a más kettő mint csinálja szüntelen éjjel nappal a court. Hogy már azt egy királyi házból való dámával sem kellene cselekedni. Ő — ugymond Ádám — igen nagy dáma. De tudja-e édes mama, mit értenek azon a Dáma szón a magyarok? A grófné felelt, hogy tudja, és az a különös, hogy a magyarok a dáma szón mindjart rosszat értenek. »Egyszer — ugymond Ádám — történt közöttünk, hogy egy kapitány a legényeknek megparancsolta, hogy a felesége iránt egész tisztelettel viseltessenek, mert a dámákat tisztelni kell. Az egyik katona azt felelte: »nem tudtam, hogy a kapitány uram felesége is Dáma. Vacsora után megtudakozván a grófot, hogy ha nem parancsolja-e holnapra a többi még kinn levő Jurátusoknak neveiket is kitenni, s ő azt igenelvén, azoknak neveiket kitétel végett leírtam; annakutána pedig ezen jegyzéseimet írtam. Változó híves idő volt.

22. Csütörtökön. Reggel a gróf lehivatván, egy hosszú levelet adott a kezembe, hogy azt a Centrális Szolgabírónak vigyem el. Én ezzel feljövén, mely a Cancellária rendeléséből a Pesth Vármegye határozata értelmében az iránt tett megintésére való felelete volt a grófnénak, hogy a Csomaközi jószága árából még hátra levő rész summát Patay Pálnénak tovább ne fizesse. A Végh jurátusa egy Praelátióra Constitutiót hozott

hozzám a grófné számára, melyet én bevivén, a grófné feleletét elvittem a Szbirónak, s személyesen által adtam; az úton találtam Harsányi Palit is, a Patay Pálné fiskálisát, s ő elolvasván, ezt mondotta »ejnye! pedig épen már rövid időn szükségünk lett volna a pénzre.« Innen elmentem Benyovszkyhoz azon Ttransactióért, de ő nem tudta, hogy melyik s bővebb informátiót kivánt: 2-ig ezen jegyzéseimet irtam. Ebéd után azonnal elmentem Benyovszkyhoz, de betegen feküdvén, kért, hogy méltóztasson a gróf úr várakozni vagy 2—3 nap, mig a szobájából kimehetvén az Archivumából kikeresheti. $4^1/_2$-kor a Censurandusok idejövén, lementünk öket hallgatni. Péchy sokkal jobban felelt, mint Jakovics. Innen a Hajóba menvén, Kapczy beszélte, mennyire jól ment a Censurája, hogy a Personális azt mondotta nékie, hogy diszére válhat Borsod Vgyének. Innen vélek mentem járkálni s haza jövén Ovidiust olvasgattam s próbáltam forditani, de sehogy se ment most. A vacsoránál a grófné Czirákyról beszélt, hogy mint mérgeskedett a cselédjeire. Szép tiszta idő volt.

23. Pénteken. Reggel mindjárt Somosköy jött hozzám, s vele sokáig beszélgettem; később Menyus jött hozzám, s tőlem 5 ezüst frtot kérvén kölcsön, elment. Ezután az Archivumba mentem s ottan Jászay Imrének Patay Sámuel ellen 1771-ben folyt perét kikértem s olvasgattam és a Genealogiát kijegyzettem; azután a Menyus Genealogiáját conferáltuk, 11. után a Vgye gyülésébe mentünk s ott mulattunk 12-ig; ekkor haza jövén, a Menyus Genealógiáját solemnisáltam, a magamét pedig szépen leirtam. Ebéd után a fiúk hozzám jövén, a practicus cursusokat resolválgattuk. Kapczy nagyon elhitte magát, hogy jól ment a Censurája. Ezután a jövendő Restaurátióról és a Szabolcsba való lemenetelről beszélgettünk. Estve a Jászay Genealógián dolgoztam 1580-tól egész vacsoráig. Vacsoránál Laczival sokat nevettünk Sebökön in plurali. Vacsora után ismét a Genealógián dolgoztam. Szép tiszta meleg idő volt.

24. Szombaton. Reggel a Procuratóriába mentem, ottan a Tömösváry pert olvasgattam, és egy nehány jegyzeteket irtam ki belőle, a Ramocsaházyak Genealógiájával együtt. 12—2-ig a Genealógica tabellát csináltam. Ebéden egy erdélyi fiatal ember volt nálunk, és Domokos is a kinek a szeme már egészen jobban kezdett lenni. Ebéd után többen jöttek hozzám s járkálni mentünk. Haza jövén, az ablakon kikönyökölve pipázgattam. Estve Idrányi, Kandó Feri, később Kunch, Szúnyogh és Röck Pali jöttek hozzám, és sokat disputáltunk azon, hogy a miskolczi patvaristák pimaszok-e? a mint mi Idrányival állitottuk, vagy sem? Ők elmenvén, 9-kor én $11^1/_2$-ig a Jegyzéseimet irtam. Vacsora után egy darabig a Prókátorok munkáját olvastam. Szép tiszta idő volt.

25. Vasárnap. Reggel az ágyban ismét a Prókátorok munkáját olvastam, annakutána Menyus eljövén hozzánk, a templomba mentünk; a grófék is ott voltak; de német istenitisztelet levén, s abból én keveset boldogulván, többnyire egy előttem ülő szép barna leánynak bámulásával töltöttem az időt, a ki után — a templomból lett kijövetelem alkalmával — utána is indultam s a király utczába mentek be. Kandó

Ferivel találkozván, feljöttünk hozzám, s itt beszélgettünk egy darabig; annakutána ő elmenvén, én ezen jegyzéseket irtam. Ebédelőtt a csizmadia a csizmámat elhozta, s ebéd után 5. frtokban kifizettem. Ebédután lementem a Fehér hajóba, itt többekkel találkoztam s beszélgettünk; innen Kunchcsal a 7. választó fejedelmekhez mentünk sörözni. Innét haza jövén egy kevéssé beszóltam Laczihoz. Egyébiránt egész estve a jegyzéseimet és a Genealogica tabellát irtam. Vacsora után a Prókátorok munkáját olvastam. Szeles borongós idő volt.

26. Hétfőn. Reggel az ágyban ugyanezt olvasgatám, s előbb Máriássy Menyus, azután pedig Kapczy Tamás jöttek hozzám s hírül adták, hogy holnap 7. órára a practicára ki vagyok téve, a Personalis és Bedekovich Deputátiójával együtt. Apostol is itt volt egy kevés ideig. Felöltözvén, elébb a Procuratóriába mentem, de a Pert ki nem vehetvén haza jöttem s festegettem 2. óráig. Ebédután ledültem s szunnyadoztam, mig egyszer a kis Kárász jövén be hozzám, véle egy kevéssé beszélgettem, s tőlem, — minthogy már holnap végképen megyen Csongrádba, elbúcsúzott; azután én a thémák olvasásához fogtam. A vacsoránál emlitette a grófné, hogy Vasárnap concertet fog adni az asszonyi egyesület számára, s angazsirozta Hagent is, de a Palatinusné declarálta, hogy azért, hogy az ott lesz, el nem megyen belé. A Jeanette Comtesse azt mondotta, hogy »er hat sie sich accurat gedreht, wie ein Kuchelmensch, und das sie sehr gemein gespielt hat.« Borult hideg idő volt.

27. Kedden. Reggel 7-kor elmentem a Procuratóriába, ott dolgoztam a thémákat 1-ig. Akkor kijövén, hozzám jöttek Ragályi Károly és Menyus, itt pipázgattunk 7-ig, a thémámat olvastam nékiek. Később fel jött Teleky Laczi, emlitette, hogy Ürményi Laczinak micsoda thémája volt. A Jeanette Comtesse lehivatott, irni adott a Billétet. A vacsoránál a gróf kérdezte, hogy meddig, voltam árestálva, s ha nehéz thémám volt-e? Mindnyájan a Personális ellen nagyon debacháltak. Laczi azt mondotta, hogy a Guszti Comtesse azt mondta, hogy én nevettem reá. Vacsora után 12-ig a Billéteket tisztáztam. Szeles idő volt.

28. Szerdán. Reggel Kandó, Máriássy, Kunch, délután pedig Csapó és Szúnyogh jövén hozzám, az egész napot szerencsésen elbeszélgettük. Estve a hajóban is voltam. Szép tiszta idő volt. Estve Ovidiust forditotttam.

29. Csütörtökön. Reggel Menyus hozzám jövén, elmentünk az Árchivumba, ott a Jászay perből Genealógiát irtam 11-ig; 2-ig itthon firkáltam. Ebédután a grófné Laczitól felküldött egy pár billétet a Concertbe, egyet nekem, egyet Sebőknek. 4-kor elmentem a Concertbe, ott voltam $5^1/_2$-ig; a Cantus és a Declamátió comiss volt. Onnan elmentem többekkel a Fehér hajóba, s ott a thémákról beszélgettünk. 9-kor haza jővén, 11-ig francziát olvastam s a — — történeteket jegyezgettem belőle. Tiszta, de hives idő volt.

30. Pénteken. Reggel a gróf lehivatván, egy levelet adott a kezembe, hogy azt intituláljuk s Böthynek vigyük el; gondolom a thémák voltak benne; e mellett egyet Puky Istvánnak, melyben nagyon köszöni nékie azt, hogy a Coadjutor curátorságot továbbra is felvállalta, s igéri hogy

április 25-kére Geszthelybe hozzá megyen hálásra; s másat a Superintendensnek, melyben irja, hogy a 25-kén tartandó Superintendentiális gyülésen minden esetre személyesen meg fog jelennni, — harmadikat pedig gróf Dessewffy Józsefnek, a Kazinczy munkái kinyomtatásuk iránt, — a két utolsót én irtam 11-ig. 11—2-ig a jegyzéseimet irtam. Ebéd után Somosköy jött hozzám s az öcscse verseit olvasta; a melyek valóban várakozásomat felyül haladták; — én is olvastam néki egy néhány verseimet. Ebéd előtt Laczi feljött hozzám beszélgetni s ebéd után is feljött. Azután elmentünk járkálni. 11-ig franciát olvastam. Vacsorán gróf Festetichné, Lipthayné, Reinerné és Sámuelék voltak nálunk. Hives borongós idő volt.

31. Szombaton. Reggel a grófné felzavartatott bennünket, de Sebők ment le, én pedig az atyámnak levelet irtam. Azután a Procuratoriába indultam, de ottan a Statutumok olvastatván, Thomka Laczival együtt elmentünk Ragályi Károlyhoz. Innen a Rósa piaczra jövén, beretválkozó instrumentet vettem 30. garason, s haza jöttem. 12—2-ig a jegyzéseimet irtam. Ebéd után elindultam járkálni a híd felé magamban, s ott Szentmiklóssyval és Radvánszky Gusztival találkozván, az ő kérésére elmentem hozzá, s ott mulattam egész 6-ig. Mutatta az aranyos ruháit s a portraitját, de teljességgel nem volt eltalálva, — azt mondotta, hogy már csak eddig 10.000 forintot elköltött a lakadalmára. Innen haza jöttem. A vacsoránál Laczival disputáltam azon, hogy az »szállok az ur eleibe« jól van mondva, de a grófnéval kidisputáltak, én nem akarván tovább forgirozni. Vacsora után ismét fel jött Laczi és sokat tréfáltunk. Szép tiszta meleg idő volt.

April 1. Vasárnap. Reggel Máriássy Menyus, később Irányi hozzám jövén, együtt elmentünk a templomba; a gróf is ott volt, s több fiatal emberek, nevezetesen Balogh Imre, Bay Miklós, Kandó Jósi, Kapczy Tamás, Zoltán Feri. Láttam Bekény Jeanettet, s eleinte rá nem ismertem, ugy megszépült; innen Ragályi Károlylyal elmentünk a Jeanette lakása a Bónis ház felé, de nem láthattuk, annakutána pedig hozzám. 12—2-ig magamat festegettem. Ebédután sétálgattunk, azután lementem a Hajóba, s a Neo Censurandusok Calculusát levivén az ott levőknek azzal igen nagy örömet szereztem. Itt hallottam, hogy Zsarnay praeclárumot kapott Bedekovicsnál. Változó esős s borongós idő volt.

2. Hétfőn. Reggel Somosköy hozzám jövén, őtet elkezdettem festeni; később Horváth Gábor, annakutána Jakovics s Gyürky voltak nálam a calculusaikat meg tudni; igy a festésben turbálva, elmentünk járkálni a Dunapartra; — annakutána haza jövén, ismét a festéshez fogtam, de a gróf lehivatván, a Szilágyi Mihály Decrétumát adta in origine s egy párban a kezemhez, hogy azt vigyem el a hires Horváth Istvánhoz az Ürményi házba, a pecséten levő irásnak megfejtése végett, azzal az üzenettel, hogy mikor mehetek ismét érette. Horváth azonnal szemügy alá vette, de a szeme már nagyon fájván, el nem olvashatta, hanem sokáig találgatta, végezetre azt mondotta, hogy maga fogja elhozni. Több Diplomákat mutatott; emlitettem, hogy nékem is vannak. Azt mondotta, hogy a gróf az 1473-ki magyar quietentiát és a Dictionári-

umait küldje el nékie. Ebéd után ismét festettem. Ide jöttek Máriássy, Kapczy, Kandó, Zsarnay, János deák, Csapó, Bölcsházy, később Ragályi s Thomka Laczi ő emlitvén, hogy Bekény Pista itt van, elmentünk hozzá ő pedig otthon nem levén, Ottliknéhoz mentünk a Dorner házhoz ott Laczi auffühlolt. Ott voltak Zoltán Feri, Bay Miklós, s ott eleinte beszélgettünk, pajkoskodtunk, később kártyáztunk. Ottlikné erővel leültetett a fortepianóhoz. Eljövet Jeanette kikisért egészen, s megigértette velem, hogy holnap 12. órakor arra megyek sétálni délután 1-ig hozzá. Mig csak a kapun ki nem mentem, mindig nézett utánam. B. K-ról sokat beszélt volna, de én ugy tettettem, mintha nem is tudnék róla semmit. Innen a Zrinyibe mentem, ott azt mondotta Madarassy, hogy látta a calculusomat s praeclárumom van. A vacsoránál beszélte a Jeanette Comtesse, hogy a Hagennel hogy bántak. Magyarul akart beszélni s elakadt; annakutána nyers tojást és hagymát hajigáltak hozzá. Igen szép tiszta meleg idő volt, délután egy kevés eső is esett.

3. Kedden. Reggel felkelvén, Somosköy hozzám jött s őtet festettem 11-ig. 11-kor elmentünk a nagy piaczra a Wachtparádét nézni. Onnan 12-kor elmentem igéretem szerint a Bekény Jeanette ablaka alá, de Jeanette helyett az öreg Fáyt találtam az ablakba. Ebéd után Madarassy, Somosköy és Kandó Feri jövén hozzánk, Ferivel elindultunk Bekényék felé. Eleinte csak Zsanét s az attya voltak ott, s engem Katival szokása szerint mindig sequirozott, s faggatott, hogy tudok-e festeni és metszeni, de én mindeneket erősen tagadtam. Vacsoránál a grófné gyászban volt. (Udvari gyászban, egy nagy herczegnét gyászoltak). Szép tiszta, nagyon meleg idő volt, estve felé borongós s szeles.

4. Szerdán. Reggel Máriássy Menyus hozzám jövén, s magyar ruhába öltözvén mindketten, elmentünk Apostolhoz, de őtet otthon nem találván, ottan a bajúszunkat kifentük, s elmentünk a Curiára, a holott is $9^1/_2$ órakor a Báró Bedekovics praesidiuma alatt Gosztonyi Ref. Assessor által 90-ed magammal Prókátornak feleskettettem; itten a Personális expeditora emlitvén azt, hogy a kiknek sietős a Diplomájok, menjenek el a kis Cancellariára, s nevöket irassák fel; — oda mentem s feliratam. Innen Thomka Laczival elmentem Bekényékhez, itt beszélgettünk. Az öreg Bekény említette, hogy Patay Jancsival találkozott, és engemet vár, én tehát 11 után ő hozzá el is mentem, de odahaza nem találtam. Ebéd után Jancsi mindjárt értem küldött, ott találtam Both Pált is, a ki a nemességét akarván publicáltatni Szabolcsban, instanciát irt, s felolvasta a Harsányi Pali által irottat, — később minekutána rajta sokat nevettünk volna, haza ment a régi Documentumaiért, s azokat olvasgattuk. Ezután elmentünk Bekényékhez s ott kártyáztunk. Bekényné nagyon hitt Gyömrőre, de én nem igérhettem magamat bizonyos okokból. 9-kor haza jöttem, s már itt várván a sok irás, ahoz fogtam: — egy szólt a Consiliumnak, melyben a gróf a Szabolcs vgyei protokullumokat felküldi, — más Doboka vgyének a gróf tisztjére tett panasz iránt, — 3-dik Kis Lajos Praefectusnak ugyanaz iránt, — 4-dik pedig Bónis Sámuelnek az iránt, hogy a Restaurátiót a gróf minden esetre

sátor alatt kivánja tartani, — s ezeket 12 órára elvégeztem csinosan Meleg, de egy kevéssé szeles idő volt.

5. Csütörtökön. Reggel a titulusokat leirván, a grófnak az irásokat levittem, de a Consiliumnak tett felirásban vevén azt észre, hogy a gróf az esztendő számokat kihagyta, arra bátorkodtam reá emlékeztetni, melyre ő azt felelte, hogy, igazsága vagyon az úrnak, tehát ne sajnálja leirni, azután maga hozza le, mert egy kis beszédem lesz vele. Ezt tehát ismét leirván, le vittem hozzá, a holott is ő a maga leveleit pecsételgetvén s vélem is pakoltatván, minekutána elvégezte volna, igy szólott hozzám: »Én csak az iránt kívánok az úrral értekezni, hogy az öcsém nekem emlitette, hogy az úrnak volna kedve Bécsbe, feljönni.« Én: Igenis Mtgos uram, ha azon grátiáját Mtgodnak megnyerhetném.« A gróf: »Tehát én igen szivesen felviszem az urat magammal, hanem én úgy akarnám, hogy ne csak egy kevés ideig lenne ott az úr, hanem huzamosabban, hogy ottan magát a Cancelláriánál is applicálhatná, — annyi igaz, hogy ottan nem oly hamar megyen a promótió, s megeshetik, hogy el kell várakozni 3—4—5 esztendeig is, de hiszen fiatal ember az úr, elvárakozhatna. A mi a nálam levő beneficiumot illeti: lesz az urnak nálam quártélya, kosztja, gyertyája, fája és 200. ezüst forint fizetése, minthogy quasi Secretárius képen lenne az úr melettem«. Én: »Alázatosan köszönöm Mlgodnak irántam való határtalan grátiáját, én különben egészen a Mlgod bölcs tanácsára és jóakaratjára bizom magamat.« Az ezen véletlen szerencsémből származott örömem olyan nagy volt, hogy a nálam levő Menyusnak és Kandó Ferinek alig tudtam magamat kifejezni, a kik is barátságos szerencse kivánásokat forró csókjaikkal jelentették ki. Innen egyenesen mentem velek Patay Jancsihoz, s nékie elbeszéltem, ő szinte nagyon örült. 12-kor haza indultam; ebéd előtt Laczi feljövén hozzám, nékie is elbeszéltem. Ebéd után Kapczy örömmel jött hozzám gratulálni; véle együtt elmentem a Diplomáért a Cancelláriára; Nyeviczkey is oda jött, s mind a hárman praeclárumot kaptunk. Szegény Menyus említette, hogy ő sufficienst kapott, de azért mindenütt azt mondjuk, hogy laudabilise van. Innen sétálni mentünk s én később haza. Oda jött Zsarnay Imre is s beszélgettünk egész estvig. Tiszta napos, de erős szeles idő volt.

5. Pénteken. Reggel felkelvén, egy kis csereszнyemag kosárkát kezdettem metszeni; azután Kandó Feri, később Ragályi Károly jövén hozzám, s ez utóbbi gratulálván, együtt elmentünk Patay Jancsihoz; ebédre haza jöttem. Ebéd után ismét elmentem mindjárt Jancsihoz és sokáig beszélgettünk; annakutána én haza jöttem s az atyámnak e következendő levelet irtam: »Drága K. U. A. A tegnapi, éltem jövendő állapotjára nézve nagyon nevezetes napnak rám derült két nevezetes örömeit, fiúi tiszta nyilt szivűséggel sietek biztos atyai kebelébe kitárni stb.« Itt leirtam az egész történetet, hogy már bécsi lakossá lettem. Szeles csúnya idő volt.

7. Szombaton. Reggel a gróf lehivatván, az ország rendszeres munkáival elküldött, hogy azokat köttessem be; de úgy, hogy hétfőn reggelre készen legyenek. Egysersmind a gróf Andrássy sekretáriusát

hínám el hozzá, a kit én kétszer is kerestem, de teljességgel reá nem akadtam. Innen haza jövén, Kandó Feri, akinek is a gróf Bethlentől kapott kucsmámat oda ajándékoztam, és Ragályi jöttek hozzám, akikkel is együtt elmentem Patay Jancsihoz, s ott mulattam egész 2. óráig. Ebéd után ismét oda mentem, s ott mulattam 9-ig. Ekkor Kuns Lajos jövén hozzám, véle beszélgettem 11-ig. Kemény, hideg szeles idő volt.

8. Vasárnap. Reggel Kandó Feri hozzám jövén, együtt elmentünk templomba; de ottan német prédikáczió levén, csakhamar kijöttünk, s elmentem Matkovicsékhoz búcsúzni; s az asszony levelet kivánván irni a férjének, meg kért, hogy holnap, még ha nem indulunk Szabolcsba, menjek el hozzá; a mit én meg is igértem. Emmi egy Stammbuch levelet is adott, hogy arra irjak valamit, s én otthon hirtelen csak ezt irtam, ámbár csinosan reá: »Lepke módra reppen éltünk« s. a. t. Innen 12-kor elmentem Fogarassyhoz s nékie elbeszélvén új státiómat, nagyon örült rajta: ott mulattam 2-ig. — Ebéd után Kandó Feri hozzám jövén egy darabig pipázgatásunk után elindultunk járkálni, de Balog Imrét előtalálván, véle együtt felmentünk Budára a várba, s ott mulattunk 7-ig; ott volt a gróf Thurnné komornyikja is, egy erdélyi magyar ember Sós Jancsi és egy bizonyos Vida nevü jurátus. Innen a Hajóba mentem, s ottan többekkel öszve jövén, beszélgettem sokáig. Tiszta de hives idő volt.

9. Hétfőn. Reggel a gróf lehivatván, három irni valót adott a kezembe. Egy levelet a Superirtendensnek bizonyos Várady nevü esperest Coadjutor Curator elleni panasza eránt. Más levelet Fáy Ferencznek az eránt, hogy a Pataki oskolában a gróf a vármegyének felállását meg nem engedheti; azt mindazonáltal nem ellenzené, ha egy kis tudós társaság állittatna fel közöttök. A harmadik csak egy zálogos kontractusnak volt az alapja, mellyet a gróf a Kövesdy Lászlóval bizonyos fekvő jószágok eránt lészen kötendő. Ezeket leirván (Fáynak Sebők irt) a gróf Sebőknek és Apostolnak testimoniumaikat adta leirni, melyeket én elkészitvén, elmentem a könyvkötőhöz s egy darabból két árkus hibázván, Landererhez, a könyvnyomtatóhoz; innen pedig Kapczyhoz mentem, ott találtam Takácsot is, a Bárczay Ferencz pomázi tiszttartóját, a kivel megismerkedtem s kivált ő nagyon nagyon örültünk. Innen elmentem Ottlikhéhoz, de Ónody Borcsának levelet akarván irni, megkért, hogyha lehet, estve menjek el. Ebéd után legelőbb is a könyvkötővel való dolgom végeztem el, azután pakolgattam, ezt elvégezvén, Matkovicsékhoz mentem; az asszony is otthon levén, s megtudván, hogy a grófnak Sekretáriusa lettem, egészen másféleképen fogadtak, s megigérte, hogy a férjének szóló levelet még ma elküldi hozzám, a mit teljesitett is. Innen Ottlikhéhoz mentem az Ónody Borcsának szóló levelet által adta. Mutattam nékie a Bónis Samunak készitett szarúpoharat, és a Somosköy képét. Innen haza jövén, Kandó Feri, Sárközy, Apostol, Thomka Sándor voltak nálam búcsúzni, s külömböző leveleket is adtak át kézhez szolgáltatás végett. Reggel hó esett, s ámbár az elolvada, egész nap hideg idő volt.

10. Kedden. Reggel a grófnétól, Petrov és Laczitól elbúcsúzván; a gróffal elindultam Kállóba a gyülésre. Délre Hatvanba, éjszakára pedig

Kövesdre jöttünk. Ez nap semmi egyéb nevezetesség nem történt, hanem hogy a hó délig mindig szemközt vágván s kemény hideg szél fújván, alig volt kedvünk szólni is egy-két szót, hanem csak pipázással töltöttük az időt.

11. Szerdán. Kövesdről 6-kor megindulván, 9-kor Luczra értünk, a hol már várt bennünket Vay István, sz. bíró és Mikes az esküdt, s az ő javallásukból — minthogy a Tiszán nagy hab volt, Löknél mentünk által a Tiszán; én az esküdttel ültem a Vay kocsijában, s Lökön ebédeltünk. Ott hallottam a kis Esztitől, hogy szegény öreg Bónis Ferencz meghalt, s hogy Zsanét N. Faluba jön lakni. Innen ebéd után mindjárt elindulván, jókor beértünk Kállóba, s ottan Patay Laczi, Bónis Samu, Márczy, Katona s többek, kik elcsudálkoztak, mikor említettem, hogy sekretáriussá lettem. Márczynak a levelet által adtam, Zoltán Ferivel elmentünk Kállay Lillához. Annakutána pedig Bónis Samuval beszélgettem hosszasan. Nagy Károlynál is voltam, s ott néztem mint isznak a sok nemesek. Vacsora után a gróf tudakozódott tőlem, hogy mit hallok a Restaurátióról? Én mondtam, hogy az esküdttől azt hallottam, hogy az a szug, a merre eljöttünk, mind Ördögöt akarja; s hogy Vay István másodiknak szándékozik; s hogy a grófné megigérte az esküdtnek, hogy gondja lesz rá; hogy Földváry nagy Ördögista; hogy a szín alatt tartandó restaurátiót nem hagyják helybe, attól tartván, hogy le fog törni.

Jegyzet: Itt a napló megszakad, s hiányzik máj. 1-ig.

Folytatás.

Május 1. Kedden. Reggel a bátyám Samuval találkoztam, s egy kevéssé bosszankodott, hogy szállást nem kerestem nékie, de hiában, én oka nem voltam, s kis szálában ebédeltünk mintegy 30-an. Samu is nálunk volt. Délután mindég a nemesek einzugját bámultuk. Ördögnek a Patay pártja az ablakját is mind beverte, s a vármegye házához is be akartak rontani. Változó szeles idő volt.

2. Szerdán. Reggel már $6^1/_2$ órakor a rettenetes sok nemesség a Patay részéről begyűlvén, a főispán által a Restaurátió végett a vármegyeháza udvarán készittetett szinbe, s ott nagy lármákkal kiáltozván; »Patay V. Ispán vivat!« — minekutána a zöld zászlókkal berohanó zöld sapkás előljáróktól vezéreltetett Ördögistákat több izben még a vármegye udvaráról is kinyomták volna; a főispán lement közzéjök, s alig adhatván elő nagy munkája után is mostani egybengyülések czélját; a kanditátusok neveit szavatolásra bocsájtotta, s délutáni 4. óráig tartván a voksolás, akkor Patay István 2970. vokssal 1098. ellen (mely az Ördögé volt) első alispánnak elválasztatott; 5-kor ültünk az ebédhez mintegy 200-an, s tartott gyertyagyújtásig; akkor a bátyámmal együtt elmentünk Pataynéhoz, onnan pedig az atyámhoz, a kit is Patayhoz elhiván, egy darabig ott beszélgettünk; annakutána pedig a bátyámtól — minthogy holnap már okvetetlen haza kelletik mennie Munkácsra — elbúcsúzván, lefeküdtem. Szép tiszta de szeles idő volt.

3. Csütörtökön. Reggel az apámtól elbucsúzván, ismét a Restauratió munkájához fogtunk; de ismét nem mehettünk tovább a főnótáriusságnál, minthogy a második V. Ispánság is votumra ment Vay János és Kállay Gergely között, kik közzül az utóbbi választatott el. A mai ebédnél 150-en voltunk. Ebéd után véghetetlen nagy volt örömem, mert Márczynál pipázgatván, hirtelen Patay Jancsi repült karjaim közé, kiről a szülcitől azt hallottam, hogy betegen fekszik otthon. Azután véle együtt elmentem az anyjához és testvéreihez, kik véghetetlen szivesen láttak, s jó darabig ott mulatván vigan vélek, felkisértem őket a grófnéhoz. Jancsi hálásra is hozzám jött, s ismét panaszkodott szegény, hogy nagyon rosszul megelégedett a világgal, s élni sem kivánna, ha én nem volnék. Napos, de hives, szeles idő volt.

4. Pénteken. Reggel a főfiskálisok választatásán kezdvén a főispán a Restaurátiót, 12 órára el is végezte egészen. Bónis Samu alszolgabiróvá lett. Engem pedig, s a bátyámat kinevezett a főispán Assessornak s fel is esküdtem. Ebéden Patayék s Bekényék mindnyájan nálunk voltak ebéden. Én Patay Katicskával ültem által ellenben és sokat tréfáltam véle. Délután is többnyire nálok ültem, s annyit tréfáltam vélek, hogy Katicska azt nyilatkoztatta ki, hogy nagyon elhamisodtam Pesten; persze azt is kivallattam véle, hogy csakugyan férjhez megyen Zoltán Jancsihoz; ámbár még a mint mondá egészen nem bizonyos, s még meg is változhatik s az asszonyi nem eitelkeitja szerént az én Cour csinálásomat is annak rendi szerént elfogadta a vacsoránál (minthogy nálok vacsoráltam, nagyon invitált mind Ránkra, mint Madára az alatt az idő alatt, mig itthon mulatok). Borongós szeles idő volt.

5. Szombat. Reggel Bónis Samu megjelenvén nálam, s az együtt való hazamenetelre felszólitván, én mindenemet öszve pakoltam s a Samu hajdújának által adtam. Ennekutána bementem a grófékhoz búcsúzni. A gróf ekképen eresztett el: »*Én tehát mostan az urat haza bocsátom; vagy 3 hét mulva azonban, ha tetszik előbb is feljöhet az úr Bécsbe, hanem csak hogy ne sajnáljon az úr engemet előre tudósitani, hogy Pesttől a rendeléseket megtehessem. Már Pestig találjon az úr valamely módot hogy feljöhessen. Én ugyan a Pataki egzámenre szándékozom lejönni, de szabadságot nyerendek-e? bizonyosan nem tudom. Minden esetre a Pataki ekzámént bevárhatja az úr.*« Ennekutána magamat gratiájába ajánlván, a grófnénak s a konteszeknek kezet csókoltam. A grófné ezeket mondotta hozzám: »*No szerencsés jó utat kivánok; hát Bécsben meglátjuk egymást; az anyját csókolom, az atyját köszöntöm.*« Kérdezvén továbbá, hogy kivel megyek haza? s én mondván, hogy Bónis Samuval; az öreg Bónisnak meghagyta mondani, hogy sajnálja, hogy tegnap olyan hamar el jött, s el se búcsúzhatott tőle. Ő mindenkor nagy becsülője volt, s ezennel általam búcsúzik el tőle. Melyeket én Bónisnak meg is mondván, ő azonnal felment a grófnéhoz; én pedig először elmentem a patikába s ott az atyám által reám bizatott *vinum medikátum* praescriptióját leirattam; annakutána elmentem Patayékhoz búcsúzni, s ott jó darabideig mulatván, mindnyájoktól elbúcsúztam; szegény Jancsit háromszor is öszvecsókoltam. Annakutána

visszamentem a vármegye házához, a hol is Bónis Samuval találkozván, együtt ismét visszamentünk Patayékhoz s ekkor ismét elbúcsúztunk; s emlitették Katinak, hogyha még egyszer vissza megyek, teljesitendi-e a tegnapi fogadását? — De nem akart reá állani, mert tegnap délután a mint másodikszor elbúcsúztam tölök, az ablakjok alatt menvén el; a mint annakutána a Hermin anyja unszolására, hogy kérdezzem csak Katit, hogy tegnap mit mondott felőlem? — sok esedezéseim s kézcsókolásaim után kivallattam véle; a többi leányoknak azt mondotta, hogy ő engemet úgy szeret, hogyha még harmadszor vissza mennék mindjárt megcsókolna, de megtiltotta, hogy senkinek is ki ne beszéljem, mert ezt is nagy orczapirulással vallotta meg; s midőn én teljesitéseért esedeztem volna, azt felelte, hogy vegyem úgy mintha megcsókolt volna. S ezzel be kellett érnem. Minekutána a grófok is elmentek volna, mi is kiindultunk Kállóból Nagyfalu felé. Az öreg Bónis, Máriássy Pista egy kocsin, én, Bónis Samu és Terhes Doctor máson; Barnabás pedig Mikeczczel a patvaristával egy szekeren. Terhes az uton emlitette, hogy a válópere már felküldetett a kir. táblára, s mihelyt elválik a mostani feleségétől, azonnal megházasodik. Nyiregyházán ebédeltünk s délutáni 4 órakor sürü eső s hideg szélvész között csakugyan beértünk az általam oly rég ohajtott Nagyfaluba. Itt ha oly csúnya idő nem lett volna, azonnal szerettem volna által szaladni Katicskához; s ki tudni, ha vajjon igazán szeret-e még, vagy pedig a Majos Danitól s Kandó Feritől hallott hir csakugyan való; de az idő mostohasága ezen szándékomban meggátolván; az öreg Bónis, a pap, a Bernáth Gida s a Márriássy társaságában nagyon unalmasan töltöttem az időt; mert Samu többnyire mindig az anyjánál s Karolin testvérénél levén; az egész társaság pedig szüntelen a Restaurátióval való meg nem elégedésekről diskurálván előttem; természetes dolog, hogy nem a legnagyobb mulatságom lehetett, annyival is inkább, mivel úgy kelletett a dolgot vinnem, hogy mind a grófom becsületét védelmezzem, mind pedig vendég létemről meg ne felejtkezzem; ámbár igazság szerint úgy hiszem a házigazdáknak kelletett volna kissé eszmélniök s szemöket felnyitniok. Mind e mellett is a kivánt 11. óra elérkezvén nyugalomra hajtani fejünket; az idő nagyon csúnya szeles hideg és esős volt ugyan, mind azáltal igen jó annyiban hogy a csaknem már gyökerében is elszáradt vetések és növények jól megázván, új életet nyertek.

CZÉKUS LÁSZLÓ.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben. Szerkesztette Beöthy Zsolt. Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. társulat. Budapest 1896.

A két hatalmas kötet megjelenése, melyek egyike 510, a másik 840 lap terjedelmü, s a szakba vágó képekkel, illustratiókkal, facsimilékkel dúsan fel van szerelve, nagy esemény a magyar irodalom történetében. Toldy terve volt a magyar ész összes alkotásainak történetét megirni, ez valósult most e műben, bár némileg szűkebb keretek közt mint a hogy Toldy tervezte. Irodalmunk történetéről eddig csak kézi könyvekből nyerhetett tájékozódást az érdeklődő, vagy a szakirodalom százfelé elszórt termékeire volt utalva. Midőn e vállalat füzetenként megindúlt, méltán lehettünk azon reménynyel, hogy ez az eddigi sajnálatos állapot e könyv megjelenésével véget ér s irodalomtörténetünknek meg lesz most már a maga codexe, a melyből a ki tanulni akar, könnyü szerrel alapos tájékozódást és felvilágositást merithet.

Tudományunkra ez nagy nyereségnek igérkezett. S az irodalomtörténet minden barátja, sőt általában a magyar közönség valóban a legnagyobb elismeréssel fogadta a szerkesztő és a kiadó társulat vállalkozását egy ily nagy mű létesítése körül. A füzetek megjelenése most be van fejezve, s a pompás díszmű előttünk áll. Mindenki, a kinek irodalomtörténetünk ügye szívén fekszik, a legnagyobb elégtétellel fogja tudomásúl venni elkészültét. Az a tény, hogy ime létrejött a nagy magyar irodalomtörténet, hogy szellemi életünk fejlődésének adatai egy rakáson vannak, s végre tehát van egy általános útmutató, mely a szakembernek vezérfonalul, a közönségnek tájékoztatóúl szolgál, előttünk is, mint a magyar közönség minden tagja előtt, a legnagyobb mértékben örvendetes.

De bármily örömmel, csaknem lelkesedéssel fogadjuk a könyvet, ez nem azért van, mivel kifogástalan tökéletességünek találjuk. Egy ily nagy mű, melyet pláne a világ már régóta vár s szükségét mindenki régóta érzi, természetszerüleg nagy igényekkel lép föl és nagy várakozást kelt. Épen azért fel kell tennünk vele szemben azt a kérdést is, mennyiben felel meg és mennyiben tesz eleget ez igényeknek és várakozásoknak. Annyival inkább szükséges ennek a mérlegelése, mert habár

ilyen műre régóta szükség volt is, irodalmi viszonyaink közt bizonyos, hogy akár teljesen megfelel ez a könyv a kivánalmaknak, akár nem, jó darab időre bevágta az útját más hasonló mű megjelenésének. Közönségünknek ez lesz a következő években bibliája az irodalomtörténeti dolgokban, ebből meriti tudását és tájékozódását s be fogja érni avval, a mit ebből merithet. Annálfogva midőn részünkről is csatlakozunk a napi és heti sajtó üdvözlő szavaihoz, melyek e könyv megjelenését fogadták, feladatunkhoz hiven szükségesnek tartjuk azon kifogásoknak is hangot adni, melyek e mű ellen, nézetünk szerint, jogosan emelhetők.

A könyv sokak munkája. A szerkesztő eljárása e részben az volt, hogy az egyes szakaszokat és fejezeteket kiosztotta a magyar irodalomtörténet kiváló munkásai közt, azon czélzattal, hogy mint a munka tervrajza mondja, »igy egyfelől minden egyes czikk oly szakember tollából kerülvén, kinek sajátlagos tanulmányai körébe esik az illető tárgy: megbizhatóság és alaposság tekintetében a vállalat készültének ez a módja a legnagyobb biztositékot nyujtja. Másfelől kiváló irók közreműködése által, a munka érdekes és becses emléke lesz irodalomtörténetirásunk jelen állásának.«

Az eljárást, hogy sokan összefogva irjanak meg egy nagy munkát, igaz, igy is meg lehet okolni, de a dolog inditó okai közt minden bizonynyal ott volt az is, hogy egy nagy irodalomtörténeti mű létrehozása igy könnyebbnek látszott, különösen akkor, midőn a mű megjelenésének határideje, a millennium, mintegy előre ki volt tüzve,

A dolgozás e módjának azonban, bár elismerjük, hogy jogosan lehetett tőle várni azon szép és jó dolgokat, melyeket a tervrajz igér, megvannak a maga hátrányos oldalai is. Előre látható volt, hogy ily készülésmód mellett a könyvet semmiféle gondos szerkesztés sem tudhatja egységessé tenni, még pedig nemcsak a styl és tárgyalási mód, de a felfogás és megitélés tekintetében sem. És ez meglehetős mértékben csakugyan be is következett. A controvers kérdésekben a mű nem egységes. Az egyik czikk pl. protestáns szellemben van tartva, mint Széchyé a katholikus visszahatás koráról, a másikban katholikus felfogás uralkodik pl. Fraknóiéban Pázmányról és köréről. A tárgyalás menete néhol az, hogy az iró az életrajz keretében ismerteti az illetőnek irodalmi működését, pl. Baráth Ferencz czikke Eötvösről; máshol ismét az iró művei fajok szerint csoportosítva tárgyaltatnak, pl. Gyulai czikkében Keményről. Megesik az is, hogy a különböző szerzők egy és ugyanazon dologról eltérő felfogást vallanak. Egyik czikk pl. (Horváth Cyrillé középkori költészetünkről) a 120. lapon a hegedősök népies naiv költészetével ellentétbe állítja a tudós lantosok műveit, s kifejti, hogy »e tanultabb emberek a krónikák szellemét becsülték, az igaz valóságot akarták elbeszélni«, s ekkép a hegedősök költészete e tanult lantosok miatt mindinkább félre szorult. A másik czikk (Kardos Alberté a 150. lapon) azt mondja, hogy Tinódi és társainak költészete felelevenedése volt egy régi műfajnak, a históriás ének kivesző műfajának. Azaz az egyik szerint a hegedősök költészetét a lantosok leszorították, a másik szerint ugyanazok felélesztették. Stb.

A szerzők sokasága magával hoz aztán egy másik különös körül-

ményt. Ha egy iró irja meg a művet elejétől végig, természetesen a legszorosabb és legbensőbb összefüggés lesz az egyes czikkek és szakaszok közt. A fejlődés menetének elbeszélése lendületnek indulván, nem áll meg minduntalan a fejezetek és czikkek elején külön tájékoztató vagy hangulatkeltő bevezetésekre. A sok különféle szerző azonban ezen nem képes túltenni magát. Az egyes czikkeknek olyan összesimítása különben, hogy egyik a másiknak természetes folytatása legyen, természetesen nem a szerzők, hanem a szerkesztés dolga lett volna, ennek azonban igen kevés nyomát találni a műben. Szinte bosszantó, de legalább is komikus, hogy a mint az ember egy czikket végig olvasott és sietne értesülni a dolgok további fejlődéséről, a következő czikk nem ott veszi fel a fonalat, a hol az előbbi elhagyta, hanem előbb szükségesnek tartja egy nekikerülő bevezetéssel tájékoztatni az olvasót olyan körülmények felől, a mikről az már akkorra úgy is eléggé tájékozva van.

Mindezek a megjegyzések azonban kevéssé érintik a lényeget s azon örvendetes ténynyel szemben, hogy a magyar irodalomtörténet nagy könyve meg van irva, alig jöhetnek számba is. Az egyes czikkirók felfogásaiban nyilatkozó kisebb-nagyobb eltérések, valamint az egyes czikkek nem eléggé összesimított volta ugyanis szükségszerü járulékai a könyv készülése módjának, s mind a nagy közönség, mind az irodalom könynyen túlteheti magát rajtuk. Van azonban mindezeknél egy lényegesebb megjegyzésünk a műre.

A czikkeknek, melyekből a könyv áll, nagyobb része értékes dolgozat, s teljesen megfelel a tervrajzban kifejezett igéretnek megbizhatóság és alaposság tekintetében. De a czikkek legnagyobb része, s tehát a könyv legnagyobb része azt hiszszük, még sem éri el azt a czélt, mely egy népszerü irodalomtörténet elé kitüzhető, s melyet maga e könyv is kitüzött magának. A korszakok, az események, az egyes irók és művek legnagyobbrészt kitünően vannak benne méltatva és jellemezve, — de igen fogyatékosan vannak ismertetve.

S e pontnál fel kell vetnünk a kérdést: mi czélból van irva e könyv? A munka tervezete, mely a füzetek boritékaira volt nyomva, ismételten hangoztatja, hogy az a nagy közönség számára készül, annálfogva a nagy közönség méltán avval a várakozással fogadhatta, hogy ez a mű tehát az ő igényeit fogja szolgálni s nem aféle szakmunka lesz, a mely iránt csak bizonyos szükebb körök érdeklődhetnek. Ha a kész művet most végig olvassa az ember, be kell ismernie, hogy a könyv a várakozás negativ részének teljesen megfelel: valóban nem a szakkörök számára készült. Új kutatásokkal nem foglalkozik, hanem az eddigi megállapitások alapján áll. Szakszerü részletezésbe és aprólékoskodásba nem merül; alakjait és tárgyait nagy vonásokban, inkább csak körvonalaikban, jól kidomborítva s biztos kézzel megrajzolva állitja elénk. Mindamellett még sem valószinü, hogy ez a könyv sürü olvasmánya lesz a nagy közönségnek, mert habár nem a szakkörök számára van is irva, nem szolgálja eléggé a közönség igényeit sem. Mit várhat a közönség egy nagy irodalomtörténettől? Két, csaknem arasztos vastagságú kötettől, mely azt hirdeti czéljául, hogy általa »irodalmunk *ismerete*, szeretete, ápolása

terjedjen és erősödjék?« Mindenesetre azt várja első sorban, hogy az vele a letünt korszakok irodalmát s annak termékeit megismertesse. Mert az irodalom történetét, fejlődésmenetét megismerni magának ez irodalomnak és termékeinek ismerete nélkül tiszta képtelenség. A könyv irói pedig vagy egyáltalán nem, vagy csak elvétve ismertetnek. A czikkek, alig egy pár kivétellel, abban a föltevésben vannak irva, hogy az olvasó előszedi az illető irodalmi emlékeket, vagy hogy ott van előtte a tárgyalt költő egy lehetőleg teljes kiadásban s azt felüti és rögtön elolvassa a szóban forgó művet s összeveti azt az irod. történetben talált méltatással és megkeresi benne azon sajátságokat, melyeket az illető tanulmány éleselmüen kiemel. De ez látni való hogy képtelenség. Épen oly képtelenség viszont azt föltenni, hogy a »nagy közönség« már előre ismerje azokat az írókat és műveket, a kikről vagy a melyekről itt jellemzéseket és méltatásokat talál. A nagy közönség legfölebb a saját korának, vagy a közvetetlen megelőző kornak iróit ismeri, azokból is csak a legjelentékenyebbeket, azokat is csak nagyjából és semmi esetre sem oly mértékben, hogy a rólok irt méltatásokat élvezni vagy kellően méltatni tudja. A régibb irodalom termékeinek ismeretét pedig épen nem tételezhetni föl a szakkörökön kivül álló közönségről. Ezeket vele megismertetni épen az irodalomtörténet feladata volna. Képzeljünk el egy olyan embert a nagy közönségből, a ki mint találó észrevételt elismeréssel fogadja azt, hogy pl. »a Kopaszság dicséreti igazán kedves iróniával tréfálkozik;« és ezer más hasonló általános megjegyzést e könyvből. A ki az irodalmi ismereteknek ezen a fokán áll, az ismereteinek gyarapitása végett már nem az Athenaeum képes irodalomtörténetéhez folyamodik.

Teljesen tévesztett dolognak tartjuk, hogy egy népszerü irodalomtörténeti nagy mű csaknem egészen méltatásokból és jellemzésekből álljon. Egy ilyen műnek első és legközvetetlenebb feladata megismertetni a tárgyalt irókat, megmutatni, hogy mi bennök a jellemző, mi az érdekes vagy értékes, vagy miben állnak a fogyatkozásaik, még pedig megmutatni mindezt az írókból vett jellemző és megfelelő idézetekkel. Valamely iróból a ránézve legjellemzőbb részleteknek egy részt kiválogatása, másrészt találó és élvezhető formában bemutatása nem könnyü feladat és nem közönséges művészet; bizonyára nehezebb, mint az írót kizárólag jellemezni és fejtegetni. Mert ez utóbbi eljárás lehetséges még homályos és bizonytalan vagy elmosódott benyomások alapján is, az ismertetésnél pedig mindenről pontosan be kell számolni s minden állitásunknak alapját kimutatni. Ez lehet, hogy fárasztóbb annak, a ki írja, de annak, a ki olvassa, annál vonzóbb és tanulságosabb. Nagyon természetes, mert ekkor a közlött véleményt az olvasó maga is levonja, vagy igazoltnak látja, meggyőződik annak találó voltáról s ebben magában külön élvezetet talál.

Ez úgynevezhető inductiv tárgyalásmód egy a nagy közönségnek szánt népszerű műben talán nagyon iskolásnak tetszhetik némelyek előtt, de erősen meg vagyunk győződve, hogy irodalomtörténetünk iránt szélesebb körökben igazi érdeklődést e nélkül kelteni nem lehet. Végre is, ha az iskolában az érdekkeltésnek és az érdek ébren tartásának ez az

egyetlen biztos eszköze, nem lehet az máskép a nagy közönséggel szemben sem.

Irodalomtörténetünk régibb korszakaiból valóban nagy és fényes alakokat nem igen tudunk felmutatni, legföllebb talán egy párt. De akármilyen szegényesen állunk is e részben más nagy nemzetek irodalmához képest, mégis óhajtjuk, szükségesnek tartjuk, sőt a nemzeti érdek elutasíthatatlan követelményének tekintjük, hogy régibb íróinkról is necsak hogy épen névről tudjon valamit a közönség, de lehetőleg ismerje is őket. Épen e végből van szükség a népszerű irodalomtörténetre. De e megismertetés nem sikerülhet addig, a mig el nem találjuk a módját, hogy kelthetünk érdeket a közönségben irodalmunk régibb termékei iránt. Arany J. a rhythmus taglalását ajánlotta e ezélra; de ez csak az iskolába való s ott se alkalmazható minden darabra és nem is az egyetlen módja a dolognak. A rhythmuson kívül is találunk, akár legrégibb költőink műveiben is olyan vonásokat, melyek még a mai olvasóban is érdeket kelthetnek. Tinódi már csak elég száraz és unalmas rossz verselő, de a régi magyar vitézi életnek, a várvívásoknak és ostromoknak az az eleven képe, melyet az ő műveiből megismerhetünk, mindenesetre vonzó és érdekes. Azt nem kívánhatjuk a nagy közönségtől, hogy ennek a kedvéért Tinódit elolvassa, de azt igenis megkívánhatja tőlünk a nagy közönség, hogy egy neki szánt népszerű műben azt vele megismertessük. Vagy milyen szép pl. Balassánál az a hasonlat, melyben elmondja, hogy a szép sólymok, vad rárók kézre jönnek a hivásra, a vas a tüzben elhajlik s a piros márványkő, kit ver gyakor eső, csepegéstől lyukadhat:

Téged penig solymom
Én édes vad ráróm
Az én sok kiáltott szóm
Kezemre nem híhat;
S csak úgy se lágyithat
Mint vasat tüz, nagy lángom,
Sem mint márványkövet,
Kit eső csepeget
Nem hathat könnyhullásom.

De ám erről a nagy közönség, a melynek irodalomtörténeti ismereteit ez a könyv gyarapitani akarja, mit sem tud, s ha e könyvet elolvassa, akkor sem fog tudni semmit. A helyett azonban megtudja pl. azt, hogy Balassa B. idegen nyelvekből átdolgozott verseiben »több a mesterkélt finomság és tetszetősebb az eszme,« az eredetiekben pedig »több a természetesség és erősebb az érzés.«

Az ilyen utalások és vonatkozásoknak, melyeket csak az érthet és méltányolhat, a ki ismeri az illető műveket, ilyen könyvben vajmi kevés értékök van. Ilyenek által írókat megismertetni vagy iránt ok érdeket kelteni nem lehet. Még ha támadna is érdeklődés egy-egy ily általános jellemzés után, de ha kielégitése elmarad, kárba veszett dolog. Igy pl. e könyv Báthori zsoltárairól azt mondja (247. l.), hogy »a képzelet helyenkint valóban rendkivüli erejü nyelven nyilatkozik bennök.« Már mibe

került volna ezt egy pár helylyel meg is mutatni, holott az olvasó bizonyára szeretné látni, mennyiben áll róluk ez a jellemzés s milyen tehát Báthorinak ez a rendkivüli erejü nyelve.

Ki kell azonban emelnünk hogy az itt elmondottak nem vonatkoznak a könyv egész tartalmára. Néhány szerző nem tévesztette el szem elől azt, hogy egy ily czélu irodalomtörténet első és legközvetetlenebb teendője az instructiv tárgyalás. Ezek közé tartozik pl. Badics Ferencz, ki a 16. század elbeszélő költészetéről igen kitünő ismertetést ad, s a tárgyalandó anyaghalmazból művészi kézzel tudja kiválogatni azt, a mi lényeges és jellemző. Hasonló eljárással tárgyalja Fáyt és Gaál Józsefet, bár ez utóbbi iróról szóló részben az a különösség fordul elő, hogy egyik darabjáról szólván, azt mondja, hogy azt nem szükség részletezni. mivel ugy is eléggé ismeretes. Habár ez a darab a Peleskei nótárius is, egy részletes nagy irod. tört. műben ilyen utalás még sem állhat meg. Badics különben evvel nem áll egyedül. Több helyt előfordul a könyvben az, hogy egy-egy czikkíró valami szakmunkára utal, hogy az olvasó keresse fel ott az illető dolog bővebb fejtegetését. Jeles ismertetés továbbá Riedl Fr. czikke Petőfiről, s ebben főleg az a rész, a hol Petőfi költészetében az egyénitést és megjelenitést magyarázza, valamint az, hol a népdalias bekezdő vonatkozásokat fejtegeti; de már a mit Petőfi őszinteségéről beszél, sokkal általánosabb és kézzelfoghatatlanabb. Szász K. czikke Tompáról szintén mindkét eljárásra igen világos példát nyujt. A tanulmánynak az a része, a hol az ismertetés úgy megy, hogy a szerző felsorolja az egyes darabokat s aztán megjegyzi, hogy erős népies humor van ezekben, balladai hang amazokban, mély vallásos és bibliai szellem emezekben; de arról szó sincs, hogy mikép nyilatkozik tehát bennök e humor, hang és szellem: ez a fejtegetés határozottan szintelenebb és múlóbb benyomást tesz. Mig ellenben Tompa hazafias allegóriáit valóban ismertetőleg tárgyalja, s a legjellemzőbb darabokból a legjellemzőbb részleteket kiválogatván és bemutatván, nem csak közvetetlenebbé és vonzóbbá válik a tanulmány, de a legmelegebb érdeklődést ébreszti a tárgyalt költő iránt. A könyvnek ilyen helyei mutatják, mivel lehet a szakkörökön kivül álló közönségben az irodalom történetéhez érdeket kelteni. Az, hogy általános jellemzéseket és méltatásokat olvasva, valaki indittatva érezze magát az illető művet elővenni, vagy megszerezni s összevetni azt a méltatás megállapitásaival, nem hihető, hogy egyáltalán előforduljon. Ellenben a tudással és izléssel kiválogatott legjellemzőbb mutatványok, melyek a megállapitásokat illusztrálják, szem elé állitják, érdeket és kiváncsiságot keltenek az illető iró egyéb művei után is. Hogy költőink oly kevéssé ismeretesek nagy közönségünk előtt, semminek sem lehet e körülményben nagyobb része, mint irod. történetünk azon eljárásának, mely örökké méltat és jellemez, s csak a legritkább esetben magyaráz és ismertet, s elvont és az eleven élettől ég-föld távolságra álló módszerével az irodalomtörténetet abba a hirbe hozta, hogy az egyike a legunalmasabb dolgoknak.

Ezeket általánosságban akartuk elmondani e nagy műről, mely nagy apparátussal készült, nagy igényeket támasztott, régen érzett szükségletet vállalkozott kielégiteni, s valóban olyan hiányt kell pótolnia,

mely napról napra érezhetőbbé vált. A könyv külső megjelenésével arra utal, hogy codexe és bibliája legyen irodalmunknak, hogy kezén forogjon a közönségnek, de necsak mint asztaldisz, hanem valóban forgatott kézi könyv, melyből irod. ismeretet és tájékozottságot meritsen. Hogy eléri-e ezt a czélját, kérdésesnek látszik előttünk; a módszer, melyet legnagyobb részében követ, nem látszik alkalmasnak arra. Őszintén szólva, nem hiszszük, hogy közönségünk közt e könyv révén az irod. tört. ismeretek általánosabbakká és alaposabbakká váljanak. A könyv laikusnak néhol nagyon is nehézkes. Egyes kitünő czikkek, mint pl. Rákosié Katonáról, Baráth Ferenczé Kossuthról, Alexander Bernáté Madáchról, Pulszkyé az Anjouk, Zsigmond és Mátyás koráról forma tekintetében is fénypontjai a műnek. De vannak benne minden megbizhatóságuk és alaposságuk mellett is olyan darabok, melyeket a közönség szárazaknak és unalmasaknak fog találni. Némelyik csak egy-egy régibb kézi könyvnek kissé bővebb lére eresztett szakaszát mondja el; másik nagyobb műveket kivonatol, dicséretes rövidséggel és tömörséggel ugyan, de kétségbeejtőleg homályosan. Másik ismét úgy látszik a részére kiszabott hely szűk voltával küzd s azért mégis alapos és kimeritő akarván lenni arra törekszik, hogy mindent legalább megérintsen, a mi tárgyára tartozik, a mi persze ismét csak homályt szül. Legjellemzőbb e nemben Széchy Károly némelyik czikke, a ki oly futtában érint meg egy és más körülményt, hogy csak az értheti meg: miről van szó, a ki az illető dolgot már a nélkül is tudta. Pl. Ányos életében igy szól: »Tizenhat esztendős korában szeretett, tetszeni vágyott, s mivel nem hivalkodhatott, kolostorba vonult.« Ez tömörnek elég tömör, de furcsának is elég furcsa. Érdekes azért, hogy látható belőle a szerkesztés technikája, hogy t. i. az egyes szerzőknek ki volt szabva, mennyit irhatnak a nekik kiosztott themáról s a szerzők azután, mint valami Procrustes-ágyba, úgy dömöczkölték bele mondanivalójukat a kiszabott térbe, a hogy lehetett.

Ugyan-e körülmény látszik okozni a homályosságot Sebestyén Károly czikkében »a magyar népköltészetről.« E czikk a 495. lapon úgy emlit valamit, mint a »magyar népdal édes anyját,« de hogy mit ért ezen, a felől csak sejtelme lehet az olvasónak. Szintugy a sejtésre vagyunk utalva e mondásánál: »A székely balladák immár biologiailag hagyományos koloncát egyik keletről hozott örökségünknek tekinthetjük.«

Egy pár szembeötlőbb inkább elhamarkodott mondást, mintsem hibát vagy tévedést akarunk még fölemlíteni, melyet egyik-másik czikkben megjegyeztünk. Réthy László pl. »A magyar n. őskora« czikkben azt irja, hogy a magyar ősvallást a rokon népek mythikus költeményeiből *egész teljességében* megismerhetjük. Az aláhúzott szavakat nem lehet szószerint venni. Elenyészett mythológiát egész teljességében a rokon népek költeményeiből senki sem tudna reconstruálni. Vegyünk pl.egy analog esetet. Ha a görög mythologia elenyészett volna, lehetséges volna-e azt a többi árják mythosából vagy költeményeiből ugy visszaállitani, mint a hogy most ismerjük? Legföllebb csak a száraz vázlatát. Tehát a magyarra sem mondhatunk többet.

Sebestyén Gyula czikkében (A királymondák és az énekmondók) az énekmondókról egy az eddigitől eltérő, egészen új felfogást találunk,

mely azonban sehogysem látszik előttünk igazolhatónak, annál kevésbbé mert a czikkiró saját magával is ellenkezésbe jut benne. Azt mondja ugyanis, hogy a királyi udvarban az énekmondók csak akkor honosodtak meg, mikor a hozzánk házasodó (!) herczegnők és kiséreteik a nyugati lovagvilág kedvteléseit ott meghonositották. Egy lappal hátrább pedig igy szól: »A regések állapota régi hagyomány lehetett, mert már egy 1219-iki oklevélben találunk egy Regus nevü tekintélyes udvari hivatalnokot. Sőt alig tévedünk, ha a regösöket egyenesen énekmondóink azon rendjének tartjuk, a kik nevök után itélve, már ősidőktől fogva a nemzeti hagyomány hivatásszerü őrzői voltak.« Vajjon feltehető-e, hogy a »nemzeti hagyomány hivatásszerü őrzői« csak, mint Sebestyén Gy. állítja az osztrák spielmannok és minnesängerek példája után juthattak be a királyi udvarhoz? Az akkori viszonyt az udvar élete és a nemzeti élet közt, úgy látszik, a szerző egészen a mai viszonyok szemüvegén nézi: akárcsak Anonymus, kiről pedig kiemeli, hogy midőn Árpádnak Etelvárába bevonulását leirja, »e képet, mint minden képét, saját kora viszonyai után rajzolta.«

KORDA IMRE.

AD VOCEM.

Szabács viadala. Balassa József az idei Nyőr 32. lapján a régi vers egyik sorának olvasásában hibát talál. A sor igy hangzik: *És Szabácsvár tájott hoztata számán;* pedig az eredeti kéziratban ez áll: *Es Sabach vartayath hoztata zaman.* B. szerint semmi okunk sincs a világosan egybeírt *vartayath* szót ketté választani, hisz igy is megvan a világos értelme: *vártáját.* Igaza van Balassának, hogy a *várta* szónak magának megvolna értelme, de nincs, vagy nem volna ennek a sornak, a melyben előfordulását állítja. Hajók felvontatásáról, Szabács alá hozatásáról van szó s még e soron túl is, azoknak árokba vontatásáról beszél a vers. *Szabács vártájának számán hoztatása* — értelmetlen, közbe ékelt sor maradna. A *vártájath* nem egyedül való példa a szók összeirására; ilyenek a versben még ezek: *válagatotnép, vytéznép, egheleth, Alybeg, hozzya tartónép.* — A mi azt illeti, hogy *Szabácsvár* sehol sem áll az egész költeményben: igaz; de az is igaz, hogy a kérdéses sor előtt a 6. sorban *Nandorfeyer várra,* a 2. sorban pedig *ffeyer várnál* olvasható. Egy sor meg igy hangzik: *Igy megadák Szabács erősségét.* Ezeknél fogva most is úgy vélekedem, hogy a szók összeirása vagy össze nem irása nem dönthet az értelem rovására.

Sitét. — — »azt is tudnunk kellene, valóban egykorú 1211-iki oklevél-e az idézet forrása, avagy egy 1211-iki oklevélnek csak későbbi másolata, a mit az ortografia kérdésében mindig figyelembe kell vennünk« — ezt irja Zolnai Gyula az idei Nyőr 35. lapján arra, hogy a *setét* szónak *setit* alakjára hivatkoztam e folyóirat múlt évi 118. lapján. — A mit itt tudnunk kellene, azt tudnunk lehetne, mert az Árpádkori új okmánytár I. kötete 124. lapjára hivatkoztam, a hol a *Setit* található,

Úgyde vagy nem tudhattam, vagy — ki tudja miért — ha tudtam is, elhallgathattam, hogy az idézet forrása eredeti oklevél-e vagy csak későbbi másolat? Annyival inkább rá kellett volna keresni, ha már egyszer muszájképen muszáj a szót szaporítani. Az oklevél végén, a 126. lapon ezt jegyzi meg a kiadó, Wenzel Gusztáv: »Ezen, számos abban előforduló személy- és helyneveknél fogva igen érdekes okmányt, kiadta ugyan már Fejér (Cod. Dipl. VII. k. 5. r. 177. l.): de az ez által használt másolat épen e tekintetben tetemes hibákkal telve lévén, azt az eredetiből javítva újra közzé tenni látszott szükségesnek. Az eredeti és annak egy 1399-ki nádori átirata (l. Fejér, Cod. Dipl. X. k. 2. r. 707. l.) őriztetik a sz.-mártoni főapátság levéltárában.« Van tehát eredeti és van későbbi átirat is, válogathatunk benne, mint juhász a pergőben.

Hogy a fejlődés menete a *sötét* szó összes változatai közt hogyan képzelendő az én véleményem szerint? erre nézve igaz, hogy nem tettem kijelentést, mert mivelhogy kijelentéseket teljességgel nem is szoktam tenni. Különben, az én véleményem szerint, nyelvtörténeti fejlődés sehogyan sem képzelendő, hanem adatokkal és tényekkel bizonyítandó. Ezek az adatok és tények ma még nem a *sitét, sitit* javára vallanak. A vogul, osztják, lapp, finn, szűrjén, mordvin hasonlatok mintha csak kerülnék az *i* hangot. A XVI. század előtt nem találunk *sitét*-et, 1526-ból való a legrégibb *sitét*-ünk a Kazinczy-codexben, a Nádasdy Tamásé 1558-ból. Hozzá tehetem ezekhez azt, hogy Calepinus magyarja, legalább az én példányom (1594) szerint, a *sötét*-et s minden ját-fiát *sitét*-nek írja. Ez is hadd járjon amazokkal, legalább hárman lesznek, a kik bizonyságot tesznek s idővel még csatlakozhatnak valamelyes, 1211 előtt kelt Árpádkori oklevelek nagybecsű kincseihez, a melyek fényesen igazolhatják a *sitét* elsőszülöttségét. Minthogy pedig Árpádkori oklevél s kőnigsbergi töredék nem terem mindennap s minden bokorban, tétlenül várakozni pedig vajmi nehéz; addig talán nem lenne haszontalan időtöltés képzelhetőségeink kijelentgetése helyett kutatni az írva hagyott *sitét* íróinak s a ma is *sitét*-et *sitit*-et mondó vidékeknek nyelvjárását; hátha ezekben a sügelyekben olyan szemgyógyító füvet találunk, a mely még a farkas sötétje ellen is hasznos lehet. Igy p. o. a Nádasdy levelekben: *ligyen segitsiggel az megvitelibe* (131. l.). — *igin* e. h. *igen* (29., 32., 35., 38. l.), — 134. lapon egyik sorban *filek*, a másikban *félelem*. 131. lapon *filek, filnik*, u. o. *reája* mellett *rijá* és *riánk*. 195. l. *ellyen* e. h. *illyen*. 32., 38. l. *ede* e. h. *ide*. — *niha* e. h. *néha*. 77. l. *bit* e. h. *böjt*. — 130. l. *kit bizony nem is tirhetek kenvem esetlen — ő kglme sem tirheti kenve esetlen*. 121. l. *kezel* e. h. *közel*. 35. l. *kü hoztanak* e. h. *kihoztanak* és *ennek kővöle* e. h. *kívüle*. 126. l. *egészségéril*. 227. l. *eleitel fogva*. — Talán ne folytassuk. A *-ril*, meg a *-tel* máris a Scithiából kijüttekrel-t juttatja eszünkbe. Ugyan miért nem írt Majláth Istvánné-Nádasdy Anna asszonyom ő nga *eleitél*-t meg *egészségérél*-t? Bizonyosan azért, a miért Csáti Demeter uram ő kglme sem cselekedte azont.

Hátra van még a *kivél!* Hagyjuk el a szófia beszédet. A Nyőr megnádolt programmja — dicséretére legyen mondva — respektálja

olvasóinak a nyelvérzékét. Bízzuk ezekre a kérdés eldöntését. A *kível* mind a mai napig élő szó az ország jó nagy részében. Tegye fel a kérdést a legközelebbi számában, hogy: hol ejtik *kivél*-nek a *kível*-t? Ki tudja, hátha meghúzta magát valahol a Nyíren vagy az Erdőháton az a vitatott ős hangzás? Ha megkerül, majd mellesztheţjük; ha se híre se hamva, — azután is üthetjük bottal a nyomát.

Odahagyott Scythiának pedig szittyó-lepte laponyagjain addig is konstatálhatunk két dolgot. Az egyik az, hogy az *sc* igenis volt valamikor *sz* is, de nem az Érdy-codexben, aminthogy ezt még a Nyelvtörténeti Szótár sem fedezte fel, nem lévén vele kénytelen, rá sem lévén szorúlva s később sem találkozhatván (?) ezzel a szittya nevezettel. A másik meg az, hogy még vitézlő Nádasdy Márton uram is csak a scytha korszakban élhetett nem pedig a szittya világban, a mikoron Anno 1530, sent lucia napja elewth, mynth nem yambor es mosshlek ember kelek, az Akacz Pal aniath bess**thie** kwrwanak **syttha**. (Szalay. Ág. Lev. tár. 6. l.)

Szőlő. Az idei Nyőr 41. lapján kérdezi valaki, hogy melyik van helyesen írva, a *szőlő*-e vagy a *szőllő*? A kérdés feltevésére különösebben a Nyelvtört. Szótár adott okot, a melyben a *szőllő* vezérszó alatt csupa *szőlő* idézet olvasható az 1217. évtől kezdve az 1732. év október 16-ig, a mikor gróf Károlyi Sándor *szőllőt* palántál. A kérdésre adott felelet olyanformán hangzik, mint a fülemüle-perbeli ítélet. »Helyesnek helyes mind a két írás. A *szőllő* ejtés eredetibb, a mennyiben a megfelelő csuvas szóban (*śirla* = bogyó l. Nyr. 11. 61.) *rl* mássalhangzó csoportot találunk s ebből a magyarban előbb hosszú *ll* fejlődött mint a *tarló, sarló, parlag*-ból *talló, salló, pallag*. A hosszú *ll*-es alaknak az egyszerű *l*-es ejtés úgy lépett a helyébe, mint pl. a régi *hallad, szallad* szókban, a melyeket ma *halad* és *szalad*-nak ejtünk.«

Ismét eredeti, ős ejtésről, »ősibb hangzás kiviláglásáról« lévén szó, megemlítem, hogy a *szőlő, szőlős* szóknak egy *l*-es alakja nagy menynyiségben mutatható ki az oklevelekből s tudtommal az 1217. éven túl egész az 1019-dik évig felkísérhető. A kazarokkal való érintkezés, elegyedés nagyon közel van arra nézve, hogy a *śirla* az ő révükön jutott volna hozzánk; *i-á*-ja *e-ő*-vé, *rl*-je *ll*-é változott s majd *l*-lé kopott volna. Ilyesminek véghezmenetele talán ki sem telt volna egy másik 700 esztendőből, mint a mennyire szükség volt, hogy a *szőlő* megint *szőllő*-vé duzzadjon. De hogy ebből a mai szőlő-gázolásból, ha nem csurran legalább cseppenjen egy kis venerék, arra szükségképen megkívántatik, hogy annak a legelsőbben 1730-ban pennára vett csuvas nyelvnek *bogyót* jelentő *śirla* szava, 1400 esztendőn keresztül változatlanúl *śirla* lett légyen, holott magyar *bogyó* szavunkat Mélius Péter 1570 táján még *bugyó*-nak írta volt, a gyermek nyelv pedig ma is *bogya*-nak mondja. Azonban időszámításunk még e nélkül is hiányos, mert az mondatik a Nyőr által idézett helyen, hogy a *gyűrű, szérű* és *szőlő* kölcsönvétele azt bizonyítja, »hogy a török-magyar kölcsönvételek azon korára esnek a csuvas nyelvnek, midőn ebben a szókezdő j-nek

sziszegővé való változtatása már folyamatban volt — s csupán mai teljes kialakulását nem érte még el.“ — Nagy idő! szerencse, hogy szőlőről van szó, így hát mindenesetre Noé pátriárkha után kellett történnie. Tisztelet, annak a sokszor legorombított Nagy Szótárnak, mely a szőlő meghatározása által (»fürtösen termő *bogyó*-féle gyümölcs«) összehasonlító nyelvtudományunkat mindezekre rávezette. Az csak szaknemértő kérdés számba mehet, hogy az *iźum śirla* = *szőlő-bogyót* mondják-e a csuvasok, mikor a magyarok szőlőszemet mondanak? Különben igaza van annak a talán legelső magyar énekes színjáték költőjének (Czanyugának?), a ki azt írta, hogy

Szép munka a szőlőszedés,
Múlatsághoz hasonló!

de ne siessünk a szürettel *sirla pismen polzan* = ha a bogyó nem ért meg, — a mint meg vagyon írva Reguly csuvas példamondatai közt, 583. szám alatt. *(Nyelvtud. Közl. II. 230.)*

Sz. Á.

REPERTORIUM.

Alfa. A kritika műhelyéből. Bud. Hirl. 51. sz.

Ambrus Zoltán. A szinház áldozatai. Magy. Hírl. 4. sz.

Bánfi Zsigmond. Tanulmányok. Ism. Magy. Szemle 6. sz.

Bársony István. Csend. Ism. Lévay Mihály. Nemz. Uj. 5. sz.

Bartók Lajos. Petőfi és a nemzeti irodalom. Nemz. Ujs. 7. sz. — Főv.-Lap. 7. sz.

Benedek Elek. Katalin. Ism. Lévai Mihály. Magy. Szemle 8. sz.

Beöthy László. A három Kázmér. Énekes bohózat 3 felv. zenéjét szerzette Szabados Béla. Első előadása a népszinházban jan. 25. — Ism. Blouse. Nemz. Ujs. 25. sz. — Beöthy Zsolt. Levél fiamhoz. Magy. Ujs. 25. sz. —

Beöthy Zs. Képes magyar irodalomtörténet. Ism. Laukó Albert. Aradi Közl. 24. sz.

Beregi Oszkár. A szinész állapota a szinpadon. Erd. Hiradó 15. sz.

Castelar Emil. Művészet, vallás és természet Olaszországban. Ism. Lázár Béla. Nemzet 21. sz.

Czóbel Minka. A virradat dalai. Ismerteti Főv. Lap. 4. sz.

Dostal Károly. Néhány szó a magyar modern katholikus elbeszélő irodalomról. Szépirod. Kert. 5—9. sz.

Fóriss Pista verse. Alföld 22. sz.

G. Ö. Széchenyi főhadnagy. P. Napló 51. sz.

Gabányi Árpád. Sámuel király. Tört. szinmű 5. felv. Ism. Magy. Szemle 5. sz.

Gárdonyi K. Antal. Rakétás versek. Rövid ism. Vasár Ujs. 4. sz.

Györkönyi Károly. Novellák. Sopron, 1895. Ism. cs. b. Bud. Szemle 85. köt. 173. l.

Heltai Jenő. Parasztszinészet. Magy. Hírl. 6. sz. (Halasi műkedvelőkről).

Herczeg F. Napnyugati mesék. Ism. sz. i. Bud. Szemle 85. köt. 317. l.

Herczegh Ferencz. Honthy háza. Szinmű 3 felv. Első előadása a nemz. szinházban febr. 14. — Ism. Keszler József. Nemzet 45. sz. — Nemz. Ujs. 45. sz. — Ambrus Z. Magy Hirl. 45. sz. — Alfa. Bud. Hirl. 45. sz. — Kóbor Tamás. Magy. Ujs. 45. sz. — K. Pesti Hírl. 45. sz. — Robin. P. Napló 45. sz.

Kanyaró Ferencz. A Vadrózsák egy félreértett helye. Erd. Múz. 44. l.

Kóbori János. A magyar dalnoki rend. Tanulmány. Ism. Kardos Albert. Philol Közl. 84—87. l.

Koncz Ákos. Az egri egyházmegye két nagy költőjéről. (Mindszenty G. és Pájer A.) Ism. Váczy J. Phil. Közl. 166. l.

Korsós Zoltán. Balassi Bálint és Csokonai Vitéz Mihály lyrája. Gömör-Kishont 2. sz.

Kupcsayné Molnár J. Egy asszony küzdelmei. Ism. S— s. Főv. Lap. 45. sz.

Lázár Béla. Kozma Andor. Nemzet 37. sz.

Madzsar Gusztáv. A magyar népköltés versalakjai. Ism. Négyesy László. Phil. Közl. 146—153. l.

Malonyay Dezső. Az utolsó. Ism. Lázár Béla Nemzet. 7. sz.

Markos Gyula. Kath. Őrtüzek. IV. köt. Ism. Gedeon. Magy. Állam 27. sz.
Milkó Izidor. Egy carriére története. Ism. Szana Tamás. Főv. Lap. 20 sz.
Milkó Izidor. Római Mozaik. Ism. Lázár Béla. Nemzet 21. sz.
Muzslay János. Megyei élet. Vigj. 4. felv. Első előadása a nemz. szinházban jan. 17. — Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 17. sz. — Kóbor Tamás. Magy. Ujs. 17. sz. — Nemz. Ujs. 17. sz. — Keszler Józs. Nemzet 17. sz. — Főv. Lap. 17. sz. — Robin. P. Napló 17. sz.
Pápay József. Szigetvár ostromának epikai fontossága. Phil. Közl. 113—118 l.
Petri Mór. A két szomszédvárról. Ism. Váczy J. Phil. Közl. 167. l.
R—sz Gy. Hol született Petőfi? Kecskem. Lap. 8. sz.
Róna Béla. A magyar irodalom 1895-ben. I. A szépirodalom. Egyetértés 26. 46. sz.
Rónaszéki Gusztáv. Humor a szinészetben. Alföld 12. sz.
Szabóné Nogáll J. Pipiske. Ism. Lévay Mihály. Magy. Szemle 8. sz.
Szalóczy Pál. Szalóczy Bertalan. 1842—1895. Sárosp. Lap. 3. sz.
Szana Tamás. Húsz év előtt. (A Petőfi-társaság alapítása). Főv. Lap. 4. sz.
Szatmáry József. Kazinczy és a nyelvujitási harcz. Ism. Váczy János. Phil. Közl. 169. l.
Szokolay Kornél. A magyar irodalom Bosnyákországban. Délmagy. Közl. 26. sz.
Tóth Béla. Szájról szájra. Ism. Bertalan Jolán. Kecskem. Lap. 7. sz.
Vajda János. Egyetértés 50. 51. sz.
Vass Bertalan. Horvát István életrajza. Ism. Váczy János. Századok 47—54. l.
Vende Ernő. Horváth Ádám »Hunnias«-a. Phil. Közl. 18—34. l.
Zerdahelyi Árpád. Turris eburnea. Ism. Quintus. P. Hirl. 1. sz.
Zsoldos Benő. Beregszászi Nagy Pál élete és működése a külföldön. Philol. Közl. 132—142. l.

Összeállitotta: HELLEBRANT ÁRPÁD.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

AZ

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

HATODIK ÉVFOLYAMÁRA.

E negyedévenként megjelenő folyóirat **előfizetési ára egész évre 5 frt, egyes füzet ára 1 frt 50 kr.** A pénzutalványok, reclamatiók a Magy. Tud. Akadémia kiadóhivatalához (M. Tud. Akadémia palotája) küldendők.

„ATHENAEUM"

Szerkeszti: PAUER IMRE.

A Magy. Tud. Akadémia II. osztálya a fentebbi czimen, **philosophiai és államtudományi** folyóiratot inditott. **Ára 5 frt. Egyes füzeté 1 frt 50 kr.** A pénzutalványok, reclamátiók a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó hivatalának (Magy. tud. Akadémia palotája), a folyóirat szellemi részét illető küldemények **Pauer Imre** osztálytitkárnak czimzendők.

Megjelent!!

Szegedi Gergely énekeskönyve 1569-ből.

Szilády Áron tanulmányával Sz. Gergelyről s énekeskönyvéről.

4-rét. 224 és XVI lap. Ára 2 frt 50 kr.

Gróf Széchenyi István hirlapi czikkei.

I. kötet: 1828—1843-ig.

Összeállitotta: ZICHY ANTAL.

N. 8°-rét LXIV. és 564 lap. Ára 5 forint.

MÜVÉSZET ÉS TERMÉSZET.

Irta: CHERBULIEZ VIKTOR.

Forditotta: GEÖCZE SAROLTA.

N. 8°-rét. 243 lap. Ára füzve 1.50, egész vászonkötésben 1.90.

Megrendelések intézendők

Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához

Budapesten.

Budapest, 1896. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.